

Oğuz Türkü Üç Prezident

Şuşada Yüksək Səviyyəli Görüş:

Pezeşkian, Əliyev və Ərdoğan Cənubi Qafqazda Yeni Dövrün Əsasını Qoyur

Məlum olduğu kimi 2025-ci ilin 4 iyul tarixində İran Prezidenti Məsud Pezeşkian Azərbaycana səfər etdi. Ardınca Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Bakıya gəldi və hər üç lider Şuşada üçtərəfli görüş keçirdi. Bu görüş Cənubi Qafqazda diplomatik mənzərənin dəyişdiyini təsdiqlədi. İllərdir gərgin münasibətlər fonunda ilk dəfə Tehran-Bakı-Ankara üçbucağında bu qədər açıq və səmimi dialoq

müşahidə olundu. Beləliklə, Pezeşkian, Əliyev və Ərdoğanın Şuşada bir araya gəlməsi, bölgədə diplomatik tənzimləmələrin yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərdi. Bu görüş simvolik diplomatiyadan daha artıq məna daşıyır. Cənubi Qafqazda qüvvələr nisbətinin dəyişdiyini, Azərbaycanın güclənmiş mövqeyini və Türkiyənin strateji oyunçuluğunu təsdiqlədi.

Azərbaycan mətbuatının 150 illik şərəfli yolu

Kanada federal hökuməti növbəti üç il üçün 25 milyard dollar qənaət planı açıqladı

Ticarət böhranından çıxış üçün Ontario-da əyalət liderlərinin fikir mübadiləsi

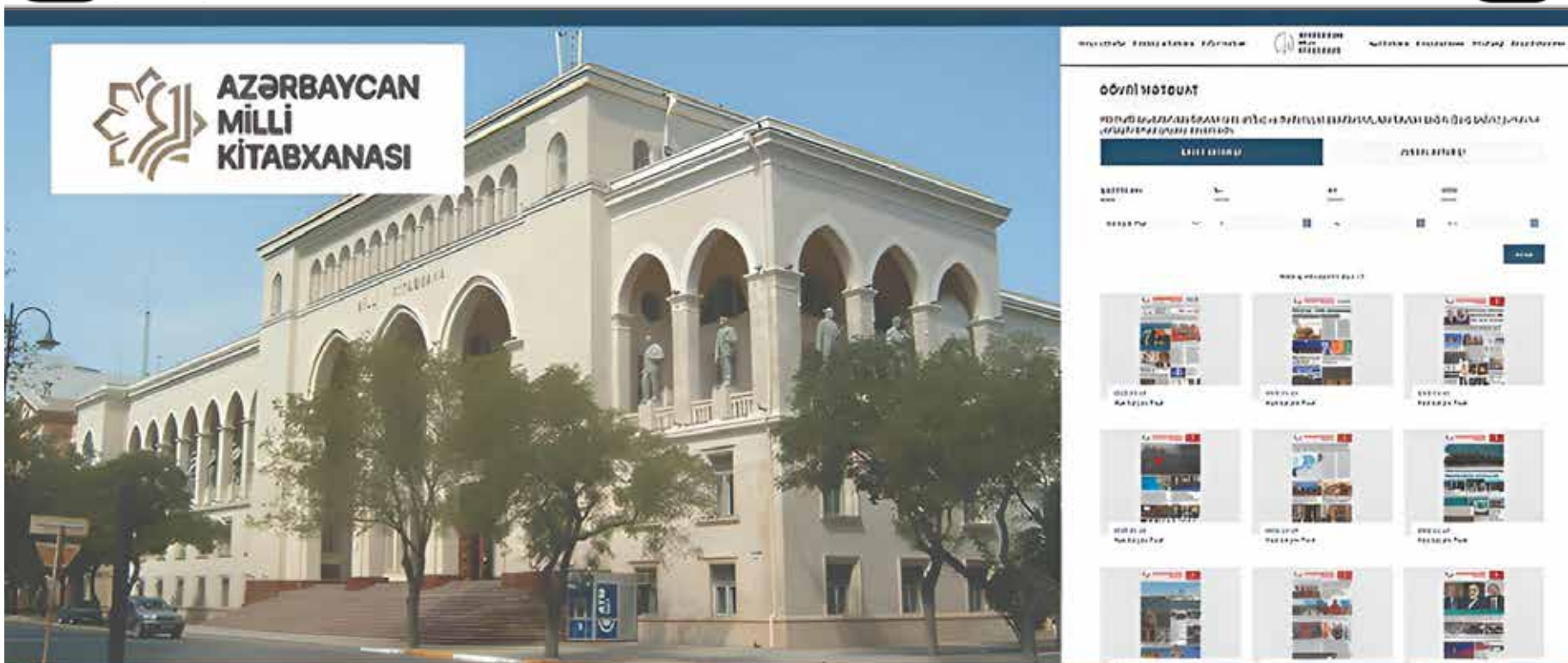
Azərbaycan Post" qəzetinin nəşrləri Azərbaycan Milli Kitabxanasının arxivində

Türk Dövlətlərinin Müasir İpək Yolu Üzərində Beynəlxalq Elmi Konfranslar Silsiləsi (2025–2026)

Ortaq Gələcək Naminə: Elm, Mədəniyyət və İqtisadi İnteqrasiyanın Çağırışları və Perspektivləri

Azərbaycan Post" qəzetinin nəşrləri Azərbaycan Milli Kitabxanasının arxivində

“Azərbaycan Post” qəzetinin buraxılışları Azərbaycan Milli Kitabxanasının rəsmi arxiv fonduna daxil edilib. Bu barədə qəzetin baş redaktoru rəsmi açıqlama verərək Milli Kitabxananın rəhbərliyinə təşəkkürünü bildirib.

Baş redaktor qeyd edib ki, qəzetin uzun illər ərzində hazırladığı materialların ölkənin ən mötəbər elmi və mədəniyyət müəssisəsinin arxivində yer alması redaksiya kollektivi üçün böyük qürur mənbəyidir.

“Bu fakt, bizim üçün tək-cə bir uğur deyil, həm də üzərimizə düşən ictimai və mədəni məsuliyyətin bir daha təsdiqidir. Milli Kitabxananın rəhbərliyinə və kollektivinə çap irsimizə göstərdikləri yüksək diqqət və dəstəyə görə dərin təşəkkürümüzü bildiririk,” – deyərək baş redaktor vurğulayıb.

Qeyd edək ki, “Azərbaycan Post” qəzetinin arxivə daxil edilməsi, tarixən Azərbaycan Türklərinin mətbuat sahəsində yaratdıqları aşağıdakı önəmli nəşrlərlə eyni sırada dayanır:

- Hürriyyət – 1919-cu illər
- Həqiqət – 1920-ci illər
- Ajir (1940- – آذیر) illər

“Azərbaycan Post” redaksiyası gələcəkdə də Azərbaycan Milli Kitabxanası ilə əməkdaşlığını davam etdirməyi və ölkənin mətbuat tarixində birgə yeni izlər buraxmağı planlaşdırır.

<https://www.millikitabxana.az/newspapers/search?name=Azerbaijan+Post&year=&month=>

Qeyd olunanlarla bağlı “Azərbaycan Post” qəzetinin baş redaktoru tərəfindən Azərbaycan Milli Kitabxanasına ünvanlanmış təşəkkür məktubunu təqdim edirik:

Azərbaycan Milli Kitabxanasının hörmətli rəhbərliyinə

“Azərbaycan Post” qəzetinin nəşrlərinin Azərbaycan Milli Kitabxanasının dəyərli arxiv

fonduna daxil edilməsi barədə məlumatı dərin məmnunluq hissi ilə qarşıladım. Milli irsimizin qorunması, çap məhsullarının gələcək nəsillər üçün əlçatan saxlanması istiqamətində göstərdiyiniz səmərəli fəaliyyət və xüsusi diqqətə görə Sizə təşəkkürümüzü və minnətdarlığımızı bildiririk.

Azərbaycan Milli Kitabxanası ilə qarşılıqlı əməkdaşlığımızın gələcəkdə də davam edəcəyinə və birgə layihələr çərçivəsində uğurlu nəticələr əldə olunacağına əmin olduğumuzu qeyd etmək istərdik. Zəti-alinizə və rəhbərlik etdiyiniz mötəbər elm və mədəniyyət ocağının kollektivinə məsul və şərəfli fəaliyyətinizdə davamlı uğurlar arzulayıram.

Ən dərin hörmətlə,
Yashar (ALi) PoorALi
Baş redaktor
“Azərbaycan Post” qəzeti

Milli Kitabxanada “Naxçıvan. Biblioqrafiya” kitabının təqdimatı olub

İyulun 3-də “Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamına müvafiq olaraq Mədəniyyət Nazirliyinin Milli Kitabxana ilə birgə nəşr etdiyi “Naxçıvan. Biblioqrafiya” kitabının təqdimatı keçirilib.

Tədbirdə Milli Kitabxananın direktoru professor Kərim Tahirov çıxış edərək Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası (MR) haqqında nəşr olunmuş biblioqrafiyanın ölkəmizin bu qədim diyarı haqqında ilk fundamental biblioqrafiya kitabı olduğunu

diqqətinə çatdırıb.

Mədəniyyət nazirinin müavini Fərid Cəfərov çıxışında 100 illik dövrü və 10 mindən artıq mənbəni əhatə edən biblioqrafik nəşrin Naxçıvanın və Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti haqqında tədqiqat aparan hər kəs üçün vacib elmi mənbə rolunu oynayacağını söyləyərək bu münasibətlə Milli Kitabxananın kollektivini təbrik edib.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli bu biblioqrafiyanın sanballı, mükəmməl və professional şəkildə hazırlandığını vurğulayıb. Bu kitabı Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə dəyərli hədiyyə kimi qiymətləndirən akademik onun Milli Kitabxananın bu günədək nəşr etdiyi biblioqrafiyaların ən sanballısı və geniş əhatəli olduğunu xüsusi vurğulayıb.

Tədbirdə Milli Məclisin deputatları Fazil Mustafa, Vüqar Rəhimza-

də, Asif Əsgərov, Azərbaycanda Atatürk mərkəzinin direktoru, akademik Nizami Cəfərov, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bakı nümayəndəliyinin rəhbəri Bəxtiyar Əsgərov, Mətbuat Şurasının sədri Rəşad Məcid, YAP Səbail Rayon Təşkilatının sədri Muxtar Nağıyev, Prezidentin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının direktoru professor Afət Abbasova, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin prorektoru, professor Mahirə Hüseynova, Bakı Dövlət Universitetinin İnformasiya və sənəd menecmenti fakültəsinin kafedra müdiri, dosent Nadir İsmayılov və başqaları çıxış edərək Naxçıvanın Azərbaycanın qədim dövlətçilik tarixində, milli kimliyimizin qorunmasında oynadığı mühüm rolundan ətraflı bəhs edərək “Naxçıvan. Biblioqrafiya” kitabının elmi, siyasi əhəmiyyətindən, mənəvi dəyərindən söhbət açıblar. Biblioqrafiya kitabının elmi-mədəni ictimai fikir tariximizdə unudulmaz, müstəsna tarixi hadisə olduğunu

söyləyiblər.

Sonra Azərbaycan Milli Kitabxanasının əməkdaşları tərəfindən hazırlanan “Naxçıvan Muxtar Respublikası-100” adlı elektron məlumat bazasının təqdimatı olub. Elektron məlumat bazası ilə tanış olmaq istəyənlər <https://anl.az/el/emb/Naxchivan-100/index.html> linkindən istifadə edə bilərlər.

Qeyd edək ki, Naxçıvan MR-in yaranmasının 100 illiyi münasibətilə tərtib olunmuş ilk fundamental biblioqrafiyada muxtar respublikanın tarixi, iqtisadiyyatı, kənd təsərrüfatı, təbii sərvətləri, sosial-siyasi mühiti, təhsil və səhiyyə sahəsi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və b. mövzularda kitablar, dövrü mətbuatda, dərslərdə, məcmuələrdə çap olunmuş zəngin materiallar öz əksini tapıb.

Şuşada Yüksək Səviyyəli Görüş:

Oğuz Türkü Mənşəli Üç Prezident

Pezeşkian, Əliyev və
Ərdoğan Cənubi
Qafqazda Yeni Dövrün
Əsasını Qoyur

İran, Azərbaycan və Türkiyə liderlərinin Şuşa görüşü nəyi dəyişdi?

Məlum olduğu kimi 2025-ci ilin 4 iyul tarixində İran Prezidenti Məsud Pezeşkian Azərbaycana səfər etdi. Ardınca Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Bakıya gəldi və hər üç lider Şuşada üçtərəfli görüş keçirdi. Bu görüş Cənubi Qafqazda diplomatik mənzərənin dəyişdiyini təsdiqlədi. İllərdir gərgin münasibətlər fonunda ilk dəfə Tehran-Bakı-Ankara üçbucağında bu qədər açıq və səmimi dialoq müşahidə olundu.

Beləliklə, Pezeşkian, Əliyev və Ərdoğanın Şuşada bir araya gəlməsi, bölgədə diplomatik tənzimləmələrin yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərdi. Bu görüş simvolik diplomatiyadan daha artıq məna daşıyır. Cənubi Qafqazda qüvvələr nisbətinin dəyişdiyini, Azərbaycanın güclənmiş mövqeyini və Türkiyənin strateji oyunçuluğunu təsdiqlədi.

İlham Əliyev çıxışında qeyd etdi ki, Qarabağ Azərbaycanın tarixi torpağıdır və bölgədə sülh və davamlı inkişaf üçün İran və Türkiyə ilə əməkdaşlığın əhəmiyyəti böyükdür. Əliyev vurğuladı ki, Azərbaycan bölgədə barış və əməkdaşlıq mühitinin əsas tərəfdarıdır.

Məsud Pezeşkian Azərbaycan dilində çıxış etdi və Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi

olduğunu bir daha bəyan etdi. Pezeşkian “Qarabağ Azərbaycandır” ifadəsini istifadə etməklə Tehran-Bakı münasibətlərində yeni səhifənin açıldığını nümayiş etdirdi.

Rəcəb Tayyib Ərdoğan isə üçtərəfli əməkdaşlığın vacibliyini qeyd etdi və bildirdi ki, bu bölgədə sülh, təhlükəsizlik və iqtisadi inkişaf ancaq regional dövlətlərin birgə fəaliyyəti ilə mümkündür.

Üç liderin görüşü zamanı səmimi və açıq dialoqlar aparıldı. Prezident İlham Əliyev İran Prezidentinə müraciət edərək belə dedi: “Məsud bəy, sizə deyirəm, burası sizin də doğma Vətəninizdir.” Pezeşkian bu sözləri dərin minnətdarlıqla qəbul etdi və “Bu torpaqlarda əməkdaşlıq və dostluq üçün yeni bir səhifə açılır” cavabını verdi.

Görüş zamanı Zəngəzur dəhlizinin işlək vəziyyətə gətirilməsi və İranla Azərbaycan arasındakı ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi məsələləri müzakirə edildi.

Həmçinin üç ölkə arasında regionun təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün qarşılıqlı məlumat mübadiləsinin gücləndirilməsi barədə razılıq əldə edildi.

Lakin gözlənilirdi ki bu görüş, bölgədə sülh və əməkdaşlığın gücləndirilməsi istiqamətində mühüm addım

olsa da, eyni zamanda İranda bəzi mühafizəkar dairələrdə ciddi qısqanclıq və narazılıq yaratdı.

İranda yaşayan azərbaycanlıların sayı 40-45 milyon nəfər arasında qiymətləndirilir. Azərbaycanla qohum-etnik bağlılıqlar həmçinin İranın Cənub-Şərqində güclü mədəni təsirə malikdir. Bu kontekstdə, İran Prezidenti Məsud Pezeşkianın Azərbaycana səfəri, xüsusən də Türk dilində çıxış etməsi və Qarabağın Azərbaycanın tərkib hissəsi olduğunu açıq şəkildə vurğulaması, ölkənin bəzi konservativ vdairələrində etiraz və narahatlıqla qarşılandı.

Bu, İranın daxili siyasətində etnik balans məsələlərinə yeni suallar doğurdu. Pezeşkianın səfəri, İranın milli birliyinə və ərazi bütövlüyünə təsir edəcək potensial siyasi mesaj kimi qiymətləndirildi. Belə ki, İranın bəzi siyasətçiləri və medianın mühafizəkar seqmentləri Pezeşkianın Bakıdakı çıxışlarını “daxili sabitliyə təhlükə” kimi qəbul etdilər.

Pezeşkianın Azərbaycan və Türkiyə ilə əməkdaşlığı möhkəmləndirmək məqsədilə gerçəkləşdirdiyi səfər, İranın bir sıra daxili siyasi qüvvələri üçün regional liderlik uğrunda ciddi rəqabət kimi qiymətləndirildi. Xüsusilə mühafizəkar və radikal dairələr, Türkiyə və Azərbaycanın üçtərəfli dialoqunu İranın

nüfuzuna zərbə hesab etdilər.

Bəzi siyasi ekspertlər hesab edir ki, Pezeşkianın səfəri İranın xarici siyasətində pragmatik yanaşmanın göstəricisi olsa da, daxildə mövcud qütbləşmələri və siyasi qarşıdurmaları dərinləşdirə bilər. Bu, həmçinin İranın xarici siyasətində “sərt xətt” və “yumşaq xətt” tərəfdarları arasında yeni müzakirələrə səbəb oldu.

İranın dövlət nəzarətində olan media qurumlarının bir hissəsi Pezeşkianın çıxışlarını və üçtərəfli görüşü ehtiyatla işıqlandırdı. Bu mediada, xüsusilə Qarabağ məsələsində Azərbaycanın mövqeyinin açıq dəstəklənməsi bəzi qəzet və xəbər agentlikləri tərəfindən kritik tonla qiymətləndirildi. Bəzi fikirlərdə Pezeşkianın səfərinin İranın milli maraqlarına zərər vurduğu, daxili siyasi sabitliyi sarsıtdığı iddia olundu.

Buna baxmayaraq, İran rəsmi dairələri Pezeşkianın səfərini regionda sülh və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addım kimi qiymətləndirdi. Xarici İşlər Nazirliyi və digər dövlət qurumları səviyyəsində səfərin nəticələri müsbət dəyərləndirildi və Tehran-Bakı əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi planları vurğulandı.

“Azerbaijan Post”

Azərbaycan mətbuatının 150 illik şərəfli yolu

1875-ci il iyulun 22-də Həsən bəy Zərdabinin təşəbbüsü ilə nəşrə başlayan “Əkinçi” qəzeti ilə Azərbaycan milli mətbuatının əsası qoyulub. O gün Azərbaycan cəmiyyətinin həyatına yeni bir nəfəs, yeni bir düşüncə axını daxil oldu. Və bu il həmin tarixi hadisənin 150 illik yubileyi Azərbaycanda təntənə ilə qeyd olunur. Bu, eyni zamanda Azərbaycan milli şüurunun, milli kimliyinin, ziyalılıq ənənəsinin və ictimai düşüncəsinin formalaşma tarixidir.

Xatırladaq ki, “Əkinçi” qəzeti yalnız 56 dəfə nəşr olunub. Lakin bu, onun təsirini azaltmadı, əksinə, ideoloji və maarifçilik baxımından Azərbaycan jurnalistikasının qızıl təməlini formalaşdırdı. Zərdabi yazırdı ki, “xalqı oyatmaq üçün ona danışmaq, anlatmaq, göstərmək lazımdır”. O, bunu mətbuatla etdi.

Həsən bəy Zərdabi qəzet vasitəsilə xalqı savadlanmağa, elmə, texnologiyaya, ədalətli idarəçiliyə çağırırdı. Onun qələmində xalq dili, xalq dərdi, xalq arzusu yaşayırdı. “Əkinçi” təkcə qəzet deyildi - xalqın səsi, xalqın vicdanı, xalqın müəllimi idi. Müasirləri onu “millətin aynası” adlandırırdı. Bu ayna sadəcə cəmiyyəti göstərmirdi, ona yol da göstərirdi. Bu baxımdan “Əkinçi”nin təsirini yalnız bir nəşrlə ölçmək mümkün deyil. O, bir ənənənin, bir hərəkatın başlanğıcı idi — Maarifçilik hərəkatının, milli mətbuatın, milli ideyanın təməli!

“Əkinçi”nin açdığı yolu davam etdirən “Ziya”, “Kəşkül”, “Şərqi-Rus”, “İrşad”, “Həyat”, “Molla Nəsrəddin”, “Açıq Söz”, “Azərbaycan” kimi qəzet və jurnallar milli mətbuatın dirəniş və inkişaf mərhələlərini simvolizə etdi. Onların səhifələrində Azərbaycan xalqının taleyi, dilinin saflığı, azadlıq ideyaları, maarif və mədəni dirçəliş arzusu yaşayırdı. Bu nəşrlərin ətrafında formalaşan ziyalılar, o cümlədən Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd ağa Şahtaxtinski, Üzeyir Hacıbəyli, Seyid Hüseyn, Ömər Faiq Nəmanzadə və digərləri həm də ictimai xadim, maarifçi və milli düşüncə liderləri idilər. Onlar üçün qəzet informasiya vasitəsindən başqa cəhalətə, geriliyə, mədəni səssizliyə qarşı mübarizə aləti idi.

1920-ci ildən sonra Azərbaycan mətbuatı Sovet ideoloji senzurası ilə üz-üzə qalsa da, milli mətbuat ənənəsini tam itirmədi. Xüsusilə 1950-80-ci illərdə bir sıra qəzet və jurnallar (məsələn, “Ədəbiyyat və İncəsənət”, “Azərbaycan”, “Kommunist”, “Ulduz”, “Azərbaycan gəncləri”) təkcə ideoloji şablonlarla yox, həm də milli mədəniyyət və ədəbiyyatın yaşadılması vasitəsi kimi mühüm rol oynadı. Qələm sahibləri bu dövrdə bəzən üstüörtülü, bəzən dolaylı yolla milli kimliyi qorumağa çalışdılar.

1991-ci ildən sonra mətbuatın qarşısında tamamilə fərqli bir dövr açıldı. Mərhum prezident Heydər Əliyevin 1991-ci il 5 iyul tarixli Fərmanı ilə 22

iyul Milli Mətbuat Günü kimi rəsmiləşdi. Sonrakı illərdə medianın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində ciddi artım müşahidə olundu. Ölkədə minlərlə qəzet, jurnal, xəbər agentliyi, onlayn media platforması fəaliyyətə başladı. Bu baxımdan Azərbaycan Cənubi Qafqazda müasir media infrastrukturuna sahib öncül ölkəyə çevrildi.

Prezident İlham Əliyev də bu siyasəti uğurla davam etdirərək mətbuatın azadlığına, jurnalistlərin sosial rifahına ciddi önəm verdi. Onun imzaladığı sərəncamlarla jurnalistlərə mənzillər verildi, fərdi yardımlar göstərildi, mükafatlarla təltif olundular. Bununla yanaşı, Mətbuat Şurasının fəaliyyəti gücləndirildi, Medianın İnkişafı Agentliyi yaradıldı. Bu addımlar Azərbaycanda media siyasətinin sistemli və institusional əsasda həyata keçirildiyini sübut edir. 2021-ci ildə yaradılan Medianın İnkişafı Agentliyi artıq bu sahədə çoxsaylı layihələrə dəstək verir, medianın maliyyə müstəqilliyinin, peşəkarlığının artırılması və hüquqi tənzimləmələrin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər həyata keçirir.

XXI əsr mətbuatı artıq fərqli bir mahiyyət daşıyır. Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı ilə ənənəvi media ilə sosial media arasında ki sərhdərlər silinməkdədir. Bu da jurnalistlərin çevikliyi, informasiya dəqiqliyi və etik davranışlarına yeni tələblər

qoyur. 2022-ci ildə qəbul edilən yeni “Media haqqında” Qanun da bu realiaqlar fonunda meydana gəlib. Yeni qanun informasiya təhlükəsizliyinin qorunması, media sahəsində şəffaflıq, peşəkarlığın yüksəldilməsi və milli maraqların müdafiəsi baxımından əhəmiyyətli bir addımdır. Bu sənəd Azərbaycanın media mühitində suverenliyin qorunması və müasir idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqini hədəfləyir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Milli Mətbuatının 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” sərəncamla bu əlamətdar tarix dövlət səviyyəsində qeyd olunur. Sərəncama əsasən, ölkə üzrə konfranslar, sərgilər, müsabiqələr, xatirə tədbirləri keçirilir.

Azərbaycan mətbuatı 150 ildə böyük və şərəfli yol keçib. Zərdabinin açdığı bu yolda yüzlərlə qələm sahibi, minlərlə jurnalist xalq üçün, millət üçün, dövlət üçün yazıb. Azərbaycan mətbuatı bir zamanlar milli dirçəlişin fidanı idisə, bu gün o, artıq xalqın azad səsinə, demokratik cəmiyyətin sütununu, informasiya təhlükəsizliyinin qalasını təmsil edir. Bu müqəddəs və məsuliyyətli peşənin daşıyıcılarını - Azərbaycan jurnalist həmkarlarımızı 22 İyul - Milli Mətbuat və Jurnalistika Günü münasibətilə təbrik edirik! Qələminiz iti, sözünüz qüvvətli, yolunuz həmişə açıq olsun!

“Azerbaijan Post”

Kiyan Xiyav yaradıcılığında İyde ağacı metaforik obrazi İyde ağacı türkün milli ağacıdır...

Dos.Dok. Esmira Fuad

Ö z ə t

On poema, saysız-hesabsız şeir, onlarla hekayə və dram əsərləri-pyesləri ilə Kiyan Xiyav çağdaş dövr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz səhifəsini yaratmış sənətkarlardandır. O, təkə Güney Azərbaycanın deyil, o taylı-bu taylı bütöv Azərbaycan söz sənətinə öz töhfələrini verən və ədəbiyyatı inkişafdırən söz bəhəşləyənlərindən, Güney və Quzey Azərbaycanın, eləcə də bütün Türk dünyasının qapsamı fəlsəfi düşüncəyə sahib olan məsul yazarlarından biri kimi ədəbiyyat tariximizdə yer tutur... Güney Azərbaycan xalqının fars rejimi tərəfindən pozulmuş insan haqq və hüquqları, milli kimlik, ana dili uğrunda mübarizə, azadlıq uğrunda dirəniş məsələlərini əsərlərində qabarıqlaşdıraraq ana xəttə çevirən şair bu dirənişi yaratdığı fərqli obrazlar vasitəsi ilə ədəbi müstəviyə gətirir. Sevdalandığı İyde ağacı metaforik obrazi isə bu bədii obrazlar arasında özəl yer tutur.

The metaphorical image of the fir tree in the work of Kiyan Xiyav
The fir tree is the national tree of the Turks...

Keywords: Kiyan Xiyav, South Azerbaijani literature, metaphorical image, Sakura, Olive, Laurel, Frankincense trees
With ten poems, countless poems, dozens of stories and dramas, Kiyan Xiyav is one of the artists who has created his own page in the history of contemporary Azerbaijani literature. He is one of the heroes of words who contributed to the art of words not only of South Azerbaijan, but also of the entire Azerbaijani language and developed literature, one of the productive writers of South and North Azerbaijan, as well as the entire Turkic world, with a comprehensive philosophical thought... The poet, who highlights the issues of human rights and freedoms violated by the Persian regime of the people of South Azerbaijan, national identity, struggle for mother tongue, and resistance for freedom in his works, brings this resistance to the literary level through the different images he creates. The metaphorical image of the incense tree, which he loves, holds a special place among these artistic images. Kiyan Xiyav's works in İyde ağacı metaforasını danışq tərzindən daha çox, bədii düşüncə tərzini təqdim edir: "Qapını aç, çilgınlıqlarımı gör! Çırağı yandır,

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, Filologiya elmləri doktoru, dosent bütünlüyümə bax! Mən peyin qurdu deyiləm, Qreta! Mən qorxulu bir böcəkci də deyiləm. Mən o ilkin insanınam. Günəş soylu, yarı insan, yarı quş - sənin Toğrol quşun... O dostun, atan, qardaşın... O, tayı-oxşarı tapılmaz sevgilini! Qoyma dünyanı özündə gizlədən gecə dumanı səhər günəşinə olan inamını itirsin! Çırağı yandır, Qreta, qapını aç! Ola bilsin, bir İyde ağacı görəcəksən orada. Bir meşə, bir meşə bağı, bir bağ meşəsi! Bir utopiya şəhər, bir büyüleyici dünya! Görürsən? Orada günəş soylu bir Toğrol quşu qanadlarından tökülmüş və ölümlə öpüşündən yanmış lələkləriylə pəncərənin şüşələrini silir..." "Qreqorsu" əsərindən nümunə gətirdiyimiz bu

parçadan da aydın görünür ki, Kiyan Xiyav soykötünə sıx tellərlə bağlıdır, xalqının tarixini, mifologiyasını, hara dan gəlib hara getdiyini dərinlən bilən qələm adamıdır. Şeir, poema və öykülərində İyde ağacına daha çox üz tutması da məhz bu bilgilərdən, fəlsəfəyə dərinlən bələdliyindən, türklüyə qara sevdasından və böyük şairlik istedadından doğur...

İyde ağacına üz tutma şairin bəzən ən sevimli istinad nöqtəsinə, özünü - "qana dönmüş ürəyinin, acı taleyinin" ifadə vasitəsinə çevrilir. Bu, təsadüfi deyil... Şairin yaşadığı - farsların adını dəyişərək Meşginşəhər etdikləri Xiyov şəhərin dəki evlərinin yaxınlığında İyde ağacları ilə dolu bir bulvar var. Adı elə beləcədir: İyde bulvarı... Onun hər gün bu ağaclarla görüşməsi nin, çiçəklərinin bihuşedici qoxusunu ciyərlərinə çəkməsinin, xəyalən söhbətləşməsinin də ilkin səbəbi budur.

Təbriz də İyde bulvarları ilə məşhurdur. Şəhərin Bağmeşə məhəlləsinin isə başdan-baş İyde bulvarları əhatələyib. Təbriz də yaz çağında - çiçək mövsümündə İyde çiçəklərinin ətrinə bürünür, hər yer İyde qoxuyur. Lakin Kiyan bəy Xiyov şəhərində yaşayır və hər gün düz evinin qarşısında olan o bulvardakı İyde ağaclarının arası ilə, çiçəklərinin ətrini duya-duya işə gedir, dükən-bazara baş çəkir, axşamlar başmaq seyrinə çıxır. Belə zamanlarda İyde ağacları onun dərddəşinə çevrilir... Zaman keçdikcə isə bu ağacın özəllikləri, Azərbaycan-türk mifologiyası ya sındakı yeri barədə düşünməyə, tarixini, fəlsəfəsini öyrənməyə meyillənir. Çünki şeir və poemalarından seçmələri topladığım 501 səhifəlik kitabında 132 dəfə "İyde, İyde ağacı, İyde çiçəkləri, İyde yarpaqları" söz və söz birləşmələrini işlətməsi bu fikirləri söyləməyə imkan verir.

İyde ağacını son dərəcə orijinalılıqla metaforlaşdırmaq mütləq şəkildə dərin mənəvi və biliklərlə əlaqəli nadir haldır. Əminliklə deyə bilərik ki, "Aristoteldən Uilyam Şekspirə və hətta Elvisə qədər hər şeyi ilhamlandıran insan dilinin yaradıcı vasitəsi olan metaforalar" Kiyan Xiyavın da yaradıcılığına yüksək bədii, heykəltəmə obrazlılıq, başdöndürən gözəllik gətirir. Məhz bu nədənə də insana, canlıya aid olan əlamətin cansızların, doğanın və onun bir parçası olan İyde ağacının, eləcə də digər nəsnələrin üzərinə köçürməklə yaratdığı metaforalar onun əsərlərində çoxluq təşkil edir. Bu obrazlılığın seyrinə düşdüyündəndir ki, İyde ağacı və İyde çiçəyi zaman keçdikcə onun üçün sevgi simvoluna çevrilir. Həmçinin ana-ataya, nənə-babaya, nəsil-kökə, dedə-baba yerlərinə - ata yurduna dönüş simvolu olur.

Təbii, bu, fəlsəfi bir mövzudur, yer-yurdun tozuna, təməlinə, cövhərinə dönüşə, bir baxımdan da çağdaş insanın sentralizmdən-mərkəzlilik əqosundan qaçı şa meyl göstərməsi məsələsidir. Bu, eyni zamanda tarixi yurda dönüş, dostluq, yaxınlıq, qohumluq əlaqələrinin göstərgəsi-nişanəsidir. Belə olduğu halda, məhz bu inancın hakim olduğu yerdə tikilən ev-ocaq-otaq İyde bulvarına döndür, sevgilinin yanaqları İyde rənginə boyanır, geyimi İyde rənginə çalır, hər kəsdən və hər şeydən İyde qoxusu gəlir: "Bura xəstəxana deyil, öz otağın dır. Ancaq buranı da İyde bulvarı bil. Bax, Səringül xala da var, Məryəm xanım da, it də, mən də. Daha hər şey İyde qoxuyur. ...İyde çiçəklərinə bax, bura kimi almadığın dadları al ondan. Səni inandı çin İmamı zaman, bir qıclarıma bax! Daha sizin dərddən yıxılmaq üzrədir. Bax, yıxıldı. Bunu da keçən gecə küləyin vurub yıxdığı bir cüt İyde ağacı say!..."

Gerçəkliyə, tarixi hadisələrə konseptual yanaşaraq İyde ağacı metaforasının nəzəriyyəsini yaradan filosof şair bütün bu obraz müxtəlifliyi əsasında insanın-oxucusubub yaşadığı dünyanın məhz həmin metaforaların treyaktoriyasından baxaraq dərk edir. O, İyde ağacı obrazını o qədər canlı və cazibədar, çoxşəxəlirə yaradır ki, bu metafora anındaca yaddaşlara köçür, qalıcılığı da effektiv olur... Beləliklə də Kiyan Xiyav İyde çiçəklərinin ətrindən böyülənərək İyde ağacı, budağı, çiçəyi, yarpaqları ilə bağlı özünün və digər qələmdaşlarının yaratdığı metaforaların "kralı" statusunu qazanır, - deyə bilərik...

Deməli, doğa yaradılışın şah əsəri olduğu kimi, Kiyan Xiyav yaradıcılığının da şah obrazı ana təbiətin Quzey və Güney Azər-

baycana lütfkarlıq göstərərək bəxş etdiyi çox qiymətli bir bitki - İyde ağacıdır... Azərbaycan folklorunda da İyde ağacının özəlliklə qadın qonusu ilə bağlı kosmoqonik gücə malik olduğunu təsdiqləyən faktlar mövcuddur. Örnək üçün el arasında bu gün də yaşayan bir-iki deyimi xatırlatmaq yerinə düşər: "Doğa bilməyən qadın İyde ağacının dibində çox otursasa, doğuşu asanlaşar...", yaxud "İyde ağacı ruhsuz qadını belə coşdurar...", "İyde varsa, tağalax da var..." və s. Hətta xalq bu qiymətli çəreylə bağlı: "Ağac başında unlu dağarcıq" kimi tapmaca da yaratmışdır.

Özünü İyde ağacı san və üstün tut!..

Kiyan Xiyav üçün İyde ağacı həm də bir sevgi tarixini özündə yaşadan canlı bir varlıqdır. Hətta rəyasında gördüyü - başı aşağı başında, ayağı yuxarı başında, ortasında isə saysız-hesabsız bir dize ölü yatan böyük bir şəhərdir və bu şəhər İyde ağacının - sevdili varlığın kölgəsində yerləşir. Sözsüz ki, Kiyan Xiyav üçün bu ağac, öncə də qeyd etdiyimiz kimi, sevgi, eşq simgesi-simvoluudur. Eşq və sevgi simgesi olduğuna görə də o, yeni təfəkkürlü bir ədəbiyyat adamı, modernist şair olaraq bu yeriləşmə-yurdullaşmağın - İydeyəşmə-yin savaşı-döyüş yolu ilə deyil, özün sevgi və bilicli eşq və içdən gələn azad bir dostluq, qısacası, çox dolaşqı olmayan sadə bir yolla, insanlıq-humanizm yolu ilə mümkün olacağını düşünür...

Belə bir yer-yurdun gerçək dünyamıza varoluşu imkansız olsa da, şair bunu İyde ağacı və İyde çiçəyi metaforası ilə ən azından iç dünyasında yaratmağa və bu vəsələ ilə - çağdaş insanın özünə özgüləşməsinə qarşı məhz sevgi yolu ilə, insani dəyərlərin yenidən dünyamıza qayıda biləcəyini ədəbiyyatın dili ilə savunmağa-müdafiə etməyə çalışır. Yazarın fəlsəfi yanaşmasına görə, "bu yersiz-yurdsuz-laşmış özünə yabancı insanın yeriləşmə-yurdullaşma məsələsi nə siyasi, nə ictimai, nə də ədəbi məsələdir. Bu, əslində məhz fəlsəfi mövzudur..."

Onun İyde ağacı metaforasını əsərlərində sıx-sıx işlətməsi, İyde, İyde ağacı, İyde çiçəkləri, İyde yarpaqları, gövdəsi mövzusu ilə bunca uğraşması, həm də bu qonunu çox önəmli saydığıнын, bu ağacın eski Azərbaycan türk mifologiyasında və xalqın tarixində, yaşamında nə qədər önəmli yer tutduğunu göstərmək amacı ilə bağlıdır. Şairin İyde ağacı ilə bağlı rəngarəng bədii tutuşdurmaları son dərəcə maraqlı, ilgicəkdir. "İyde ağacı olmaqdan, məzar olmaqdan, zindan olmaqdan uzaqlarda bir gölməçə" olmağı daha çətin sayan K.Xiyavın baxış bucağında İyde ağacı qutsaldır. "Yenə yaz çağı olsaydı, buradan İyde çiçəklərini yığıdırmaq olmazdı. Çiçəklər indi məni bürümüşdülər. Onları qoşuqlarımda çox sevmiş, çox çağırmışam. Bəzi anlarda getdikcə İyde ağacına dönmüşəm. İydelər köynəyimi, dən də riblər. İyde boyasında nəse diləmişəm. Qızılquş qanadı kimi göy üzümü sarsınlar istəmişəm. Öpüşündən varlığımıza qan axsın istəmişəm. Sevdiliyim Vestanın" od parçalığı belə, İyde boyasında olsun istəmişəm..."

"Qreqorsu" mini poemasının qəhrəmanı Qretadan özünə bağladığı qapını açma sı nı rica və tələb edən şairin - özünü İyde ağacı kimi üstün sayan bir Türkün hansı şəraitdə ölmək, dünya ilə vidalaşmaq istəyini belə, qaranlıq bir otağın içində-darışqal ıqda deyil, özgür halda, açıq havada və İyde ağacına baxa-baxa həyata keçirmək niyyəti oxucunun ruhunda fırtınalar qoparır. Deməli, şairə görə, Adam kimi adam olmağın formulu özünü İyde ağacı sanmaqdır: "Bir İyde ağacına baxa-baxa, bir bağ, bir meşə, bir meşə bağı, bir bağ meşəsində və üzüm şəhərə doğan günəşə sarı!.. Ağacsansa, nə alma, nə üzüm ol, özünü İyde ağacı san və üstün tut!"

Kiyan Xiyavın İyde ağacının kölgəsində yatarkən gördüyü yuxular belə, İydelərin qıpqırmızı işığına bəlenir və bu işıq ağacın gövdəsindən süzülərək özündə bərk vurur, hər yanı ayın, günəşin nuruna boyayır. Bu ağac həm də onun sevgilisi, sevgilinin böyük gövdəsi isə yaşadığı şəhərdir. Ard-arda düzülən və misraları cəmləndirən bu kimi, son dərəcə orijinal metaforalar, epitetlər oxucunu heyretə gətirir, onu sehləyir:

İyde ağacının kölgəsində
Yuxularım bir işıq vurur səndən üzümə...
Ay işığı, Gün işığı, qondarma neonlar işığı
Gövdən-böyük şəhərindən...
Ağacların uc-bucağından ayılırlar üstümə,
Çiçəklərin ləçək-ləçək qucağımda.
Tramvaylarında var-gəl etməkdə günəşarı
bir dize,
Tranzit bölgələrindən trənlər keçirirəm,
Tikintilər tikirəm köksündə atlatz öpüşlərimlə...

Əlyazması arxivimdə olan "Tanqosuz Təbriz" kitabındakı rəqəmlərlə adlan-dırdığı otuz iki şeirinin arasında "Beş" şeiri çağdaş texnoloji yenilikləri özündə yansıdır, ancaq bu çağdaşlıq yenə də telefonunun yaddaşındakı İyde ağacı-özgürlük metaforası ilə cəmləndirilir:
Nə zil çalır, nə mesaj alır,
Artıq özgür birisidir mobaylım
Bəqrandındakı İyde ağacıyla!..

Silsilə şeirlərinin on beşinci yarpağında - "On beş" şeirində yenə də hədəf sevgi, özləm, İyde ağacı və İyde bulvarlarıdır. "On beş"ində iyrimi-iyirmi beşini-ömrünün gəncəci çağını-öyrəncilik dönməsinin yaşayan, özü ilə qol-boyun gəzən Kiyanın ən çox sevdiliyi çiçək də elə İyde çiçəyi imiş... O günlərin özləmini hələ də yaşayan şair nostalji duyğularının etkisi ilə yazır:

Ah, eeeey Təbrizin dolanbadolan küçələri!
Hardadır ömrümün ən yaxın dostu,
O şeirlərimin ən şıltaq qızı? Söylə, onu özləmişəm,
Söylə, özləməmin boyutunu bilmək istərsə,
Sənin İyde bulvarlarını deyil, dağların və qalalarını deyil,
Sənin bütünlüyünü belə deyil, o dünya, bu dünya, başqa bir dünyanı deyil,
Söylə, dördüncü bir dünyanı düşünüb daşınısın!..
Yerlisindən bomboş Eynalı dağında İyde ağaclarının qurumuşları inləyir.
Yarım saat bundan sonra görəcəyim o səni düşünürəm....
Öyrənci olduğum illər qolboyun gəzirdim
özümle birgə,
İyde çiçəklərini çox sevidim...

"Üfüqdə zinə bulaq" hekayəsində K.Xiyav İyde ağacının özünü, çiçək lərinə deyil, qızmar günəşin yandırır saraltdığı, üstünə sanki ölü torpağı səpilmiş kimi görünən yarpaqlarını təsvir edir, onları göy məscidin damına qonmuş, içinə çəkilib başı aşağı durmuş quşlara bənzədir, yeni, orijinal bir metafora yaradır: "Eynalı dağını uzaqdan görmək olur. İstinin sarımtıllığı Eynalının gövdəsinə hopub qalıb. İyde ağaclarının yarpaqlarının üstünə sanki ölü torpağı səpiblər. Hamısı başı aşağı, içinə çəkilib göy məscid quşlarına oxşayırlar... ..Mənsə hələ sevmək varsa, özqıyımı düşünmürəm. Ancaq heç bu ağacların yarpağı belə, yoxdur. Gərəkdir ölmüş olsunlar. Bari bir salxım söyüd də yoxdur. Ən azından ona baxsam, ərəb çöllərində gəzən Məcnunu anımsayaram. Ancaq yox. Mən Məcnun deyiləm. O da ki, Leyla. Köündəki nə salxım söyüdü mövsümü, nə də Leyli-Məcnun süresidir..." Göründüyü kimi, zaman keçdikcə, duyğu və düşüncələrini yazayazay Kiyan Xiyavın özü də İyde ağacına döndür, köynəyi, ürəyi İyde rəngli qana boyanır, İyde boyasına bürünmüş nələrisə diləyir, ancaq yenə də yetərli olmur, sevgisinin izharı üçün yeni ifadə üsulu düşünür və... tapır: Eşqindən yanan aşıqın ayaqlarını dərddə çəkməkdən üzülən və gecə esən güclü küləyin yıxdığı bir cüt İyde ağacına bənzədir. Yazar, hətta ədəbi qəhrəmanı Məryəmə göndərdiyi paketin içərisinə belə, sevgi rəmzi olan İyde çiçəyi də qoymağı tövsiyə edir: "Naməmin içinə bir doğru İyde çiçəyi də tapıb qoyaram. Yoxsa Menüş sözümü sənə çatdırmasa, çay qırağında gəzib dolaşmağı çox çəkməz, mən də çəlik götürməli olaram..."

Üçüncü qatdan baxmaq istəyirdim
Bağmeşəyə,
Sarılısın bir-birlərinə deyirdim bulvarlar,
Təpəsindən dırnağına güz qoxusun Təbriz,
Min bir boyaya çalsın vurulmuşluğum...
İtib batırdım Təbrizin boğazında öyrənci olduğum illər.
Sevgiyə yetinmirdim, qolboyun gəzirdim
özümle birgə.

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Əə	Ff	Gg	Ğğ	Xx	Hh	Iı	İi	Jj	Kk
Qq	Ll	Mm	Nn	Oo	Öö	Pp	Rr	Ss	Şş	Tt	Uu	Üü	Vv	Yy	Zz

Azerbaijan Post

Ana Dili Dərsləri

3 A Şəkillərə baxın. Suallara cavab verin.

• Söz boğçası •

- dərnək
- məşqçi
- halqa
- lent
- molbert
- dolça

• Sözlərin yazılışı •

Doğru	Yanlış
rəsm	rəsim
məşq	məşk
molbert	malbert

• Hüsnxət •

Cc

Cc

Sözləri köçürün.

cüca

bacı

tac

Cəmilə

İdman zalında

Rəsm dərnyində

- Şəkillərdə kimləri görürsünüz?
- Ayanın əlində nə var? O harada məşq edir?
- Əliyə şəkil çəkməyi kim öyrədir? O nə şəkli çəkir?

• Bunları bilməliyik •

Ad bildirən sözlər

Kim?

məşqçi

Ayan

Nə?

saat

oyun

Hara?

məşə

Şuşa

B Göy rəngli sözləri uyğun olaraq "kim", "nə", "hara" sözləri ilə əvəz edin.

- Ayanın əlində lent var.
- Ayana məşqçi kömək edir.
- Zal genişdir.

C Sözləri köçürün. Qarşısında suallarını yazın.

Nümunə: kitab - nə?

oğlan, park, corab, ev, Tural, gül, Bakı

4 A Şeiri oxuyun. Atanın oğluna verdiyi məsləhətləri yadda saxlayın.

MƏKTƏBƏ GET, DƏRS OXU!

Ağıllı oğlum, oyan!
Qiyətlidir hər zaman.
Tez ol, dur, get məktəbə,
Sarı elmə, ədəbə.

Səhər ziyandır yuxu,
Məktəbə get, dərs oxu!
Al şəfəqli günəş var,
Pəncərədən parıldar.

Qalx ki, hamı oyanmış,
Dünya nura boyanmış,
Səhər ziyandır yuxu,
Məktəbə get, dərs oxu!

Abdulla Şaiq

• Söz boğçası •

- ədab
- al
- şəfəq
- nur

• Hüsnxət •

Çç

Çç

Sözləri köçürün.

çirək

alça

sac

Çinarı

B Məsləhətləri oxuyun. Hansı məsləhətlər şeirdə yoxdur?

- Yoldaşlarınla mehriban ol.
- Dərs oxu!
- Məktəbə get.
- Səliqəli yaz.
- Səhər tezdən oyan.

C "Gün rejimi" fəslində öyrəndiyiniz yeni sözləri seçin və cümlədə işlədin.

ailə, gimnastika, təşəkkür, təhlükə,
gümrah, hobb, ziyən, yanğın, nur,
zəlzələ, ədəb, halqa

50

1-ci fəsil • Gün rejimi

Ç Uyğun gələn sözləri əlavə edərək cümlələri köçürün.

nahar, yoxsa gimnastika

Ayan səhər ... edir.

məktəbə, yoxsa dərnyə

Əli dərnyədən sonra ... gedir.

gümrah, yoxsa yorğun

Əli vaxtında yatanda ... olur.

D Cümlələrə uyğun olaraq şəkilləri düzgün sıralayın.

- Yuxudan oyanıram.
- Yuyunuram.
- Səhər yeməyini yeyirəm.
- Məktəbə gedirəm.
- Məktəbdən qayıdıram.
- Əllərimi yuyub nahar edirəm.
- Nahardan sonra dincəlirəm.
- Vaxtında yatıram.

52

1-ci fəsil • Gün rejimi

2 İDMAN

• Söz boğçası •

- fərdi
- komanda
- bəhanə

• Hüsnxət •

Qq

Qq

Sözləri köçürün.

qartal

saqqal

bıçaq

qabil

1 A Şəkillərə diqqətlə baxın. Suallara cavab verin.

Futbol

Üzgüçülük

Güləş

- Bu kitabçalar hansı idman növləri haqqındadır?
- Siz daha hansı idman növlərini tanıyırsınız?
- Sizcə, insanlar nə üçün idmanla məşğul olurlar?

B Şeiri oxuyun.

İDMAN DƏRSİ

Nənəsi çağırır ki,
Ay Ülviyyə, evə gəl.
Dərslərini oxu, yaz.
Xörəyini ye, dincəl.

Top oynayırdı deyə
Qız tez tapdı bəhanə.
Dedi, idman dərslərini
Öyrənirəm, ay nənə!

Aləmzar Əlizadə

C Sizcə, nəyə Ülviyyə üçün niyə narahat olurdu? Səbəb-nəticə bildirən hissələri uyğunlaşdırın.

- Dincəlməyə, ...
- Yemək yeməyə, ...
- Dərslərini oxuması, ...
- a) özünü zəif hiss edər.
- b) cavab verə bilməz.
- c) səhəri gün yorğun olar.

3-cü bölmə • SAĞLAM HƏYAT

53

GÜNEYLİ FƏDAILƏRİN SOVET AZƏRBAYCANINDA ELMİ NƏİLİYYƏTLƏRİ

Pərviz Kazimi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

1946-cı ilin dekabr ayında böyük xəyanətlər nəticəsində Güney Azərbaycan Milli Hökuməti süquta uğradı. Hesab edilir ki, İran-pəhləvi rejiminin hərbi hücumu nəticəsində güneydən quzeyə 50 min insan mühacirət etdi. Bu mühacirətin tərkibinə Milli Hökumətin rəhbərləri, Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin mərkəzi və regional təşkilatlarının rəhbərləri, milli dövlət quruculuğunda fəal iştirak edənlər və bir çox sadə insanlar daxil idi.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın güney-quzey əlaqələri heç bir vaxt kəsilməyib. Ağır və mürekkəb dövrlər olub. Lakin xalqın eyni bir millətə mənsub olması yaddaşlardan heç vaxt silinməyib və hər bir fürsətdə insanlar bu düşüncələrini ifadə etməyə çalışıblar.

1947-ci ildə Sovet Azərbaycanında da ağır illər idi. Müharibənin ağır-acıları bitməmişdi. Bu illərdə 50 min mühaciri qəbul etmək, məskunlaşdırmaq və məşgul etmək də çox çətin idi. Bütün bunlara baxmayaraq güneyli qardaşlarına qucaq açan Azərbaycan xalqı ən qiymətli olanını əzizləri ilə bölüşdü, onları yerləşdirdi, təhsilinə, işinə və məşquluyyyətinə imkanlar yaratdı, onalara dogma bir münasibət sərgiləndi.

Güneyli mühacirlər sovet Azərbaycanında müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərməyə başladılar. Bu məqalədə yalnız yüksək təhsil almış və akademik fəaliyyətlə məşğul olan bir qrup güneyli mühacirin, güneydə fədai dəstələrində mübarizə aparmış insanların fəaliyyətini işıqlandırmaga çalışaq.

Mühacir fədailərin ilk akademik fəaliyyətini 1948-ci ildə A.K.Qervalın “1900-1909-cu illərdə İran uğrunda mübarizə və İranın oyanışı” mövzusunda doktorluq dissertasiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatında (o zaman Azərbaycan Dövlət Universiteti) Hüseyin Ümidin redaktrogluğu ilə çap olınmasıdır. 1950-ci illərdə elmi-tədqiqat işlərinin sayı xeyli artmaga başlayır. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin rəhbərləri az bir müddətdə Şərqşünaslıq, tarix, dilçilik, iranşünaslıq, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və şərq ədəbiyyatı sahəsində ciddi elmi tədqiqatlarını akademik mühitə təqdim etdilər. 1953-cü ildə Neyyar Hatəmi “Tehran dialikti” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir və elmi dərəcə alır. Həmin ildə Əhməd Şəfai “Müasir fars ədəbi dilində mürekkəb-tabeli cümlə ” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. 1954-cü ildə Abdülhüseyn Aqahi

Bakı Dövlət Universitetində “İranda marksist-leninist fəlsəfənin yayılmasında Tağı Eraninin rolu” mövzusunda namizədlik disertasiyasını müdafiə etdi. Eləcə də, “İranda tekstil işçilərinin iş şəraiti və əmək haqqı” mövzusunda Mehdi Keyhan müdafiə edərək alimlik dərəcəsi alır. Həmin ildə Şafiq Pənahi “Diapirik və duz tektonikasının müqayisəli təhlili” mövzusunda dissertasiyanı M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunda müdafiə edir. Eləcə də, Mütəllib İrani “Hipertoniyalı, normadan və hipotenziv xəstələrdə arterial təzyiqin mövsümi tərəddüdləri və Bakı şəhərinin iqlim şəraitində hipertoniyanın gedişatının xüsusiyyətləri” mövzusunda dissertasiya işini bitirir və müdafiə edir. Cəfər Təqdisi “Azərbaycan SSR-də bitən Zaqafqaziya qarğıdalı bitkisinin farmakologiyası” mövzusunda disertasiya işini bitirir və tibb elmləri namizədi-elmi dərəcəsinə alır. Bu ildə Rəhim Qazi “Kürdüstan Demokratik Partiyası - İran Kürdüstanında milli azadlıq hərəkatının təşkilatçısı və lideri (1945-1946)” adlı dissertasiya işini müdafiə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda dissertasiyaların müdafiəsi əsasən rus dilində həyata keçirilirdi. Bu isə siyasi mühacirət etmiş güneylilər üçün əlavə çətinliklər yaradırdı. “İran Xalq Partiyası proletariətin hegemonluğu ideyasının İranın tarixi inkişafının unikal şərtlərinə tətbiqi” mövzusunda dissertasiyanı Hüseyinqulu Bəhrami 1955-ci ildə müdafiə etdi. Həmin ildə Əbdülreza Azər “Müasir Azərbaycan dilində səs kateqoriyası” müvzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. Həsən Zərinəzadə həmin ildə “Farsca Azərbaycan sözləri: (Səfəvilər dövründə)” mövzusunda dissertasiyasını bitirir və müdafiə edir. Bu ildə Həmid Məmmədza-də “İnqilabçı jurnalist və yazıçı Pişəvəri” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. Sonrakı illərdə apardığı tədqiqatları ilə şöhrət qazanmış alim uzun müddət Bakı Dövlət Universitetində professor olaraq fəaliyyət göstərir.

1956-cı ildə ADF-nin siyasi heyətinin üzvü və təcrübəli partiya təşkilatçısı Səməd Afiyət “Kiçik Qafqazın şimal-şərq hissəsinin yura vulkanik süxurlarının petroqrafiyası” mövzusunda dissertasiyanı Qırmızı Əmək Bayrağı ordenli, M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye institutunda müdafiə etdi. Həmin ildə Qafar Kəndli-Herişçi “1941-1946-cı illərdə Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının inkişafı” mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edir. Qafar Kəndli sonrakı illərdə ciddi və dərin tədqiqatları ilə yanaşı çox sayda gənc alimlərin yetişdirilməsində iştirak etdi. 1957-ci ildə Q.Bicari “Saib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda tədqiqatını bitirərək dissertasiya işini uğurla müdafiə edir. Əhməd Əminzadə “Müasir mərhələdə İran Xalq Partiyası və Azərbaycan Demokrat Partiyasının milli müstəqillik uğrunda mübarizəsi” adlı dissertasiya işini müdafiə edir. 1957-ci ildə

milli müstəqillik ideyalarını dissertasiya tədqiqatına daxil etmək böyük cəsarət tələb edirdi. Tofik Bektaş 1958-ci ildə “İki adi diferensial tənlik sistemi üçün bir xüsusi məsələ” adlı dissertasiyanı müdafiə etdi. Həmin ildə Məmed Talibi “Qamma və rentgen şüalarının bəzi yarımkəçiricilərə və yarımkəçirici sistemlərə təsirinin öyrənilməsi” başlıqlı dissertasiyanı müdafiə edərək alimlik dərəcəsi aldı. Bu ildə Əli Şəmidə “İran Xalq Partiyasının rəhbərliyi ilə İranda fəhlə və həmkarlar ittifaqı hərəkatı (1941-1946)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Ə.Şəmidə ADF-nin uzun müddət siyasi rəhbərliyində iştirak edir. Bu alim ciddi tədqiqatçı olmaqla yanaşı həmkarları tərəfindən əqidəli bir inqilabşu olaraq da xatırlanır. 1959-cu ildə Qulamhüseyn Bəqdeli “Əvhədi Marağayanın həyat və yaradıcılığı” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək alimlik dərəcəsi alır. 1960-cı illər güney Azərbaycan mühacirləri üçün akademik sahədə daha çox uğurlu illər hesab edilir. Əsəd Yaqubian “Dr. Tağı Erani -təhsil və təlim haqqında” sərəlvhəli tədqiqatını 1960-cı ildə bitirir və uğurla müdafiə edir. Həmin ildə Məmed Dadaşzadə “1905-1911-ci illər İran inqilabı ərəfəsində Cənubi Azərbaycanda aqrar münasibətlər” mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edir. 1961-ci ildə Cəlal Zahidi “İranda marksizm-leninizm ideyalarının yayılmasında yeni mərhələ (1941-1946)” mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edir. Uzun müddət Bakı Dövlət Universitetinin Fəlsəfə kafedrasında dosent olaraq çalışan C.Zahidi ömrünün sonuna qədər ADF-nin siyasi heyətinin üzvü kimi fəaliyyətini davam etdirmişdi.

Həmin ildə İ.Bəhzadi “Rəvəndinin “Rəhət-əs-sudur və ayət-əssurur” essesi tarixi mənbə kimi: (Azərbaycan və qonşu ölkələrin tarixinə dair)” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. M.Pənahi “Bədənin müxtəlif funksional vəziyyətlərindən asılı olaraq təbii və təmizlənmiş naftalanın estrogenlərin sərbəst buraxılmasına təsirinin müqayisəli tədqiqı” mövzusunda dissertasiyanı müdafiə etdi. Nadir Fərzanə “Bir fazalı vəziyyətin təzyiqini təyin etmək üçün hesablama metodunun inkişafı ilə qaz kondensat yatağı sistemlərinin davranışının eksperimental tədqiqı” adlı dissertasiyanı uğurla bitirdi və müdafiə edərək alimlik dərəcəsi aldı. 1962-ci ildə A.Nəvai “İran Xalq Partiyasının orqanı olan “Rəhbər” qəzetinin xalq kütlələrinin maraqları uğrunda mübarizəsi” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. Həmin ildə Hüseyin Ciddi “Gülüstan qalasının tarixi-arxeoloji öçerki” adlı tədqiqatı bitirərək müdafiə edir. Bahruz Şakuri “Azov qaratorpaqlarında manqan, kobalt, mis, sink və molibdenin tərkibi və onların kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığına təsiri” mövzusunda dissertasiya işi müdafiə etdi. A.Qilani “Azərbaycan SSR-in Quba rayonunda alma ağacının kök tınglərinin böyüməsinə və inkişafına gübrələrin təsiri” mövzusunda dissertasiya

müdafiə etdi. 1963-cü ildə İ.Hatəmi “İran mühacir qəzetlərinin müstəmləkəçilik və imperializmə qarşı mübarizəsi (1905-1911-ci illər İran inqilabı ərəfəsində)” mövzusunda tədqiqatını bitirir və dissertasiyasını müdafiə edir. Həmin ildə Məhəmməd Seyfəddini “XIV əsr elxanilərinin sikkələri” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Bu ildə Seyidaga Onullahi “1951-1953-cü illərdə İran fəhlələrinin tətıl hərəkatı” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Siyasi fəaliyyətini bir gün belə dayandırmayan Seyidaga müəllim çox sayda elmi və siyasi-publisistik yazələrin müəllifi oldu və ömrünün sonuna qədər tarix professoru olaraq fəaliyyət göstərdi. “Təbriz şəhərinin tarixi” sahəsində tədqiqarı bir tərəfdən onun doktorluq dissertasiyası oldu, digər tərəfdən müxtəlif xarici dillərə tərcümə edilərək alimə şöhrət qazandırdı. M.Zehtabi bu ildə “Əbu Nəvasın həyat və yaradıcılığı” mövzusunda dissertasiya işini bitirir və müdafiə edir. İnayət Bektaş “Abdullahəy Divanbəyoğlunun (Subxanver-dixanov) həyat və yaradıcılığı” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. İ.Tariqpeyma “Doktor Tağı Eraninin ictimai-siyasi və dövlət-hüquqi baxışları” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Əkrəm Bijə “Sovet-Türkiyə iqtisadi əlaqələri (1932-1939)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Əkrəm Bijə ADF siyasi heyətinin üzvü olaraq güneydə milli hərəkatın aktiv iştirakçısı olmuş və bütün həyatını Güney Azərbaycanda milli hökumətin, S.C.Pişəvərinin siyasi şəxsiyyətinin təbliğinə həsr etmişdi. AMEA-nın Şərqşünaslıq institutunun “Cənubi Azərbaycan şəbəsində” uzun müddət fəaliyyət göstərmiş və çox sayda elmi və siyasi-publisistik yazələrin müəllifidir. 1964-cü ildə A.Fazili “Müasir İran tarixçilərinin əsərlərində qədim Azərbaycan tarixi” mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edir. Bu ildə T.Cahani “Əssar Təbrizi və onun “Mehr və Müştəri” poeması” əsəsində yazılmış dissertasiya işini bitirərək müdafiə edir. Əli Minai “Müasir qrafika sənətində poetik obrazların tərcüməsi” mövzusunda orijinal bir tədqiqatı bitirir və dissertasiya işini müdafiə edir. Fərəc Dəstgusadi “İran Azərbaycanı milli hökumətinin iqtisadi fəaliyyəti (1945-1946)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Yadulla Fərzanə “Qaz və qaz-kondensat yataqlarının işlənməsinin bəzi məsələləri” mövzusunda disertasiya müdafiə etdi. Nafulla Kuder “Mirzə Məhəmməd İbn Əbdüs-Sabur Təbrizi Qobollinin tibbi baxışları” mövzusunda dissertasiyanı Bakıda, Tibb institutnda bitirərək müdafiə edir. M.Bəhrami “Təkrarlanan zobun qarşısının alınması və müalicəsinin klinik və morfoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün materiallar” adlı tədqiqatı bakıda müdafiə edir. Cavad Təqdisi “Travmatik şok, onun qarşısının alınması və faza müalicəsi” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. Mütəllib İrani “Antikoagulyantların uzunmüddətli və fasilələrlə istifadəsi nəticəsində təzə miokard infarktı və xroniki koronar çatışmazlığı olan xəstələrdə

qan laxtalanma və antikoagulyasiya sistemlərinin komponentlərində dəyişikliklər” adlı tədqiqatını bitirir və müdafiə edir.

1965-ci ildə İ.İbrahimi “İran Azərbaycanı xalqının milli azadlıq hərəkatında qadınların iştirakı (1941-1946)” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. İran xanım İbrahimi Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin rəhbər kadrlarından olmuş və siyasi fəaliyyətini bir gün belə dayandırmamışdır. 1979-cu ildə İranda İslam inqilabının qələbəsindən sonra yenidən güney Azərbaycana qayıdaraq ADF qadınlar təşkilatına rəhbərlik etməyə başlayır.

Məmmədli Şərifli “IX-XI əsrlərin ikinci yarısında Azərbaycanın feodal dövlətləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Həmin ildə Məmməd Azərlinin “Xəlifə Əbdülməlik ibn Mərvan və Azərbaycan islahatları (685-705)”mövzusunda dissertasiyası uğurla müdafiə olunur. Nəsrin Fəxri “Kürd dilində fel (Sorani və Kurmanci ləhcəsində)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Məmməd Təhmasib “Azərbaycan xalq dastanları: (Orta əsrlər)” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. B.Pişnamazzadə “Xloroesterlərin və efirlərin sintezi və transformasiyası sahəsində tədqiqatlar”adlı dissertasiyasını Y.Məmmədliyəv adına elmi-tədqiqat institutunda müdafiə etdi. Əbdül Vətənyar “Şimali Əfqanıstanın aşağı təbəşir yataqlarının neft və qaz perspektivləri ilə bağlı litoloji və fasiya xüsusiyyətləri” adlı tədqiqatını M.Əzizbəyov adına Neft-kimya institutunda bitirdi və müdafiə etdi. Əli Məqribi “Çay hövzəsində mis və kükürdlü pirit filizlərinin yatağının geoloji, mineraloji və genetik xüsusiyyətləri. Kaşkeçay (Daşkəsən rayonu)” adlı tədqiqatını Bakıda, Qubkin adına elmi-tədqiqat institutunda bitirərək müdafiə etdi. B.Məhəmmədi “Azərbaycan SSR Lənkəran massivinin bal verən və bərbər bitkiləri və orada arıçılığın inkişafı” mövzusunda tədqiqatını bitirdi və müdafiə etdi. M.Mirnasira “Azərbaycan SSR-də mal-qaranın vibriozları və onlara qarşı mübarizə tədbirləri” tədqiqatını müdafiə etdi. Qurmus Fəriyəv “Azərbaycan şəraitində külək enerjisi rejimlərinin və külək turbinlərinin sabitləşməsinə nəzarət sistemlərinin tədqiqi” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək alimlik dərəcəsi alır. 1966-cı ildə N.İsxaqi “Maku xanlığının tarixi öçerki” adlı tədqiqatını bitirir və müdafiə edir. Həmin ildə M.Manafi “M.A.Talıbovun həyat və yaradıcılığı”mövzusunda yazılmış dissertasiyasını müdafiə edir. Xalq şairi Balas Azəroğlu M.Amaninin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. 21 Azər hərəkatının fəal üzvlərindən olmuş Balas Azəroğlu mühacirət illərində Sovet Azərbaycanında xalq şairi adına layiq görüldü və uzun müddət Azərbaycan Yazıçılar ittifaqında Güney Azərbaycan şöbəsinin müdürü olaraq fəaliyyət göstərdi. B.Musəvi “Omba deformasiyasının təbiəti ilə əlaqədar osteotomiyanın müxtəlif üsullarının istifadəsi” mövzusunda disertasiyasını N.Nərimanov adına Tibb institutunda 1966-cı ildə müdafiə etdi. Əkbər Nəsudari “Azərbaycan florasından

söyüdüən bəzi növlərinin öyrənilməsi üçün materiallar” adlı disertasiyasını Bakıda Tibb institutunda müdafiə etdi. K.Pənahi “Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında titan maqnetit qumdaşı yataqlarının geologiyası və maddi tərkibi” adlı disertasiyanı Qubkin adına elmi-tədqiqat institutunda müdafiə etdi. A.Pənahi “Mir-Bəşir rayonunun torpaq örtüyü və onun genetik və kənd təsərrüfatı xüsusiyyətləri (Azərbaycan SSR daxilində)” adlı tədqiqatını bitirdi və Gəncə şəhərində müdafiə edir. A.Təbətbəai “Təbii qazın mayələşmiş yataqda və fısqırən adsorbent təbəqədə doldurulması və ayrılması texnoloji prosesinin tədqiqi və işlənməsi” mövzusunda dissertasiyanı Bakıda, Y.Məmmədliyəv adına institutda müdafiə etdi.

1967-ci ildə Mamed Şəmsi “Şərəf Xan Bidlisinin “Şərəf-namə” əsəri kürd xalqının tarixinə dair mənbə kimi” adlı dissertasiya işini müdafiə edir. Bu ildə Z.Enbari “İran xalqlarının CENTO paktına qarşı mübarizəsi (1955-1963)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Həmin ildə A.Dəvəliməhəmməd “Cənubi Azərbaycan milli hökumətinin yaranması və onun fəaliyyəti (1945-1946)” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. Əli Şəmidə “1906-1953-cü illərdə İranda fəhlə və həmkarlar ittifaqı hərəkatı” mövzusunda elmlər doktoru səviyyəsində dissertasiya işini uğurla müdafiə edir. A.Mamedi “Nəsiminin əsərlərində ərəb ifadələrinin forma və məzmununun bəzi xüsusiyyətləri haqqında” adlı dissertasiyası müdafiə olunur. A.Zahidi “Müasir ərəb dilində türk mənşəli sözlər” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. İsmayıl Cəfərpur “Cənubi Azərbaycan demokratik poeziyasının inkişaf yolları (1941-1960)” mövzusunda dissertasiya medafie etdi. T.Cahani “Müasir ərəb ədəbi dilində başlanğıc felləri” mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edir. K.Agamali “Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatında poema janrı (1945-1960)” mövzusunda disertasiya müdafiə edir. Əhməd Şəfai “Müasir fars dilində mürəkkəb cümlələr” mövzusunda doltorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edir.Həmid Məmmədzadə “Mirzə Fətəli Axundov və şərq” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Əsərləri ilə şöhrət qazanmış H.Məmmədzadə 1979-cu ilin fevral inqilabından sonra yenidən İrana qayıdır və uzun müddət Tehran Universitetində müəllimlik edir.

Həmin ildə Z.Nadiri “İranın xarici ticarəti (1953/54-1960/61)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Q.Şadimanpur Gəncə şəhərində “Qarışıq əkinlər və rasiona şumlama sistemi vasitəsilə pambıq-yonca növbəli əkinlərində pambıq prekursorlarının yemlik və aqrotexniki dəyərinin artırılması” mövzusunda dissertasiyasını bitirdi və müdafiə etdi. S.Cahani “Azərbaycan SSR-in qərb zonasında hibrid toxumlarının alınması, bəzi pomidor sortlarının bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi” mövzusunda tədqiqatını Gəncə şəhərində bitirdi. Babab Əsgəri “Azərbaycanın müxtəlif iqlim qurşaqlarında muskardın ipəkqurdunun tədqiqi və ona qarşı mübarizə tədbirlərinin işlənilib hazırlanması” mövzusunda tədqiqatını Gəncə

şəhərində bitirərək müdafiə etdi. S.Qaradagi “Azərbaycan SSR Lənkəran zonasında noxud xəstəlikləri və onlara qarşı mübarizə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda tədqiqatını Bakıda bitirərək müdafiə etdi. A.Vətənxah “Bəzi doymamış üzvi və üzvi element formallıqlarının sintezi və çevrilməsi sahəsində tədqiqatlar” adlı dissertasiyasını Y.Məmmədliyəv adına eimi-tədqiqat institutunda bitirərək müdafiə etdi.

1968-ci ildə Q.Dəlili “Urmiya xanlığının tarixi öçerki (XVIII əsrin II yarısı - XIX əsrin birinci rübü)” əsərini bitirir və müdafiə edir. Neyyar Hatəmi “Fars dilinin lüğət tərkibi və onun zənginləşdirilməsi yolları” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Qulamhüseyn Beqdeli “Nizaminin “Xosrov və Şirin” poeması və bu mövzunun Şərq ədəbiyyatında inkişafı” mövzusunda doktorluq dissertasiya müdafiə edir.A.Əminzadə “Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai-siyasi fikir tarixindən (XVII - XIX əsrin birinci rübü)” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. A.Haşimi “Şamaxı rayonunun torpaqları və onlardan üzümçülük üçün səmərəli istifadə” adlı dissertasiyasını bitirdi və müdafiə etdi. A.Purəzim “Mal-qarada teileriozun (Theileria annuiata törətdiyi) müalicə və profilaktikasında mikroelementlərin (kobalt, mis və sink) rolu” adlı disertasiyanı Bakıda müdafiə etdi.

1969-cu ildə Məmmədli Məsəddiq “Mirzə Mehdi Şükəhinin həyat və yaradıcılığı” adlı tədqiqatını bitirir və müdafiə edir. M.Məsəddiq Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin uzun müddət fəal üzvlərindən olmaqla yanaşı, M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın arxiv şöbəsinə rəhbərlik etmiş, Azərbaycan milli irsinin öyrənilməsi, tədqiqi, tərcüməsi və mühafizəsi ilə məşğul olmuşdur. Həmin ildə Əbülfəz Hüseyn “Mirzə Ağa Təbrizinin həyat və yaradıcılığı” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Dətabadi Azəri “Nəstəlik xəttinin bədii və çap xüsusiyyətləri” mövzusunda disertasiya müdafiə edir. Nur Əhməd Əzimi “Albaşlinski filiz yatağının strukturları və onun hematit filizlərinin genezisi” mövzusunda dissertasiyanı müdafiə etdi. A.Purjini “Əzaların tromboflebitinin müasir diaqnostikası və müalicəsi” adlı dissertasiyasını N.Nərimanov adına Tibb institutunda müdafiə etdi.

1970-ci il güney Azərbaycan mühacir tədqiqatçıları üçün uğurlu il olur. Məhəmməd Seyfəddini bu il “12-15-ci əsrin birinci yarısında Azərbaycanda sikkə zərbi” mövzusunda doktorluq disertasiyasını müdafiə edir. İsmayıl Şəms “Klassik ərəb dilində hal kateqoriyasının təhlili” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Qəmzə Fəthi-Xoşqinabi “İran ədəbi irsi ənənəsinin bəzi məsələləri və müasir fars bədii ədəbiyyatında yeniliklər” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. Ç.Sasanian “Nizaminin Leyli və Məcnun poeması” adlı tədqiqatını bitirir və müdafiə edir. Hacı Qasimi “Müasir İranın dəmir yol nəqliyyatı” mövzusunda dissertasiya müdafiə edir. N.Neykduxt “Horizonta boruların içərisində su buxarının mövcudluğu çoxkomponentli üzvi mayələrin (benzin) buxarlarının kondensasiyası zamanı istilik

ötürülməsi” mövzusunda tədqiqatını Bakıda, Əzizbəyov adına Neft-kimya institutunda bitirdi və medafie etdi. M.Pənahi “Naftalan neftinin və onun bəzi preparatlarının orqanizmə təsir mexanizmində böyrəküstü vəzin qabığının funksional vəziyyətinin əhəmiyyəti haqqında” tədqiqatını Nəriman Nərimanov adına Tibb institutunda bitirərək müdafiə etdi. A.Sadəndi “Azərbaycan SSR, Muğan şimali şəraitində aşağı yamaclı ərəzilərdə pambığın dərin şırımlarda suvarılması texnikası” adlı tədqiqatını Rusiya Federasiyasının Novaçerkask meliorasiya mühəndisliyi institutunda bitirərək müdafiə etdi.

Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin siyasi rəhbərləri sırasında Mir Rəhim Vilay güney Azərbaycan milli hərəkatının aktiv iştirakçısı, milli hökumətə rəhbərlik etmiş şəxslərdən biri olaraq alimlik dərəcəsini ölümündən bir il qabaq müdafiə etdi. Həmkarlarının xatirələrində deyilir ki, -Vilay güney Azərbaycan milli hərəkatının aktiv üzvlərində olduğundan bütün proseslərdən xəbərdar idi və çox sayda tədqiqatçılara dəstək olmuşdu.”O, bir an belə siyasi fəaliyyətini dayandırmadı və 1975-ci ildə “Güney Azərbaycanda demokratik mətbuat” adlı desertasiyasını müdafiə etdi. Diqqəti cəlb edən odur ki, “Azəməşrdə” elmi nəşrlər üzrə uzun müddət (1959 - ci ildən 1968- ci ilin iyun ayına qədər) siyasi ədəbiyyat şöbəsində böyük redaktor vəzifəsində işləmişdir. 1968-ci ildən Elmlər akademiyasında fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq elmi dərəcəni ölümündən bir il qabaq ala bildi.

Mir Qasim Çəşməzər də bütün həyatını Güney Azərbaycanın milli hərəkatına həsr etdi və 1954-1969-cu illərdə Azərbaycan Demokrat Fırqəsinə rəhbərlik etdi. Eyni zamanda Elmlər Akademiyasında fəaliyyət göstərən bu siyasi xadim və alim yalnız 1981-ci ildə “Azərbaycan Demokrat Partiyasının yaranması və fəaliyyəti” mövzusunda dissertasiyasını bitirərək müdafiə edə bildi. 1982-ci ildə Seyidaga Onullahi elmlər doktorluğu elmi dərəcəsini müdafiə etdi. Onun müdafiəyə təqdim etdiyi “Təbriz tarixi”nə dair fundamental əsəri Azərbaycan elmi və ictimai fikrində geniş rəğbət qazandı.

21 Azər hərəkatında (1945-1946) fədai başçısı olmuş, Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin uzun medət ikinci katibi olaraq fəaliyyət göstərmiş-Lütvəli Ərdəbilli 1984-cü ildə “Güney Azərbaycanda fədai hərəkatı”mövzusunda dissertasiya işini müdafiəyə təqdim etdi. 1970-80-ci illərdə Güney Azərbaycan mühacir ailələrinin ikinci və üçüncü nəsil nümayəndələri Azərbaycanın akademik mühitinə daxil oldular. Çox sayda, ikinci və üçüncü nəsəl güney mühacir ailələrinə mənsub, Sovet Azərbaycanında təhsil almış alimlər ordusu yarandı. Professor C.Mirzai, dosent S.Bayramzadə, professor R.İmrani, dosent P.Kazimi, dosent S.Talibi və çox sayda digər güney Azərbaycan mühacirlərinin ikinci və üçüncü nəslinə aid alimlər 80-90-cı illərdə Azərbaycanın elm və sənayesinə, təhsil və tibb, mədəniyyət və incəsənətinə xidmət etdilər.

İranda Türk Aşıqlıq Ənənəsinin İnkişafı

Dr. Ali KAFKASYALI

Türk aşıqlıq ənənəsinin varlığı tarixi qaynaqlara əsasən Türk tarixilə paralel şəkildə formalaşmış və inkişaf etmişdir. Türklərin qədim zamanlardan Çin Səddi ilə Tuna çayı sahilləri arasında, Sibirin tundralarından Hind okeanı və Böyük Səhraya qədər uzanan geniş coğrafiyada təsirli bir mədəniyyət daşıyıcısı olduqları məlumdur. Türk aşıqlıq ənənəsi də bu geniş coğrafiyada – Şərqi Türküstandan

Avropanın içlərinə, Qazaxıstanın yaylalarından Bəsre körfəzinə, hətta Afrikanın daxilinə qədər – Türkün vətən saydığı hər bir yerdə ozanlar, baxşılar və aşıqlar yetişdirmiş, saz və qopuz çalmış, məclislər qurmuşdur.

Türklərin tarix boyu mədəni və siyasi baxımdan ayrılmaz hissəsi olmuş, əsrlərlə vətən sayıb idarə etdikləri ərazilərin başında indiki İran coğrafiyası gəlir. Əski çağlarda ozan adlandırılan xalq şair və musiqiçiləri, sonralar Uyğur-Moğol təsiri ilə “baxşı”, daha sonra isə İslam mədəniyyətinin nüfuzu altında “aşıq” və ya “aşıq” adını almışdır. Oğuz türkləri arasında bu xalq poeziyası və musiqisi qədim və zəngin bir ənənə olaraq qorunub saxlanılmışdır.

Moğol istilasından sonra İran və Cənubi Qafqaz bölgələrinə yeni Oğuz tayfalarının gəlməsi bu mədəni ənənələrin daha da güclənməsinə səbəb olmuşdur. Köçəri həyat tərzinin – Xorasan və Əstarabad Türkmənləri arasında olduğu kimi – bütün İran, İraq və Şərqi Anadolu Oğuzları arasında da mərkəzi və Qərbi Anadoluya nisbətən

daha güclü və davamlı olması bu qədim rəvayət və ənənələrin daha təmiz və diri qalmasında böyük rol oynamışdır. Hətta İran mədəniyyətinin hakim olduğu bölgələrdə məskunlaşdıqdan sonra belə bu köçərilər milli mədəniyyət və xalq ədəbiyyatını sadıqlıqla qoruyub saxlamışlar.

Fuad Köprülü Anadolu aşıqlıq ənənəsini şərh edərkən, bu ənənənin gələcəyi ilə bağlı bir qədər bədbin yanaşır: “Orta əsrlərdə Osmanlı sənətkarlar təşkilatı (esnaf təşkilatı) çərçivəsində xüsusi bir zümərə təşkil edən və özünəməxsus ideoloji və ədəbi ənənələri qoruyan aşıqlar qrupu artıq yavaş-yavaş yoxa çıxmağa başlamışdır. Əsrin əvvəlində bu zümənin təşkilatlanması tamamilə pozulmuş, böyük şəhərlərdə əhəmiyyətini itirmişdi. Onlar ancaq ölkənin iç bölgələrində, hələ də orta əsr həyat tərzini yaşadan kiçik qəsəbələrdə, keçmişin sönmüş bir qalıntısı olaraq yaşayırdılar.”

Köprülü həmin yazısında Türk ədəbiyyatının bütövlükdə, yeni “bütün Türk qollarını nəzərə alaraq müqayisəli şəkildə və bütöv yanaşma ilə” öyrənilməsinin zəruriliyini ilk dəfə özünün irəli sürdüyünü qeyd etsə də, təəssüf ki, başda İran türkləri olmaqla, digər Türk topluluqlarının aşıqlıq ənənəsinə lazımi qədər diqqət yetirə bilməmişdir. Əgər bu topluluqların aşıq ənənələrini dərinəndən araşdıra bilsəydi, yəqin ki “aşıqlar yavaş-yavaş yox olmaqdadır” və ya “aşıq üslubunda poeziyanın davam etməsi mümkün deyil” kimi bəyanatlar verməzdi.

Halbuki bu gün Türk aşıqlıq ənənəsi xüsusən Cənubi Qafqaz, İran və Türkmənsəhrada, olmasa da Osmanlı imperiyasının XVII əsrdəki qüdrətinə yaxın bir vəziyyətdə inkişaf etməkdədir.

İran coğrafiyasında aşıqlıq ənənəsi – həm ustad aşıqların çoxluğu, həm aşıq ədəbiyyatı məhsullarının zənginliyi, həm də saz, qopuz, çöğür kimi çalğı alətlərinin rəngarəngliyi baxımından – Türk aşıqlıq ənənəsinin əsas mərkəzlərindən biri sayılır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Türkiyənin iki misli böyüklüyündə olan İran ərazisində türklər tarixi proseslər nəticəsində müxtəlif bölgələrdə toplanmışlar. Bununla yanaşı, aşıqlıq sənətinin ayrılmaz ünsürü olan saz, zamanla dəyişikliklərə uğrayaraq “qopuz/saz/çöğür/qıcak/dutar/setar” formasını almış, ona müşayiət edən “dəf/təf/dəire/kaval, dümbək, qoşa-nəqqare, balaban, zurna, çəvgan (ney), nağara” kimi ikinci və üçüncü dərəcəli musiqi alətləri əlavə olunmuşdur. Ozan/baxşı/aşıqların məclis idarəetməsi, dastan və nağıl danışması, musiqi ifası kimi ünsürlərdə də zamanla yanaşma və üslub fərqlilikləri meydana çıxmışdır. Bu əsasda İran türkləri arasında aşıqlıq ənənəsi yeddi muhit çərçivəsində dəyərləndirilir: **Təbriz/Karadağ** **Urmiya** **Sulduz/Qarapapaq** **Zəncan** **Qum/Save** **Xorasan/Türkmənsəhra** **Qaşqay**

Bu bölgələrdə Türk aşıqlıq

sənəti – ozan, baxşı, aşıq anlayışı; saz, qopuz, çöğür alətləri; dastan və hikayəçilik; sazla poeziyanın qovuşduğu musiqi ənənələri – bütün canlılığı ilə yaşayır və inkişaf edir.

Bu barədə yazılmış “İran Türkləri Aşıq Muhitləri” adlı kitabımızda hər bir aşıq mühiti ayrıca tədqiq olunmuş və geniş məlumat verilmişdir.

Əldə etdiyimiz əsas nəticə budur: İran türkləri üçün aşıqlıq ənənəsi həyatı əhəmiyyət daşıyır. Mühərrəm Qasımlının da qeyd etdiyi kimi, İranda 35 milyonadək Türk yaşayır. Bu türklərin öz milli və mədəni dəyərlərini ifadə etmələrinin başlıca vasitəsi məhz aşıqlıq sənətidir. Türk dilində nə mətbuat qurumları, nə radio və televiziya, nə də təhsil və musiqi müəssisələri olmayan bu insanlar üçün aşıq sənəti həm mədəniyyətin daşıyıcısı, həm də müqavimət simvoludur.

Buna görə də İranda aşıqlıq sənəti xalqın mədəni həyatı ilə sıx bağlıdır. Aşıqlıq sənətinin bu qədər güclü olmasının əsas səbəblərindən biri də xalqla ənənə arasında qarşılıqlı tələb və təklif münasibətinin mövcudluğudur. İran türkləri aşıqlıq ənənəsini dillərinin, varlıqlarının və mədəniyyətlərinin təminatı olaraq görürlər və ona dəyər verirlər.

Nəticə olaraq, aşıq ədəbiyyatı – həm nəsr, həm də nəzm əsərləri baxımından – özünəməxsus poetik forması, Türk dilindən istifadəsi, bədii-estetik quruluşu ilə Türk ədəbiyyatının ayrılmaz və vacib bir hissəsini təşkil edir. İran coğrafiyası – qədim Türk yurdu olaraq – bu gün yeddi aşıq mühiti, yüzlərlə xalq dastanı, iki minə yaxın çağdaş aşığı, milli musiqi alətləri və zəngin folklor irsi ilə Türk aşıqlıq ənənəsinin əsas dayaqlarından biridir.

Burada acınacaqlı bir həqiqət də odur ki, bu zəngin irsdən Türkiyə türklərinin kifayət qədər xəbəri yoxdur və bu qiymətli xəzinədən yetərinə bəhrələnmirlər.

Qaynaq: Ali Kafkasyalı, İran Türk Aşıqları və Millî Kimlik, Kitabı, s. 34.

QOŞAÇAY ŞƏHƏRİNDƏ AŞIQLARIN HEYKƏLİNİN AÇILIŞI

Müəllif: Dr. Aşıq Səlcuq Şahbazi – İran Aşıqlar Evinin Qurucusu

İncəsənət və sənətsevərlər şəhəri olan Qoşaçayda, İran Aşıqlar Birliyinin Qərbi Azərbaycan vilayətindəki nümayəndəsi cənab mühəndis Səttar Barazəş və Qoşaçaydakı nümayəndə ilə görüşlərimdən birində, bir neçə mühüm məsələ müzakirə olundu.

Əsas mövzulardan biri, illərlə qəlbimizdə yaşayan bir ideya idi: aşıq heykəlinin hazırlanması və şəhərin ən yaxşı, ən çox hərəkət olan yerlərindən birində qurulması. Elə bir yer ki, insanlar, səyyahlar və yolçular ilk baxışdan Azərbaycanın aşıq mədəniyyətinin əzəməti ilə qarşılaşınsınlar.

Heykəllər hazırlandıqdan sonra, incəsənət və mədəniyyətə can yandıranların qəlbinə qorxu və narahatlıq çökdü. Sanki zaman dayanmışdı və nəfəslər sinədə donmuşdu. Nigaran ürəklər, oyaq baxışlar və gələcəyi naməlum bir halda xəyal edən beyinlər, bu səmimi səylərin aqibətindən nigaran idilər. Belə həyəcanlı və gərgin anlarda, ağıl və mərifət sahibi, kamil və mədəni aşıq – Məlik Şəərbani, İran Aşıqlar Birliyinin Qoşaçaydakı ləyaqətli nümayəndəsi, misilsiz təmkin, mədəniyyətli düşüncə və ağıllı idarəçiliklə meydana çıxdı. O, tək-cə mövqeyindən düzgün istifadə etmədi, həm də təhlükəsizlik məsulları ilə səmimi və hörmətli söhbətlər apararaq gərginliyi aradan qaldırdı və heykəllərin daşınma yolunu qorxu və tərəddüddən təmizlədi.

Artıq narahatlığa ehtiyac yox idi. Heykəllər təhlükəsiz və problemsiz şəkildə öz məkanına yollandı. Bu yolda bütün aşıq və nigaran qəlblər rahatlıq tapdı. Buna görə qəlbimin dərinliklərindən və bütün mədəniyyət

və incəsənətə can yandıranlar adından, aşıq Məlik Şəərbaniyə dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm – o kişi ki, həlledici məqamda məsuliyyəti çiyinlərinə aldı və bütün səmimiyyəti ilə durdu ki, ümid çırağı sönməsin. İkinci mövzu isə belə idi ki, əgər bu layihə həyata keçsə, heykəllərin quraşdırıldığı gün Qoşaçayda aşıqların iştirakı ilə milli bir toplantı keçirilsin və həmin tədbirdə Qərbi Azərbaycan vilayətinin beş ustad aşığı təqdir olunsun. Mühəndis Barazəş – ki, Aşıqlar Birliyinin təsisçilərindən biridir – coşqu ilə dedi: “Mən bu işi sona çatdıracağam.”

Sadəcə bir həftə sonra mənimlə əlaqə saxladı və ümid dolu bir səsle dedi: “Erşad idarəsinin rəisi cənab Mahmud Nikməramla danışmışam. O da inanır ki, bu mədəni layihənin həyata keçməsində Erşadın rolu böyükdür. Onunla keçirilən iclasda qərara gəldik ki, Qoşaçay bələdiyyəsi ilə də danışaq.”

Hörmətli bələdiyyə başçısı – mühəndis Babək Qədimi – ilə görüş keçirildi və bələdiyyə bu ideyanı yüksək qiymətləndirib Aşıqlar Birliyinin istəklərini qəbul edib dəstəklədi. Belə qərara gəldi ki, bələdiyyənin ictimaiyyətlə əlaqələr məsulu – mühəndis Keyvan Nuhi və vilayət üzrə nümayəndə mühəndis Barazəş ilə yekun toplantı keçirilsin və nəticələr bələdiyyə başçısına bildirilsin.

Şad xəbər bələdiyyədən gəldi:

4 aşıq heykəlinin hazırlanması xərcləri bələdiyyə tərəfindən qəbul edildi və bu heykəllər Qoşaçay şəhərinin girişində quraşdırılacaqdı. Mühəndis Səttar Barazəş misilsiz bir əzmlə hər gün işin gedişatını izləyirdi. Nəhayət, iki qopuz ifaçısı, bir balaban ifaçısı və bir qavalçıdan ibarət dörd heykəl hazır oldu – bizim qədim və orijinal musiqi mirasımızın tam bir rəmzi.

1401-ci ilin bəhmən ayının 10-da mühəndis Barazəş zəng vurdu və dedi: “Heykəllər hazırdır. Əgər imkan olsaydı, onları Fəcr həftəsində quraşdırardıq, amma vaxt çox məhduddur. Sizin fikriniz bizim üçün vacibdir.”

Soruşdum: “Şəhər idarəçiləri və Erşad idarəsi ilə də razılaşma əldə olunubmu?”

Cavab verdi: “Bəli. Aşıq Məlik Şəərbaninin təşəbbüsü ilə onlar da inanırlar ki, bu layihənin açılış mərasimi Novruz bayramında keçirilsin daha münasibdir.” Mən gülümsəyərək dedim: “Çox doğru təklifdir. Novruz

yenilənmənin, həyatın rəmzidir və belə böyük bir mədəni tədbir üçün ən gözəl zamandır.” Qoşaçayda və eyni zamanda Tehrandakı Aşıqlar Birliyinin mərkəzi ofisində gecə-gündüz hazırlıqlar başladı. Nəhayət, tədbirə bir neçə gün qalmış, Malik Şəərbaninin heyrətamiz fədakarlığı ilə heykəllər emalatxanadan götürülərək bir neçə

nəqliyyat vasitəsi ilə şəhərə gətirildi.

Malik Şəərbani və mühəndis Barazəş, Erşad idarəsinin rəhbəri ilə razılaşmışdılar ki, heykəllər öncə müvəqqəti olaraq idarənin həyətində quraşdırılsın ki, tədbir günü Qoşaçay xalqı və aşıqlar onların yanında xatirə şəkli çəkdirə bilsinlər. Plan dəqiqliklə yerinə yetirildi.

Tədbirə iki gün qalmış, Qoşaçaya gəldim. Qərara gəldik ki, bir neçə Qoşaçay aşığı ilə birlikdə heykəllərə baxış keçirək. Erşad idarəsinə çatanda, dəmir barmaqlıqların arxasından dörd gözəl və sanballı aşıq heykəlini yan-yana gördüm.

Bir anlıq dayandım. Vilayətin hər iki nümayəndəsinin yorğun, amma parlaq çöhrəsinə baxdım. Boğazım düynələndi. Göz yaşlarım öz-özünə axmağa başladı.

İrəliləmək və Barazəşlə Məlikin üzündən öpmək istədim ki, gördüm özləri də göz yaşları içində, ucadan ağlayırlar – bu sevinc göz yaşları idi, bu eşq göz yaşları idi.

Boğazımda düynə, qəlbimdə duyğularla dedim:

“Sizin işiniz bu torpağın mədəniyyət tarixində qızıl hərfələrlə yazılacaq. Qoşaçayın mərd və vəfalı xalqı bu xidmətinizi heç zaman unutmayacaq.”

Bu yolda, hörmətli bələdiyyə başçısı və şəhər şurası da bütün gücləri ilə bizə dəstək oldular. Onlara səmimi təşəkkürümüzü bildirir və bu xalqsevərliyə hörmət edirik. İki gün boyunca Qoşaçay aşıqlarının mehriban və qonaqpərvər qəlblərinin qonağı oldum. Aşıq Məlik və Barazəş də bütün varlıqları ilə tədbirin koordinasiyasını həyata keçirirdilər.

Nəhayət, 1401-ci ilin son günlərində, Novruza sadəcə üç gün qalmış, xalqın coşqusu və sevinc içində, ustad Şahbazi'nin zurna və dəhlinin səsi, Bahar müəllimin balaban ifası ilə, heykəllər Erşad idarəsinin həyətindən xalq və aşıqların müşayiəti ilə, alqışlar və oynaq ayaq səsləri altında şəhərin girişinə aparıldı və layiqli yerində ucaldıldı.

Aşıq və Ozan İrsi Beynəlxalq elmi platformaya çevrildi: Yeddi ölkədən alimlər bir arada

Türkiyənin Çıldır rayonunda keçirilən Birinci Beynəlxalq Aşıqlar, Ozanlar

və Kamlar Konfransı, yeddi ölkədən gəlmiş aşıqların, tədqiqatçıların və xalq mədəniyyəti həvəskarlarının geniş iştirakı ilə uğurla başa çatdı. Bu mədəni tədbirdə Türkiyə, Rusiya (Altay türkləri), Gürcüstan (Borçalı), Naxçıvan Muxtar Respublikası, Azərbaycan Respublikası, Qırğızıstan və İran İslam Respublikasından sənət adamları və elm xadimləri iştirak etdilər.

Konfrans XIX əsrin vətənpərvər şairi və mübariz aşığı Aşıq Şənlikin kəndi və məqbərəsinin ziyarəti ilə başladı. Aşıq Şənlik “Əhli-islam bilə-bilə, eşidə / Can bədəndə ikən, vətənin torpağını düşməne vermərik!” deyərək xalqı vətəni müdafiəyə səsləyən bir sənətkar kimi yad edildi.

Konfransın diqqət çəkən iştirakçılarından biri, İrandan gəlmiş tanınmış sənətkar Aşıq Arif Həmidî idi. Onun orijinal və ruhani çıxışı iştirakçılar tərəfindən böyük rəğbət və alqışla qarşılandı. Aşıq Arifin bu tədbirdə fəal iştirakı Türk xalqları arasında möhkəm mədəni bağların və

aşıq musiqisinin ortaq kimlikdəki əhəmiyyətinin bariz göstəricisi oldu.

Konfrans çərçivəsində elmi panellər, ixtisaslaşmış seminarlar, canlı aşığı ifaları və Ardahan Universitetinin Gözəl Sənətlər Fakültəsi tərəfindən təşkil olunan keramika sərgisi təqdim edildi. Universitet eyni zamanda tədbir zamanı canlı musiqi proqramı da nümayiş etdirdi.

Tədbirin keçirilməsində əsas məqsəd Türk xalqlarının ortaq mənəvi dəyərlərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi olaraq qeyd olundu. Beynəlxalq TRT AVAZ televiziyası bu tədbiri tam şəkildə qeydə aldı.

Konfrans Ardahan Valiliyi, Ardahan Universiteti, Ardahan Dərnəkləri Federasiyası, Qafqaz Universitetləri Birliyi, Naxçıvan Dövlət Universiteti, İpək Yolu İctimai Diplomatiya Təşkilatı, Çıldır Bələdiyyəsi, Çıldır Daşqonaq Mədəniyyət Kompleksi və Orxon Fondu tərəfindən dəstəklənmişdir.

Türk Dünyası aşıqları Ərzincanda toplaşdı

6-cı Türk Dünyası Ozanlar Şöleni və Ali Ekber Çiçək Adına Aşıq Ədəbiyyatı Çalıştayı zəngin proqramla baş tutdu

2025-ci il may ayının 13–16-sı tarixlərində Türkiyənin Erzincan şəhərində Türk dünyasının mədəniyyət adamları üçün möhtəşəm bir tədbir təşkil olundu. 6-cı Türk Dünyası Ozanlar Şöleni və Ali Ekber Çiçək Adına Aşıq Ədəbiyyatı Çalıştayı müxtəlif türk ölkə və topluluqlarından yüzlərlə aşığı, ozan, bahşı və alimləri bir araya gətirdi.

Tədbir, Türkiyə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, TİKA, YTB, Yunus Əmrə İnstitutu, Erzincan Bələdiyyəsi, Binali Yıldırım Universiteti və Dədə Qorqud Ozanlar Dərnəyi kimi qurumların əməkdaşlığı ilə keçirildi. Uyğur, Qazax, Özbək, Türkmən, Azərbaycan, Qaşqay, Qaqauz, Bolqar, Suriya və İran türkləri də daxil olmaqla müxtəlif

bölgələrdən iştirakçılar qatıldı.

Milli yürüş və təntənəli açılış

14 mayda Girlevik şəlaləsi, Fərat çayı və Ekşisu bölgəsinə səfərdən sonra, şəhərin mərkəzində milli geyimlər və saz səsləri ilə kortej yürüşü keçirildi. Daha sonra açıq hava konsertində aşıqlar türklərini ifa etdilər.

15 may səhəri Erzincan Binali Yıldırım Universitetində açılış mərasimi keçirildi. Çıxış edən rektor Prof. Dr. Akın Levent, aşığı sənətinin Türk dünyası üçün mədəni bir körpü olduğunu vurğuladı. İran Mədəniyyət Nazirinin müavini Dr. Əhməd Sədri isə İran türklərinin aşığı sənətinə olan bağlılığını və bu sahədə aparılan araşdırmaları dilə gətirdi. Azərbaycan Respublikasının Karsdakı baş konsulu Zamin Əliyev isə Azərbaycan-Türkiyə dostluğunu və aşığı sənətinin ortaq miras olduğunu qeyd etdi.

Prof. Dr. Ali Kafkasyalı: “Aşıq xalqın ikinci müəllimidir”

Tədbirin həm təşkilatçısı, həm də əsas simalarından biri olan Prof. Dr. Ali Kafkasyalı, həm açılış nitqində, həm də çalıştay və panel müzakirələrində ozanlıq sənətinin Türk mədəniyyətindəki dərin köklərindən bəhs etdi. O bildirdi:

“Ozanlıq – Türk və qohum xalqlara xas bir sənətdir. Bu sənət təkcə musiqi deyil, dilimizin, ədəbiyyatımızın, inanclarımızın, sənətimizin daşıyıcısıdır. Aşıqlar analardan sonra xalqın ikinci müəllimləridir. Onlar həm tariximizin, həm mədəniyyətimizin qoruyucularıdır. Ali Ekber Çiçək bu mirasın canlı simvoludur.”

Kafkasyalı əlavə etdi ki, bu irsin yaşadılması, gələcək nəsillərə ötürülməsi Türk kimliyinin qorunması ilə birbaşa əlaqəlidir.

Ali Ekber Çiçək adına Aşıq Ədəbiyyatı Çalıştayı

Eyni günün ikinci yarısında keçirilən çalıştayda Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Gürcüstan, İran və Bolqarıstandan gəlmiş görkəmli alimlər iştirak etdilər. Azərbaycanı Prof. Dr. İlqar İmamverdiyev və Doç. Dr. İlhamə Kəsəbova təmsil edirdi. Çalıştayda aşığı sənətinin bu günü, qarşılaşdığı problemlər və həll yolları müzakirə edildi. Sonda bütün çıxış və təkliflərin elmi hesabat şəklində yayımlanması qərara alındı.

Möhtəşəm konsert gecəsi

15 may axşamı EBYÜ Konqres Mərkəzində Türk dünyasının aşıqları bir səhnədə toplandı. Konsertin aparıcısı

Prof. Dr. Bahadır Gücü Yeter idi. Tədbirdə Türkiyədən Aşıq Günay Yıldız, Aşıq Binali Kılıç; Azərbaycandan Şöhrət Kərimov, Rüşən Məmmədov, İbad Allah-verdiyev; İran Qaşqaylarından Dr. Hüseyn Kərimnezhad; Özbəkistandan Bahşı Rasulbek Abdurrahmanov və digər sənətkarlar çıxış etdilər.

Tanınmış aşığı və elm adamı Prof. Dr. İlqar İmamverdiyev səhnədə sazla İstiqlal Marşını ifa etdi. Aşıq Ələsgərin 200 illik yubileyi münasibətilə hazırlanan Qızıl Medal isə Prof. Dr. Ali Kafkasyalıya təqdim olundu.

Türk Dünyasına mədəni mesaj

Tədbir çərçivəsində Türk Dövlətləri Təşkilatı Aksakallar Şurasının sədri Binali Yıldırımın teleqramı oxundu. Mesajda bu cür tədbirlərin təkcə mədəni deyil, siyasi və sosial əməkdaşlığa da töhfə verdiyi vurğulandı.

Tədbir, 16 mayda iştirakçıların yola salınması ilə sona çatdı. “6-cı Türk Dünyası Ozanlar Şöleni” Türk dünyasında aşığı sənətinin canlılığını və birləşdirici gücünü bir daha nümayiş etdirdi.

Qəhrəmanlıqdan kimliyə: Bakıda Türk Dünyasının Düşüncə Zirvəsi – IV Türkçülük Araşdırmaları Konfransı

25 iyun 2025-ci il tarixində Bakının nüfuzlu ali təhsil ocaqlarından olan Xəzər Universitetində Türk dünyası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən IV Türkçülük Araşdırmaları Konfransı keçirilib.

“Tarixdəki Qəhrəmanlarımız və Qurucu Babalarımız” mövzusunda həsr olunan bu elmi platforma Türkçülük ideyasına xidmət edən alimləri, tarixçiləri, tədqiqatçıları və ziyalıları bir araya gətirib.

Konfransın açılışı Salman Mümtaz Nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilən, III Türkçülük Araşdırmaları Konfransının materiallarından ibarət “Tariximiz və tarixçiliyimiz” adlı elmi məqalələr toplusunun təqdimatı ilə başlayıb. Bu nəşr, Türk tarixinin obyektiv və konseptual araşdırılmasına mühüm töhfə kimi qiymətləndirilib.

Konfransın rəsmi açılış nitqini Xəzər Universitetinin qurucusu Prof. Dr. Hamlet İsaخانlı və tarix elmləri doktoru, professor Nəsim Nəsimli etdilər. Daha sonra tədbirin moderatoru, tanınmış tarixçi və mediaşünas professor Qulu Məhərrəmli iştirakçıları salamlayaraq panel

müzakirələrinə start verib.

Konfrans çərçivəsində ümumilikdə 17 elmi məruzə və çıxış dinlənilib. Əsas məruzəçilər aşağıdakı mövzularda çıxış ediblər:

Prof. Dr. Nəsim Nəsimli
“Milli Qəhrəman Problemimiz”

Prof. Dr. Halil Akıncı
“Tarixdəki Qəhrəmanlarımız və Günümüz”

Dr. Boran Əziz
“Qurucu Babalarımızın Tariximizin Təməl Konsepsiyasına Baxışı”

Dr. Şahin Əhmədov
“Coğrafiyaşünas Alim və Səyyah H.Z. Şirvani”

Yasəmən Qaraqoyunlu
“Sovet Dönəmində Türksüz Qəhrəmanlıq Təbliğati”

Ələsgər Siyablı – “Turan
Qəhrəmanları: Onların Ön-Türk və Dünya Tarixindəki rolu”

Dr. Faiq Ələkbərli
“Cümhuriyyət Qurucularına Yanaşmalarda Müxtəlif Dövlətlərin Şərtləri və İdeoloji Siyasi Amillər”

Tədbir yalnız məruzələrdən ibarət olmayıb. Müzakirələr çərçivəsində iştirakçılar Türk tarixindəki qəhrəmanlıq anlayışının təkə hərbi və siyasi müstəvidə deyil, həm də ideoloji, elmi və mədəni kontekstdə dəyərləndirilməsinin zəruriliyini vurğulayıblar.

Əsas müzakirə mövzuları aşağıdakı istiqamətlərdə cəmləşib: Türk dövlətlərinin formalaşmasında tarixi liderlərin və şəxsiyyətlərin rolu Türk sivilizasiyasının ideya və dəyərlər sistemi Tarixi yaddaş və milli kimliyin formalaşmasında qəhrəmanlıq kultunun rolu Müasir təhriflər qarşısında milli tarixşünaslığın elmi əsaslarla müdafiəsi Türk dünyasında ortaq düşüncə, həmrəylik və kimlik şüurunun gücləndirilməsi.

Konfransda xüsusi vurğulanan mövzulardan biri də Sovet dövründə qəhrəman obrazının ideoloji şəkildə təhrif olunması olub. Çıxışlarda qeyd olunub ki, Sovet ideologiyası tariximizin qəhrəmanlıq simvol-

larını ya sükutla keçmiş, ya da öz maraqlarına uyğun şəkildə təqdim etmişdir. Bu irsin təsirləri bu gün də müəyyən dərəcədə mövcuddur.

Konfransın yekun sənədində qeyd olunub:

“Tarixi qəhrəmanlarımızın tanınma səviyyəsi narahatedici vəziyyətdədir. Bu sahədə dönüş yaratmaq, millətləşmə prosesinin əsas imperativlərindən biri sayılmalıdır”. Konfrans çərçivəsində müxtəlif ölkələrdən gələn alimlərin iştirakı ilə dəyirmi masalar, elmi əməkdaşlıq imkanlarının müzakirə olunduğu görüşlər və fikir mübadilələri də keçirilib. Eyni zamanda Xəzər Universitetində tarixi sənədlər, kitablar və vizual materialların nümayiş olunduğu sərgi təşkil olunub. Konfransın təşkilatçıları növbəti – V Türkçülük Araşdırmaları tədbirinin hazırlanmasına artıq start verildiyini və daha geniş miqyasda keçirilməsinin planlaşdırıldığını bildiriblər.

Azerbaijan Post

“Ustad Ələsgərin Göyçə harayı – Vətənə sarı” layihəsinin icrasına başlanılıb

Dədə Ələsgər Ocağı” İctimai Birliyi “Ustad Ələsgərin Göyçə harayı – Vətənə sarı” adlı layihənin icrasına başlayıb. Layihə Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin 2025-ci il üzrə orta qrant müsabiqəsinin qalibi olub.

Layihə çərçivəsində ilk tədbir Gəncədə, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində (ADAU) keçirilib. Əvvəlcə Ulu Öndər Heydər Əliyevin universitetdə yerləşən büstü qarşısına tər gül dəstələri düzülüb, əziz xatirəsi dərin ehtiramla yad olunub. Dövlət Himni səsləndirilib və şəhidlərin əziz xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olunub. Daha sonra soydaşlarımızın Qərbi

Azərbaycandan deportasiyası ilə bağlı hazırlanmış videoçarx nümayiş olunub.

“Dədə Ələsgər Ocağı” İctimai Birliyinin İdarə Heyətinin sədri Xətai Ələsgərli çıxış edərək bildirib ki, tarixi Azərbaycan torpaqlarından - indiki Ermənistan ərazisindən zorla çıxarılmış soydaşlarımız bu gün də doğma yurdlarına qayıtmaq ümidi ilə yaşayırlar. “Bu istiqamətdə həm beynəlxalq hüquq müstəvisində, həm də ictimai səviyyədə məqsədyönlü və sistemli fəaliyyət davam edir. Layihə də bu geniş və vacib prosesə mədəni və mənəvi dəstək verməyi hədəfləyir. Layihənin əsas məqsədi Azərbaycan xalq ədəbiyyatının zirvələrindən

olan ustad aşiq Ələsgər irsini və Qərbi Azərbaycandan qovulmuş soydaşlarımızın vətənə qayıdış ideyasını bir araya gətirərək səzlə-sözlə xalqımızın milli ruhunu gücləndirmək, eləcə də Qərbi azərbaycanlılar arasında bu müqəddəs ideyanın təbliğinə töhfə verməkdir”, - deyərək əlavə edib.

ADAU-nun rektoru Zəfər Qurbanov diqqətə çatdırıb ki, Qərbi azərbaycanlılar tarix boyu qanunsuz deportasiyalara məruz qalıb, onların hüquqları bərpa olunmalı və soydaşlarımız öz doğma torpaqlarına qayıtmalıdır. Rektor qeyd edib ki, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağ həsrətinə son qoyulduğu kimi, Qərbi

azərbaycanlıların da sülh yolu ilə və təhlükəsiz şəkildə yurdlarına qayıdışına yaxın gələcəkdə nail olunacağına böyük inam var.

Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) Gəncə şəhər təşkilatının sədri Bayram Aslanov, professor Ziyad Abbasov, “Dədə Ələsgər Ocağı” İctimai Birliyinin İdarə Heyətinin üzvü Taleh Əliyev, şair Ramiz Qusarçaylı da layihənin əhəmiyyətindən danışılıb. Qeyd olunub ki, layihə çərçivəsində Qərbi azərbaycanlıların sıx məskunlaşdığı dörd bölgədə və Bakı şəhərində aşıqlardan ibarət konsert proqramları təşkil olunacaq.

Tədbir bədii hissə ilə davam edib.

Milli Hökumətin 80 illiyi: Mübarizə, Umid və Tarixi Dəyər

Azərbaycan Milli Hökuməti

80
Səksən il

Abdulla Əmir Haşimi (Cavanşir) - II hissə

6. Milli Hökumətin məğlubiyyəti və onun səbəbləri

Burada, məğlubiyyətin səbəbləri, xəyanətlər, təcrübəsizliklər, görülməyən işlər, hazırsızlıqlar, ictimai-iqtisadi şəraitində olan nöqsanlar, məzhəbin və irticai ruhaniyyətin rolu, Azərbaycan irticaçıların rolu, Şah və xarici istemarçı qüvvələr ilə fars şovinisti dairələrin, faşisti partiya və şəxslərin rolu, məğlubiyyətin zərərlerini azaldıb qarşısı alınma bilinərdimi, məğlubiyyətdə həlledici və qeyri-həlledici amillər, təsirat və itgilər barədə bir neçə söz demək olar. Dünya miqyasında qüvvələr arasında yeni yaranan şərait bizə qarşı oldu. Soyuq müharibə Güney Azərbaycandan başladı.

Sovet ordusu 1946-cı ilin may ayının 9-da İranı tərk etdi. Azərbaycan Milli Hökuməti ilə Qəvamüssəltənə arasında müzakirə başladı. Müzakirələrdə Milli Hökumət ilkin mövqeylərindən geri oturma. Milli Hökumət, Azərbaycanda ustandarlıqla və Azərbaycanın Milli Məclisi isə Əyalət-Əncüməni ilə dəyişdirildi. Qərar alındı ki, fədayilər ölkənin qoruyucu qüvvələri adında işlərini davam etsinlər, o cümlədən Jandarmeri də həmin adda. Dr Cavid, Əyalət-Əncüməninin vasitəsi ilə Mərkəzi Hökumətə Azərbaycan ustandarı kimi təklif olundu. Bu geri oturmada Zəncan, Mərkəzi Hökumətə təhvil verildi. Qərar alındı ki, Tikab və Sərdəşt Azərbaycanın ixtiyarına verilsin –ki, verilmədi. Həmin “razılaşma” əsasında 15-ci parlament seçkilərində Azərbaycanda nəzarət üçün mərkəzi dövlətin nizam-intizam qüvvələrinin “nəzarəti” ortaya atıldı. Bu təklifi qəbul etmək, yeni mərkəzdən nizam-intizam qüvvələrinin gətirilməsi və onlara qarşı Azərbaycanda müqavimət göstərilməmə fərmanı, hərəkatın tam geri oturmasına gətirib çıxartdı. Bu gerioturma, silahı yerə qoymaqla həyata keçirildi.

Azərbaycan xalqı tank və topsuz, təyyarəsiz, məmuli tüfəng və müsəlsəl ilə düşməyə qalib gəlmişdi və öz ayağı üstündə dayanmışdı və öz milli hakimiyyətindən siyasi şərəf-heysiyyətinə və insani haqlarından müdafiə edirdi. Lakin müxtəlif dairələri əhatə edən irtica manevr etməklə Azərbaycanın milli qüvvələrini avara formada və çaş-baş salma halına gətirib çıxartdı. Və beləliklə, çox sürətlə hadisələr irticanın xeyrinə dəyişildi və hərəkat məğlub oldu. Azərbaycan düşmənləri bir tərəfdən şəmşir ilə digər tərəfdən isə hiylə və riyakarlıq işlətdilər. Mərkəzi Hökumət, bir tərəfdən Azərbaycanın əsirələrini silahlandırır və hərbi hücumları cəbhələrdə gücləndirirdi, digər tərəfdən isə müzakirə və müsəlimət yolunu bir taktika kimi təklif və irəli sürürdü. Azərbaycan düşmənlərinin başında dərbar və Pəhləvi səltənəti dayanırdı. Səltənət daxili və xarici düşmənlərin fəaliyyət mərkəzi idi. Rzaxanı İngiltərəlilər səltənətə çatdırdılar. Ona görə ki, İran adlanan yerdə onların mənafeini qoruyub saxlasın. 1232-ci ildə (1953-cü ildə), Amerikanın CIA-i vasitəsi ilə səltənətə qayıdan Məhəmmədrzaşah isə, atasının apardığı həmin vəzifəni can-başla davam etdi. Bir sözlə desək, Amerikanın oyuncağı olaraq, xarici istemarçıların himayəsi ilə səltənət edirdi və elə onların himayəsi olmadan 21 Azər qiyamını məğlub edə bilməzdi və Azərbaycan xalqını dar ağaclarına, həbsxanalar, zindanlar və sürgünə məruz qoya bilməzdi. 21 Azər qiyamı, ondan irəli gələn elə bir gücə nail olmuşdu ki, Mərkəzi Hökumət onu rəsmiyyətə tanıyaraq onunla müqavilə bağlamışdı. Şah, xarici qüvvələrə arxalanaraq həmin müqaviləni nə tənha imzalamaqdan imtina etdi, əksinə hücum edib Azərbaycan xalqını və yeni yaranmış Azərbaycan islahat və demokratiyanı qanda boğdu. Və Azərbaycandan başqa digər məntəqələrdə ki, Rzaşah qaçandan sonra açıq fəza fəaliyyət üçün

yarlanmışdı, aradan qaldırdı. Məzhəbi ruhaniyyətin yuxarı qışrı, Firqəçilərin və 21 Azər qiyamının tərəfdarlarına qarşı qətəle fitvası verməklə onların qanları halal, malları mübah, qadın-qızlarının haram olduqlarını hökm etdilər. Onlar, müxtəlif qəzetlərdə o cümlədən Baxtər, Ateş, Fərman, İstəxr, Keyhan və Ettelaat qəzetlərində Azərbaycanın əleyhinə çıxış etdilər. Bunlardan bir sırasının adını saymaq yersiz olmaz: Mirseyyid Məhəmməd Behbahani, hacı Mirza Abdulla Tehrani, ayətullazadə Mazəndarani, şeyx Məhəmmədəli Ləvasani, hacı Seyidməhəmmədhüseyn Ləvasani, Ələmülhüda Şirazi, hacı Əhməd Kirmanşahi, Hacı şeyx Məhəmməd Nəhavəndi, mirza Musa İmaməcdibəzzarha, hacı şeyx Əraqi Bəyat, hacı seyyid heybətulla imam əhvazi, zəhirülislam Toliətə mədrəseye sipəhsalar, Şeyx Hidayətulla məliki,, şeyx bağır rəsuli, seyyid məhəmməd həsən əngəci, hacı seyid məhəmmədbağır tehrani, mirza mustafa ləvasani, seyyid məhəmmədrza zəncani, ayətullazadə şirazi, şeyxəli müdərris, ayətullazadə isfanahi, şeyx bəhaəddine nurie nəvəbi, şeyx cavab şəriətmədar, şeyx əli ağasulqani, hacı seyyid nəsrullar şüştəri, şeyx əhməd nəcəfi, ibn şeyx tehrani, seyyid əliəsgər cəzairi, hacıseyyid əbülqasım əmli, hacı şeyx mehdi nəcmabadi, seyyid ələsgər xoyi, mirza əbdülhüseyn şirazi, hacağa həsən nəcmabadi, seyyid sədrəddin müsevi, seyyid məhəmməd əli əngəci, Seyyid sədrəddin musavədi, seyyidəhməd ləvasani, seyyid cəlaləddin böyük.

7. Məğlubiyyətdən bugünədək Burada isə, məğlubiyyətin konsekvənsləri, hərəkatın davamının enişli və yoqquşlu yolları barədə danışmağımız lazımdır.

Şah, Milli Hökuməti aradan qaldırırdıqdan

sonra səltənətinin sonuncu ilinədək 21 Azər gününü üzdən-irəq “Azərbaycanın nicatı günü” adlandırıb, ordudan san görüb, Azərbaycan küçələrinə ordu, tank-top, əsgərlərlə rejə keçməklə Azərbaycanda yaratdığı dəhşəti bir neçə qat şiddətləndirirdi. Mərkəzi hökumət dərbar və onun himayətçisi olan xarici istəmarçı qüvvələr, birlikdə milli hökuməti qanda boğdular. Onlar, Fərdustun yazdığına əsasən, 50 min nəfər azərbaycanlıları öldürdülər, 100 minlərləni sürgünə göndərdilər. 21 Azər nehzəti məğlub edildikdən sonra, bir sıra sadıq qüvvələr azərbaycanlılara, fədayilərə, Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin üzvlərinə yardım etdilər ki, Məhəmmədrazşah ordusunun və qaraquruçuların vəhşi qisaslarından xilas edilsinlər. Eyni zamanda Azərbaycanda baş verən demokratik hərəkatı dünyaya tanıtdırmaqda, onların hüquqlarını qorumaqda, Azərbaycan Milli Hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirləri təbliğ edib və müdafiə etmək işində mühüm yardım göstərdilər. Və bir çox sadıq insanlar 21 Azər qiyamından şücaətlə difa etməklə bu hərəkatın qan dəryasında boğulduqdan sonra həmin hərəkatı inadla müdafiə etdilər.

Ancaq Şah və onun ətrafındakılar, radio, qəzet və televiziya, Azərbaycanın Milli Hökumətinin şəxsiyyətlərinə ağızdolu böhtan, iftira, töhmət yağdırırdı. Məğlubiyyətdən əvvəl Rzaşah səltənəti tərk edəndən sonra mütəvəssid sərmayedarlar xalqımızın kənarında dayandılar – o cümlədən Azərbaycanda milli hərəkatdan himayət etdilər. Lakin, irtica qalib gəldikdə mövqeylərini əldən verməsinlər deyər şovinisti dairələrə və Mərkəzi Hökumətə yaxınlaşıb, onlarla bərabər Azərbaycanın milli hərəkatına iftira yaydılar. Hizb-e İran, hizb-e Cəngəl, hizb-e Sosialist, həmin qışrləri təmsil edirdilər. Və firqəçiləri pisləməyə, ittihamlamağa, iftira deməyə, Şahı və onun quldur dəstələrini tərifi etməyə başladılar. Şahın ətrafında olan bir sıra satqınlar da – Abbas Məsudilər, hacı Əbülqasım Cavanlar, Deyhimlər, Sərləşkər Ərfəələr, “Keyhan”, “İttılaat”, “Xandəniha” kimi qəzetlər Şahın sözlərini artıq çeynəyərək, 5-ni də artıraraq minlər batman kağızı hərəkatımız haqqında qaralayırdılar. Hətta Cəlal al-Əhmədlər, Xəlil -Məlikilər, Ələvilər, Rza İlayətlər, Müzəffər Bəqayilər, Ənvər Xəməyilər kimi adlarını rövşənfikr və ziyalı qoyanlar da Milli Hökumətimiz və Fırqəmiz haqqında Şahın qaraquruçularına qoşularaq, Azərbaycanın tarixində adlarını öz qanları ilə qızıl xəttlərlə yazan Pişəvəri, Qulam Yəhya, Kəbiri, Əzimi, İbrahimi, Quli Suphi, Azad Vətən, Mirəyyub Şəkiba, Cavidan, Xəlil Azərabadiqan, Həbibullahi, İsmayıl Zəbihi, Şeyx Polad, Mirza Məhəmmədəli İrşadi, Şeyx Məhəmməd Ali-İshaq zənvani, Şahmar, Sarı İsmayıl, Ağəhi, Cövdət, Qasemi, Əsədullahi-ye Mürtezəvi,

Kuphal, Səriyyə Xanım və minlərcə adlı və adsız Azərbaycan qəhrəmanlarına töhmətci sözlər yazırdılar. Bu şivə və metod bizim 29 Bəhmən qiyamının məhsulu olan İran İslam Cümhuriyyəsinin məsulları da 21 Azər hərəkatına qara yaxmaqda keçmiş sələflərinin yolunu davam edərək həmin iftiraları təkrarlayırlar. İran adlanan yerdə yayılan yüzlərcə qəzet və jurnal və kitabların möhtəvaları, belə bir əraciflə doludur. Bir sıra adlarını inqilabçı və demokratiya tərəfdarları qoyan partiya mənsuqları o cümlədən Nehzət-e Azadi, Müsəlmanan-e Mübariz, Peykar, Mücahedin-e Xəlf, Hezb-e Demokratik-e Mardom-e İran kimi təşkilatlar da paniranistlər kimi 21 Azər qiyamı barədə töhmət mövqeyində Şah və Cümhuri İslamidən seçilmirlər. Rahe Kargər və Fədayian-e Xəlf işə həqiqətdən qaçmaq üçün bu şanlı hərəkatla sükutla yanaşmışlar. 21 Azər Qiyamına, Milli Hökumətə hücum və töhmət-iftiradan məqsəd, o yolda görülən işlərin aradan aparılması, o yolun yolçularının öz yollarından döndərilməsi və o yol üçün yaranan təşkilatlar və orqanlar və şəxsiyyətləri məhv edib, bir sözlə desək Azərbaycan və onun xalqının inkişafına, sərbəstliyinə, abadlaşmasına çalışanları aradan aparıb və Azərbaycanı farslaşdırmaq və xalqını kölələşdirmək, sirvətini qarət etməkdən ibarətdir.

Məğlubiyyətdən sonra edilən fəaliyyətlər, Mərkəzi Hökumətə qarşı etirazlar, nicat və qurtuluş cəmiyyətlərinin yaranması, Fırqənin daxilə və xaricə yenidən bərpası və Şah rejiminə qarşı kəskin təbliğat və ifşagərlik və yenidən qələbəni əldə etmək üçün aparılan hazırlıq işləri, yeni döyüşçü və kadrların təlimatlandırılması, Milli Səs Radiosunun təsis, Şimali Azərbaycanın rəsmi şəxsiyyətləri və yazıçı, şair və digər nümayəndələrinin mütəmadi etirazları, gündən-günə Şah rejiminin dayaqlarının zəifləməsi, nəhayət 29 Bəhmən qiyamının baş tutması ilə Şah rejiminə son qoyuldu. Fırqənin Azərbaycanda dəftər-dəstəkləri yenidən açıldı. Amma çox çəkmədi ki, islami rejim verdiyi vədələrə xilaf çıxdı. Yenidən Azərbaycanda həbslər, təzyiqlər, boğuntu, o cümlədən Milli Hökumətin tərəfdarlarının inqilabdan sonra qurduqları qurumlar dağıdıldı. Yenidən Fırqə yeraltı və mühacirət həyatını davam etdi. Mədəni fəaliyyətlər, ədəbi və musiqi cəmiyyətlər genişləndirildi.

İslamdan məyyus olan xalqımızın rəğbəti azərbaycançılığa çoxaldı. Milli fəaliyyətə rəğbət get-gedə kütləviləşdi. Geniş tədbirlərə zəmin yarandı. Azərbaycan Respublikasının istiqlalını əldə etməsi də azərbaycançılığa təkan verdi. Babək qalası yığıncaqları və müxtəlif törənlər baş tutdu. 22 May Təbriz və digər Azərbaycan şəhərlərinin qiyamları ilə həm Şah rejiminin və həm də Xumeyni rejiminin əritmə siyasəti puça çıxdı.

8-Nəticə

21 Azər hərəkatının ideallarının qarşısını almaq üçün ən əvəmfiriblikdən tutmuş, ən qəddar cəbr vasitələrini işlətməşlər və çalışmışlar ki bu hərəkatı ləkələsinlər, şayiələr, böhtanlar və yalanlar yaysınlar və onun müsbət təsirini aradan qaldırsınlar. Halbuki, 21 Azər hərəkatı, mütərəqqi, xəlf və inqilabi mahiyyətinə görə daima yaşayacaq. Ancaq üzüqaralıq saxtalaşdıranlara qalacaq. Fakt bundan ibarətdir ki, 21 Azər hərəkatı məğlub olsa da, onun ideallarını bərpa etmək üçün mübarizə, 80 ildir ki davam edir. Nə qədər xalqımız öz rolunu, taleyini əlinə almasında ciddi və geniş və rövşən amalla iştirak edirsə, Milli Hökumətin amallarına və bizə o qədər yaxınlaşar. Burada əsas rol oynayan Güney Azərbaycan xalqının iradəsidir və bu iradə Milli Hökumətin amalları uğrunda təmər küzləşdirən qüvvələrin birliyindən asılıdır. Bu məqsədə qulluq edən indiki mübarizənin genişlənməsinə, Milli İstiqlal yolunda mübarizə edən başqa xalqların təcrübələrindən istifadə etmək və dünya ictimaiyyətinin himayəsini qazanmaq yardım edər.

Türk Dövlətlərinin Müasir İpək Yolu Üzərində Beynəlxalq Elmi Konfranslar Silsiləsi (2025–2026)

Ortaq Gələcək Naminə: Elm, Mədəniyyət və İqtisadi İnteqrasiyanın Çağırışları və Perspektivləri

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ: ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirmək planlaşdırılır. Beynəlxalq konfrans 2025-2026-cı illəri əhatə edən üç mərhələli birgə layihə şəklində həyata keçiriləcəkdir. Onlar aşağıdakılardır:

1.Azərbaycan, Bakı: Noyabr-dekabr 2025-ci il:

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ
TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN SOSIAL-MƏDƏNİ
İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ: ÇAĞIRIŞLAR
VƏ PERSPEKTİVLƏR

2.Türkiyə: May 2026-cı il:

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ
TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN SIYASI-İQTİSADI
İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ: ÇAĞIRIŞLAR
VƏ PERSPEKTİVLƏR

3.Özbəkistan, Kokand: Oktyabr 2026- cı il:

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ TÜRK
DÖVLƏTLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNTE-
QRASIYA PROSESLƏRİ: ÇAĞIRIŞLAR VƏ
PERSPEKTİVLƏR

2025-2026 ildə Bakıda keçirilməsi nəzərdə tutulan beynəlxalq konfransın mövzusu:

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ TÜRK
DÖVLƏTLƏRİNİN SOSIAL-MƏDƏNİ
İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ:
ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Bu beynəlxalq konfransın məqsədi, Türk dövlətlərində sosial-mədəni sahələrdə mövcud çağırışları, inteqrasiya perspektivlərini və strategiyalarını təhlil etmək üçün türk ölkələrindən olan alimlərin, universitetlərin, elm mərkəzlərinin elmi səylərini birləşdirməyə yönəlib. Konfransın keçirilməsi və onun toplusunun ərşəyə gəlməsi üçün, tədqiqatçıları, elmi təşkilatların nümayəndələrini, müvafiq sahələrdən olan müəllimləri və mütəxəssisləri dəvət edirik.

Toplunun əsas bölmələri

1. Türk dünyasında ortaqlar və dilin inkişafı: problemlər və perspektivlər

- Türk dövlətləri arasında ortaqların və dilin istifadəsinin problemləri və inkişaf etdirilməsi yolları və bununla əlaqədar təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Media və rəqəmsal platformalar vasitəsilə ortaqların yayılmasının təşviqi;

• Türk dövlətləri arasında dil siyasətinin uyğunlaşdırılması və ortaqların inkişafı üçün konkret strategiyaların hazırlanması;

- Türk dövlətləri arasında ortaqların və əlifbanın inkişafının rəqəmsal mədəni, siyasi və iqtisadi inkişafına təsirlərinin təhlili;
- Türkiyə türkcəsinin Türk Dövlətləri və türk mədəniyyətləri çərçivəsində ortaqların ünsiyyət dili kimi qəbul edilməsinin yolları;
- Türk dilinin beynəlxalq dil statusu alması istiqamətində görülməli işlərin tədqiqi.

2. Türk dünyasında elm və təhsil üzrə inteqrasiya modelləri: təcrübə və yeni yanaşmalar

- Türk dünyasında ortaqların dərslərinin yazılması məsələsi;
- Türk dünyasında ortaqların fəlsəfi düşüncə tarixi layihəsinin hazırlanması;
- Türk dünyasında türk xalqlarının ortaqlar tarixi layihəsinin hazırlanması;
- Türk dünyasında ortaqların elmi və fəlsəfi terminalogiyanın inkişaf etdirilməsi məsələsi;
- Elm və təhsil sahəsində birgə strategiyaların yaradılmasının əhəmiyyəti və praktiki tətbiqi;
- İnkişaf edən müasir təhsil yanaşmalarının Türk dünyasında tətbiqi və inteqrasiya potensialı;
- Türk dövlətləri arasında ümumi elmi-tədqiqat və tədris mərkəzlərinin yaradılması və bundan irəli gələn müəllim-tələbə heyətinin mübadilə proqramlarının, layihələrinin hazırlanması.
- Türk dünyasının elmi-tədqiqat və tədris potensialının beynəlxalq miqyasda tanınması və akademik əməkdaşlığın genişləndirilməsi strategiyası.

3. Türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın əsas prinsipləri və perspektivləri

- Türk xalqlarının qədim mədəniyyət abidələrinin, inanclarının, mifoloji baxışlarının, folklorunun müqayisəli tədqiqi
- Türk dövlətləri arasında mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və mədəni inteqrasiyanın əsas prinsipləri.
- Türk Dünyasının bioloji, genetik və təbii resurslarının qorunması və elmi inteqrasiyası üzrə birgə tədqiqat və təşviqat strategiyaları
- Qadınların sosial-mədəni inteqrasiya proseslərindəki rolu və iştirak səviyyəsi.
- Gender bərabərliyi və qadın hüquqları məsələləri: Türk dövlətlərində bu istiqamətdə görülməli işlər.
- Ailə institutunun sosial-mədəni inteqrasiyadakı yeri və rolu.
- İslamın elmi əsaslarla təbliği və onun Türk dünyasında elm-mədəniyyət

inkişafındakı rolu

Məqalələrin təqdim edilməsi üçün son tarix: 10 noyabr 2025-ci il

Məqalələrin qəbul ünvanı - E-mail: salam-rauf1@yahoo.com

Əlaqələr:

- Rauf Məmmədov: əlaqə telefonu: +994702502784; e-mail: salamrauf1@yahoo.com
- Qabil Camalov: əlaqə telefonu: +994705101511; e-mail: qabil.cam@gmail.com

May 2026-cı ildə Türkiyədə keçirilməsi nəzərdə

tutulan beynəlxalq konfransın mövzusu:

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN SIYASI-İQTİSADI İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ: ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Toplunun əsas bölmələri

I - SIYASI İNTEQRASIYA

- Türk Dövlətləri Təşkilatının institusional inkişafı və gələcək siyasi rolu
- Türk dövlətləri arasında strateji tərəfdaşlıq modelləri
- Siyasi qərarvermə mexanizmlərinin sinxronlaşdırılması: imkanlar və maneələr
- Türk dövlətlərinin xarici siyasət strategiyalarında koordinasiya imkanları
- Böyük güclərin (AB, Çin, ABŞ) regional siyasəti fonunda Türk İttifaqı ideyası
- İpək Yolu üzərində regional təhlükəsizlik və siyasi sabitlik çağırışları
- Münaqişələrin qarşısının alınması və vasitəçilik mexanizmlərində ortaqların iştirakı
- Geosiyasi risklər qarşısında Türk dövlətlərinin kollektiv mövqeyi
- Diplomatik xidmətlərin inteqrasiyası və vahid regional diplomatik platforma
- Türk dövlətləri arasında siyasi institutların əməkdaşlıq perspektivləri
- Qlobal təşkilatlarda (BMT, ATƏT, İƏT) ortaqların siyasi mövqə formalaşdırılması
- Dövlət idarəçiliyində texnoloji sinxronluq və e-hökumət əməkdaşlığı
- Parlamentlərarası əməkdaşlıq və qanunvericilik uyğunlaşdırılması
- Regional liderlik məsələləri və siyasi balansın qorunması
- Pandemiya və qlobal böhranlar fonunda siyasi koordinasiyanın rolu
- Türk dövlətləri arasında siyasi etimadın möhkəmləndirilməsi mexanizmləri
- Qeyri-formal diplomatiyanın (track II diplomacy) inteqrasiya prosesində rolu

II - İQTİSADİ İNTEQRASIYA

- Ortaq iqtisadi məkanın yaradılması: nə mümkündür, nə lazımdır?
- Azad ticarət razılaşmaları və tariflərin sadələşdirilməsi
- Orta Dəhliz və Zəngəzur dəhlizi çərçivəsində ticarət və logistika imkanları
- Türk dövlətlərinin iqtisadi strategiyalarında uyğunluq və fərqliliklər
- Gömrük integrasiyası və rəqəmsal gömrük sistemlərinin uyğunlaşdırılması
- İqtisadi diplomatiya və Türk dövlətləri arasında ticarət missiyaları
- Müştərək investisiya fondları və birgə layihə maliyyələşməsi
- Enerji resurslarının birgə istismarı və enerji təhlükəsizliyi çərçivəsində əməkdaşlıq
- Bank və maliyyə sistemlərinin harmonizasiyası və vahid maliyyə alətləri
- Rəqəmsal iqtisadiyyatın integrasiyasında koordinasiya və texnoloji mühit
- Kiçik və orta sahibkarlığın (KOB) regional şəbəkələşməsi və dəstəyi
- Aqrar əməkdaşlıq və ərzaq təhlükəsizliyi istiqamətində orta q proqramlar
- Ortaq iqtisadi statistika bazasının yaradılması və məlumat mübadiləsi
- İqtisadi dayanıqlıq və böhrana qarşı kollektiv cavab mexanizmləri
- Türk dövlətləri arasında əmək bazarlarının uyğunlaşdırılması
- Ortaq sərmayə forumları və iqtisadi sammitlərin təşkili
- Rəqəmsal ticarət sahəsində normativ-hüquqi bazanın uyğunlaşdırılması
- Türk dövlətlərinin iqtisadi model sintezinin mümkünlüyü və riskləri

Məqalələrin təqdim edilməsi üçün son tarix: 15 mart 2026-cı il

Məqalələrin qəbul ünvanı - E-mail: kerem@atauni.edu.tr; muge.yuce@atauni.edu.tr

Əlaqələr:

Prof.Dr.Kerem KARABULUT - 0533 370 99 87 Email: kerem@atauni.edu.tr
Doç.Dr.Müge - 0532 165 87 28 Email: muge.yuce@atauni.edu.tr

Oktyabr 2026-cı ildə Kokandda (Özbəkistan) keçirilməsi nəzərdə tutulan beynəlxalq konfransın mövzusu:

MÜASİR “İPƏK YOLU” ÜZƏRİNDƏ TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADİ İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ: ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR
Toplunun əsas bölmələri

İqtisadi integrasiya və əməkdaşlıq istiqamətləri

- Türk dövlətləri arasında regional iqtisadi integrasiyanın modelləri və səmərəliliyi
- İpək Yolu çərçivəsində Türk ölkələrinin ticarət döviyyəsinin genişləndirilməsi imkanları
- Orta Dəhliz və iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsində rolu
- Türk dövlətlərinin milli iqtisadiyyatlarının tamamlayıcılığı və sinerji imkanları
- Rəqəmsal iqtisadiyyat və elektron ticarət sahəsində orta platformaların qurulması
- Rəqəmsal bankçılıq və maliyyə texnologiyalarında integrasiya imkanları
- Sosial sahibkarlıq və innovasiya əsaslı iqtisadi inkişaf modelləri
- Ortaq turizm bazarının formalaşdırılması və sosial-iqtisadi təsirləri
- Türk dövlətləri arasında investisiya

mühiti və qarşılıqlı investisiya təşviqi

- Qadın sahibkarlığının dəstəklənməsi üzrə orta mexanizmlər
- Ortaq əmək bazarının formalaşdırılması: miqrasiya, hüquq və əmək hüquqları
- Əmək qüvvəsinin mobilliyi və bacarıqların uyğunlaşdırılması problemləri
- Regionlararası iqtisadi bərabərsizlik və integrasiya proseslərinə təsiri
- Türk dövlətlərində sosial-iqtisadi inkişafın rəqəmsal transformasiyası
- Ortaq aqrar və ərzaq siyasətinin formalaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyi
- Türk dövlətlərinin sənaye siyasətlərində koordinasiya və əməkdaşlıq imkanları
- Yaşıl iqtisadiyyat və ekoloji iqtisadi modelin sosial integrasiyaya təsiri
- Türk dövlətləri arasında KOB-ların (kiçik və orta bizneslərin) şəbəkələşməsi və regional rolu

Sosial integrasiya və İnsan Kapitalı istiqamətləri

- Türk dövlətlərində sosial rifah sistemlərinin uyğunlaşdırılması imkanları
- Sosial müdafiə və pensiya sistemlərində orta standartların tətbiqi
- Təhsil sistemlərinin sinxronlaşdırılması və orta akademik mübadilə proqramları
- Peşə təhsili və əmək bazarının ehtiyaclarına uyğunluq
- Gənclər proqramları və sosial integrasiyanın gücləndirilməsi yolları
- Sağlamlıq sistemlərinin integrasiyası və səhiyyə diplomatiyası imkanları
- Mədəniyyət və sosial identiklik: orta miras və dəyərlərin integrasiyada rolu
- Dil, ədəbiyyat və sosial ünsiyyət mühitinin uyğunlaşdırılması
- Sosial media və kommunikasiya platformalarında orta informasiya məkanının yaradılması
- Demografik çağırışlar və əhəlinin sosial-iqtisadi cəhətdən inklüziv inkişafı
- Rəqəmsal savadlılıq və sosial texnologiyaların yayılması
- Türk dövlətlərində urbanizasiya və şəhərsalmanın sosial-iqtisadi nəticələri
- Ailə institutu və əhəlinin sosial dayanıqlılığı üzrə orta siyasətlər
- Mədəni və yaradıcılıq sənayələrinin sosial-iqtisadi integrasiyada rolu
- Gənc alimlər və tədqiqatçıların regional əməkdaşlıq formatları
- İpək Yolu boyunca sosial bərabərsizliklərin azaldılması strategiyaları

Logistika əlaqələri

- Dəniz, dəmir yolu, avtomobil və hava nəqliyyatının birgə işləməsinə təmin edən sistemlər.
- Malların bir nöqtədən digərinə fasiləsiz və sürətli ötürülməsi üçün logistika dəhlizlərinin integrasiyası.
- Regionda birləşmiş logistika mərkəzlərinin (hub) yaradılması (məsələn, Bakı, Almatı, İstanbul və s.).
- Quru limanlar (dry ports) konsepsiyası ilə ölkədaxili nəqliyyatın optimallaşdırılması.
- Elektron sənəd dövriyyəsi (e-sənədlər), gömrük bəyannamələrinin avtomatlaşdırılması.
- Malların tranzitində və ticarətində gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və unifikasiyası.
- “Yaşıl dəhliz” sistemi – sürətli və minimum yoxlamalı keçid rejimləri.
- Türk dövlətləri arasında birgə təlim

proqramları, mütəxəssis mübadiləsi.

- Logistika sahəsində beynəlxalq səviyyədə tanınan sertifikat proqramlarının təşkili.

Məqalələrin təqdim edilməsi üçün son tarix: 15 avqust 2026-cı il
Məqalələrin qəbul ünvanı - E-mail: sherzodbekpulatov42@gmail.com; farmonov1510@gmail.com

Əlaqələr:

+998 91 154 00 88: Po'latov Sherzodbek Oybek ugli. Tel: +99891 112 21 00
E_mail: sherzodbekpulatov42@gmail.com
+998 91 154 00 88: Farmonov İlhomjon Iqboljon ugli. Tel: 998911541510
E_mail: farmonov1510@gmail.com

MƏQALƏLƏRƏ DAİR TƏLƏBLƏR:

1. Müəlliflər tərəfindən elmi işçilərin identifikasiyası üçün istifadə olunan öz “Orcid”-in göstərilməsi.
2. Məqalə əvvəllər nəşr edilməmiş, orijinal olmalıdır.
3. Məqalənin başlanğıcında UOT, müəllifin soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi və elmi adı, yaşayış yeri, iş yeri, telefon nömrəsi və elektron ünvanı göstərilir.
4. Məqalə bu ardıcılıqda strukturlaşır: xülasə, giriş (problemin qoyuluşu), məqsəd və vəzifələr, işlənmə dərəcəsi (nəşrlərin analitik icmalı), elmi yenilik, əsas mətn (zərurət olduqda ayrı-ayrı başlıqlarla hissələrə bölünür), nəticə və çıxarışlar, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.
5. 250-300 sözdən ibarət xülasə, yenə də, bu ardıcılıqda strukturlaşır: məqalənin məqsədi, istifadə olunmuş metodologiya və metodlar, elmi yenilik və yekun çıxarışlar, “açar sözlər” (5-7 söz).
6. Məqalələrin həcmi: 5–12 səhifə.
7. Məqalələr A 4 formatında, yuxarıdan, sağdan və aşağıdan 2 sm, soldan 3 sm 1 intervala, “Times New Roman” şrifti, 12 şriftlə elektron formatda (şrift 12 olmaqla) redaktora təqdim olunur.
8. Məqalə və sitatlar müəllif tərəfindən redaktə edilməli və yoxlanılmalıdır. Haşiyələr mətn daxilində kvadrat mötərizədə verilir, məqalənin sonunda “İstifadə olunan ədəbiyyat” bölmələri var.
9. Dil: məqalələr türk, rus, ingilis və yerli türk dillərində orta türk əlifbası ilə qəbul edilir. Yerli türk dillərində olan məqalələrin xülasələri ingilis dilində daha geniş yazılmalıdır.
10. Elmi məqalələrə yalnız nəşrin baş redaktorları tərəfindən onların nəşrinin mümkünlüyü barədə ilkin müsbət qərar verildikdə rəy verilir. Monoqrafiyanın əhatə dairəsinə və ya elmi keyfiyyət meyarlarına uyğun gəlməyən məqalələr nəzərdən keçirilmir. Bu halda müəllifə qısa mənfi cavab göndərilir. Redaktorlar bu cür məqalələrin müəlliflərinə ətraflı rəy verməmək hüququnu özündə saxlayır.
11. Məqalənin məzmununa görə müəllif məsuliyyət daşıyır.
12. Bütün məqalələr plagiat üçün yoxlanılır. Plagiat təsdiqlənərsə, məqalənin dərcindən imtina edilir.

Ticarət böhranından çıxış üçün Ontario-da əyalət liderlərinin fikir mübadiləsi

Bu həftə Ontario əyaləti ölkənin ən mühüm siyasi tədbirlərindən birinə ev sahibliyi etdi. Kanadanın bütün əyalət və ərazilərinin baş nazirləri Huntsville şəhərində keçirilən Federasiya Şurasının üçgünlük toplantısında bir araya gələrək, ölkənin iqtisadi, ekoloji və siyasi çağırışları ətrafında fikir mübadiləsi apardılar. Görüş, ABŞ-la artan ticarət gərginliyi və prezident Donald Trampın Kanadadan idxal olunan mallara 35 faiz rüsum tətbiq edəcəyi təhdidinin gündəmi zəbt etdiyi bir dövrə təsadüf etdi.

Ontario Baş naziri Dağ Ford bu görüşdə Federasiya Şurasının sədrliyini başa vuraraq, həmkarlarına verdiyi bəyanatda milli birliyə və daxili potensialların səfərbər edilməsinə ehtiyac olduğunu vurğuladı. Onun sözlərinə görə, “bu görüş ABŞ-ın iqtisadi təhdidlərinə birgə cavab vermək və Kanada iqtisadiyyatının gerçək potensialını üzə çıxarmaq üçün fürsətdir.”

Toplantının ilk günündə əyalət liderləri Kanadanın yerli xalqlarını təmsil edən təşkilatlarla – Birinci Millətlər Assambleyası, Metis Milli Şurası və Aborijen Qadınlar Assosiasiyası ilə görüşlər keçirdilər. Bu dialoqların mərkəzində, yerli icmaların razılığı olmadan onların tor-

paqlarında həyata keçirilən infrastruktur layihələri ilə bağlı narahatlıqlar dayanırdı. Xüsusilə şimal Ontario-da yerləşən və əhəmiyyətli təbii sərvətlərə malik olan “Ring of Fire” zonasında aparılan qazıntı layihələri yerli liderlərin ciddi narazılığına səbəb olmuşdur.

Federal baş nazir Mark Karni çərşənbə axşamı toplantıya qatılaraq ABŞ ilə aparılan ticarət danışıqlarının gedişatı haqqında hesabat təqdim etdi. Son günlər yüzlərlə yerli qəbilə rəhbərləri ilə görüşən Karni, milli layihələrin irəliləməsi ilə yanaşı yerli icamaların etimadını da qazanmağa çalışır. Bununla belə, iqtisadi inkişaf tarixi hüquqlar arasında balans tapmaq federal hökumət üçün əsas problemlərdən biri olaraq qalır.

Toplantının digər bir önəmli mövzusu daxili ticarət münasibətlərinin inkişafı idi. Dağ Ford, Alberta baş naziri Daniell Smit və Nova Skotiya baş naziri Tim Houston daxil olmaqla bir sıra əyalət rəhbərləri, əyalətlərarası ticarət maneələrinin aradan qaldırılması və milli bazarın gücləndirilməsi üçün daha sıx əməkdaşlığın vacibliyini vurğuladılar. Ontario hökuməti bu istiqamətdə digər əyalətlərlə yeni anlaşma memorandumları imzalayıb, o cümlədən yeni boru kəmərlərinin və

nəqliyyat yollarının tikintisini öyrənmək məqsədilə.

Görüş zamanı səhiyyə, enerji və ictimai təhlükəsizlik sahələrinin əsas tərəfdaşları ilə əlavə görüşlər də keçirildi. Girov qanunvericiliyinin islahatı, təbii fəlakətlərə hazırlıq – xüsusilə meşə yanğınları – və həyati infrastrukturun təhlükəsizliyi müzakirə olunan mövzulardan idi. Bir hökumət mənbəsinin bildirdiyinə görə, builki toplantı əsasən ABŞ-ın ticarət təhdidlərinə qarşı birgə strategiyalar müəyyənləşdirmək məqsədinə xidmət edirdi.

Toplantı başa çatdıqdan sonra Federasiya Şurasının sədrliyi başqa bir əyalətə təhvil verildi. Lakin siyasi təhlilçilər Dağ Fordun – ölkənin ən böyük əyalətinin baş naziri və federal hökumətlə yaxın əlaqələri olan bir şəxs olaraq – milli proseslərdə fəal rol oynamağa davam edəcəyini bildirirlər. Onun ABŞ mediasında aktiv iştirakı və Kanada iqtisadi maraqlarını müdafiə etməsi ona “Kapitan Kanada” ləqəbini qazandıraraq – görünür, bu ləqəb ölkə siyasətində hələ də ona ciddi nüfuz qazandırır.

Jafar Khosravani Manesh
(LJI Reporter)

140 Milyon Dollar Hara Gedir? TTC Nəzarət Sistemini Yenidən Qurur!

İyulun 20-də Toronto şəhərində TTC bilet nəzarətçilərinin adı və görünüşündə əhəmiyyətli dəyişikliklər olub. Bildirir ki, bu dəyişikliklər bilet ödəmələrinin nəzarətinə də səmərəliliyi və şəffaflığı

artırmaq məqsədilə həyata keçirilib. Bundan sonra TTC bilet nəzarətçiləri «Əyalət Hüquqpozuntuları Məmurları» (Provincial Offences Officers) adı ilə tanınacaq və onlar yeni boz rəngli köynək və jilet ilə fərqlənəcək, bu da onlara yeni

identiklik qazandırır.

Qeyd edək ki, bu islahatlar 2019-cu ildə Toronto Baş Müfəttişinin hesabatından sonra həyata keçirilib. Həmin hesabat nəzarətin gücləndirilməsinə və bilet ödəmələrinin

riayət edilməsinin artırılmasına ehtiyac olduğunu vurğulamışdı. TTC-nin 2023-cü il audit hesabatına əsasən, hər il bilet gəlirlərindən 140 milyon dollara qədər vergi qaçaqçılığı səbəbindən itirilir. Bu rəqəm ümumi bilet gəlirlərinin 5.4%-

Kanada Hökumətindən Tarixi Qənaət Planı: Xərclər Kəskin Azaldılacaq

Kanada federal hökuməti maliyyə resurslarının daha səmərəli idarə olunması və dövlət qurumlarının məhsuldarlığının artırılması məqsədilə 2026-cı ildən 2029-cu ilə qədər olan dövrü əhatə edən genişmiqyaslı xərclərin azaldılması proqramı hazırlayıb. Bu proqram son illərin ən böyük maliyyə islahatı təşəbbüsü kimi qiymətləndirilir.

Proqrama əsasən, kabinet üzvləri öz idarə etdikləri sahələrin xərclərini mərhələli şəkildə azaltmağa məsul tutulublar. 2026-2027-ci maliyyə ilində xərclərin 7.5%,

2027-2028-ci illərdə 10%, 2028-2029-cu illərdə isə 15% azaldılması planlaşdırılır. Azalmalar əsasən inzibati və əməliyyat xərclərinə aid olub, əsas layihə və xidmətlərə təsir göstərməyəcək.

Bu məqsədlə, nazirliklər daxili struktur və prosesləri yenidən gözədən keçirəcək, lazımsız mərhələləri aradan qaldıracaq, resurslardan daha səmərəli istifadə və xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması üzərində işləyəcəklər. Eyni zamanda, işçi qüvvəsinin idarə olunması siyasətləri, o cümlədən işə qəbul və təqaüd məsələləri də təkmilləşdi-

riləcək.

Hökumətin əsas məqsədi büdcə kəsirini idarə etmək, dövlətə olan maliyyə təzyiqini azaltmaq və infrastruktur və sosial xidmətlərə sərmayə qoyuluşu üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Lakin ekspertlər və bəzi qrup nümayəndələri ictimai xidmətlərin keyfiyyətinin azalması və dövlət işçilərinə olan təzyiqlərin artması ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə ediblər.

Hökumət proqramın icrasını mütəmadi qiymətləndirəcək və irəliləyiş barədə şəffaf hesabatlar təqdim

edərək müəyyən olunmuş məqsədlərin düzgün həyata keçirilməsini təmin edəcək.

Bu qənaət proqramı Kanada hökumətinin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və dövlət idarəetmə sisteminin effektivliyinin artırılması istiqamətində atdığı ən önəmli addımlardan biri hesab olunur və gələcək iqtisadi-sosial siyasətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayacaq.

Jafar Khosravani Manesh
(LJI Reporter)

ni təşkil edir və 2018-ci ildə 61 milyon dollar olan vergi qaçaqçılığı ilə müqayisədə ciddi artımı göstərir.

Əyalət Hüquqpozuntuları Məmurlarının adı və forması dəyişdirilməsi, TTC-nin bilet ödəmələrinin riayət

olunmasını artırmaq və vergi qaçaqçılığı ilə mübarizə aparmaq üçün həyata keçirdiyi tədbirlərdən biridir. Bu tədbirlər metro stansiyalarında "toxunma tələb etməyən" keçidlərin ləğvini, şəxsi geyimli nəzarətçilərin işə götürülməsini, nəzarətçilər üçün bədən kameralarının quraşdırılmasını və mobil bilet satış sisteminin inkişafını əhatə edir.

TTC-nin baş direktoru Mandip S. Lali bildirib ki, bu ad dəyişikliyi bilet ödəmələrinin riayət edilməsini artırmaq üçün davam edən söylərin

bir hissəsidir. O əlavə edib ki, bilet ödəməmək TTC-nin daha yaxşı xidmət göstərmək və qiymətləri aşağı saxlamaq qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Bu dəyişikliklər TTC-nin xidmətlərini təkmilləşdirməyə və bilet ödəmələrinə nəzarətdə şəffaflığı artırmağa olan əzmini göstərir və vergi qaçaqçılığının azaldılmasına, eləcə də Toronto ictimai nəqliyyat sistemində sərnəşin təcrübəsinin yaxşılaşmasına kömək edə bilər.

Jafar Khosravani Manesh
(LJI Reporter)

نگاهی به مطبوعات و نشریات ترکی در دوره مشروطیت

دکتر محمدرضا هیئت

مقاله حاضر پیش‌تر در نشریه «واریلق» منتشر شده است. با این حال، به دلیل اهمیت محتوای علمی و تاریخی آن در شناخت سیر مطبوعات ترکی در ایران و نیز به مناسبت ۱۵۰مین سالگرد پیدایش مطبوعات در آذربایجان، تصمیم گرفته شد که این مقاله در قالب باز نشر در نشریه «آذربایجان پست» نیز تقدیم خوانندگان گرامی گردد.

سه روزنامه با گرایش دینی، 6 روزنامه با گرایش سوسیالیستی، 10 روزنامه با گرایش محافظه کارانه، 8 طنز و 6 روزنامه ارتجاعی بوده است (مجیدی 1996: 212-213).

روزنامه انجمن

اولین روزنامه پس از انقلاب مشروطیت می باشد. سه شماره نخست به نام روزنامه ملی، شماره چهارم به نام جریده ملی، شماره های 5 الی 10 مجدداً به نام روزنامه ملی و شماره های 10 الی 35 به نام جریده ملی منتشر گردیده است. اولین شماره این نشریه در سال 1906 (1324 هـ.ق) در یک صفحه در تبریز انتشار یافته است. این روزنامه که ابتدا تحت مدیریت سید علی اکبر وکیلی هر سه روز یکبار منتشر می شد، سپس تحت مدیریت محمود غنی زاده دو روز یکبار انتشار یافت. آبونمان سالانه روزنامه انجمن که به صورت سنگی چاپ می شد در تبریز 10 قران، در دیگر شهرها 15 قران، در روسیه 3/5 منات، در عثمانلی 40 قروش، در اروپا 10 فرانک و قیمت تک شماره در تبریز 2 شاهی و دیگر شهرها 3 شاهی بود است (مجیدی 1996: 71-72). در تمامی نسخه ها در قسمت فوقانی صفحه، شماره روزنامه (راست)، سال نشر (وسط) و شماره صفحه (چپ) و تاریخ نشر، نام منتشر کننده و آدرس پخش نوشته شده است. در برخی از شماره ها در خصوص موضع و یا زبان روزنامه توضیح کوتاهی مانند جمله زیر به چشم می خورد: “بنا به خواش اهالی و کسبه و اصناف کلمات این جریده خیلی سهل و ساده نوشته می شود.” (ش. 1:1)

مطالب روزنامه در دو ستون نوشته شده و موضوعات و جملات مهم داخل متن، با خطوط سیاه مشخص شده و تیترها نیز با حروف درشت تر و یا داخل پارانتز داده شده است.

روزنامه انجمن به عنوان ارگان رسمی “انجمن ملی تبریز” که در میان انجمن های ایالتی و ولایتی از موقعیت و اهمیت ویژه ای برخوردار بود، نه تنها در تبریز و آذربایجان، بلکه در تمامی نقاط ایران علی الخصوص در تهران مورد توجه شدید قرار داشت. این روزنامه به استثنای چند شعر و نامه، به زبان فارسی منتشر می شد. اما محتوای برخی اعلانات و اخبار از نظر تعیین موقعیت زبان ترکی در آن دوره، حاوی مطالب قابل استفاده ای می باشد.

در اطلاعیه ای که در شماره 9 روزنامه منتشر گردیده گفته شده است که در مدرسه “ادبیه” تبریز برای کودکان هفت ساله ای که هرگز به مدرسه نرفته اند، ظرف مدت چهار ماه آموزش خواندن و نوشتن به هر یک زبان های فارسی، ترکی و عربی داده می شود و مدرسه برای آزمون اولیا آماده می باشد. در شماره 32 روزنامه آمده است که دانش آموزان همین مدرسه به همراه معلمان خود از “انجمن تبریز” دیدن نموده و برای اعضای انجمن اشعاری به زبان ترکی قرائت کرده اند. همچنین “انجمن تبریز” مبلغ 25 تومان به مدرسه کمک نموده و قرار شده که هر هفته 60 روزنامه به صورت رایگان برای دانش آموزان ارسال شود. شعر قرائت شده در انجمن که در روزنامه منتشر گردیده اینگونه آغاز می شود:

مکتب دور انبیا به نبی خ علامتی
مکتب دور اولیا به ولی خ سعادت
مکتب دور عالمه بتورن هر هدایتی
مکتب دور اورگدن بزه امر شریعتی....

در شماره 44 نیز چنین درج شده که دانش آموزان مدارس “سعادت”، “ادبیه” و “توبر” به همراه معلمان خود به تلگرافخانه رفته و در آنجا شعر و خطابه سروده اند. روزنامه انجمن با نقل این جمله از خطابه “بیز بیر قاشق قانیمیزی المزه الوب ملته

نه تنها اکثریت تحصیل کردگان خارج از کشور را ترک ها تشکیل می دادند، بلکه عده زیادی نیز به منظور کار به روسیه و قفقاز مهاجرت کرده بودند و پس از انقلاب 1905 روسیه با اندیشه های آزادیخواهی و تعداد زیادی کاغذهای تبلیغاتی و سلاح به کشور بازگشته و به جنبش مشروطه پیوستند (هاشمی 1999: 37). زمانی که مجلس اول در تهران تشکیل شد، تعداد نمایندگان ترک در مجلس اندک بود. زیرا بر اساس قانون انتخابات، نیمی از نمایندگان از تهران و نیم دیگر از دیگر شهرها انتخاب شده بودند. محمدمین رسولزاده با اشاره به برخورد دائمی دو جریان نوگرا و مرتجع در مجلس اول، معتقد است اگرچه ترک ها جزو اقلیت مجلس بودند، اما بیشتر جریان نوگرا را نمایندگی می کردند و به دلیل مزیت های ذاتی خود، در مقابل گروه پس گرا برتری یافتند. دو نماینده جوان ترک یعنی سید حسن تقی زاده و حاجی میرزا ابراهیم آقا در رأس نوگرایان مجلس قرار داشتند. حاجی میرزا پس از بسته شدن مجلس اعدام گردید و تقی زاده که ابتدا بازداشت شده بود، در مجلس دوم به رهبری حزب “احرار” انتخاب شد (رسولزاده 1993: 27-28) و بعدها به مقام نخست وزیری ایران دست یافت. ترک ها که عنصر اصلی انقلاب مشروطه را تشکیل می دادند، در حالی خود را فدای ایران و آزادی آن کردند که خویشان را به کلی فراموش نمودند. مفاهیم ملیت و ملی گرایی که در آن دوره در حال نفوذ به ایران بود، اگرچه در میان ترک ها به صورت ملت ایران و ملی گرایی ایرانی تظاهر پیدا می کرد، اما در میان روشنفکران فارس منتج به رواج ملت و ملی گرایی فارسی گردید. با اینحال روشنفکران فارس که در دوره مشروطیت محافظه کارانه عمل می کردند، ملی گرایی فارسی خود را تحت پوشش ملی گرایی ایرانی پیش می بردند. رسولزاده به درستی می گوید: “وقتی می گوئیم انقلابیون ترک، نمایندگان ترک مجلس و انجمن های ترک؛ نباید چنین تصور شود که آنها تنها به نام ترک بودن فعالیت می کردند. مشروطه خواهان ترک ایران، به ترک بودن خود نیاندیشیدند و تمامی فداکاری های خود را به نام ایران و وطن مشترک انجام دادند (رسولزاده 1993: 30). این جملات میزان آگاهی ملی ترک ها در دوران مشروطیت را بخوبی نشان می دهد.

به همین دلیل مطبوعات منتشره در طول دوره بیست ساله (1906-1925) توسط ترک ها را باید در این چارچوب مورد بررسی قرار داد. پس از اعلان مشروطیت (1906) از نظر تعداد مطبوعات تبریز پس از تهران در جایگاه دوم قرار داشت. در چهار سال اول دوره مشروطه در ایالت آذربایجان 46 روزنامه و تا سال 1921، یعنی در طول 15 سال 90 روزنامه منتشر شده است. از میان این 90 نشریه، 80 روزنامه در آذربایجان و 10 روزنامه در دیگر کشورها توسط آذربایجانی ها انتشار یافته است. بر اساس آمار موسی مجیدی در این دوره در تبریز 63، اورمیه 9، خوی 7، اردبیل 1، استانبول 5، باکو 2، تفلیس 1، برلین 1 و لندن 1 روزنامه منتشر شده که 55 روزنامه به زبان فارسی، 10 روزنامه به زبان ارمنی، 8 روزنامه ترکی- فارسی و 2 روزنامه نیز به زبان های ترکی- کردی بوده است. مجیدی همچنین ترتیب انتشار مطبوعات را بدین شکل ارائه می کند: روزانه 1، دوروزه 1، سهروزه 5، هفتگی 58، دوهفتگی 7، ماهنامه 5، تک شماره 3 و نامشخص 10. همین مولف اشاره می کند که از میان این مطبوعات

غیر ملی و وابسته، به عاملی برای تضعیف دولت قاجار تبدیل گردید و در نهایت منجر به کودتای رضاخانی با کمک انگلیس ها و سقوط حاکمیت قاجار شد. این تغییر رژیم نه تنها کمکی به شکل گیری دموکراسی در ایران نکرد، بلکه موجب گردید تمامی دستاوردهای انقلاب مشروطیت از جمله مجلس ملی، قانون اساسی، انجمن های ایالتی و ولایتی و آزادی های زبانی کاملاً از میان رفته و برای اولین بار در تاریخ ایران، نظامی مبتنی بر نژادپرستی و ناسیونالیسم افراطی فارس برپا شود. به عبارت دیگر با روی کار آمدن خاندان پهلوی و اعمال سیاست های قومی به جای سیاست های ملی، دموکراسی در نطفه خفه شد. با اینحال به نظر نویسنده این مقاله، بحران هویت در میان روشنفکران ترک در اواخر دوره قاجار و در دوره مشروطیت نیز یکی از عوامل مهم شکست جنبش آزادیخواهی و تاسیس دولت راسیستی پهلوی بود. از این منظر، بررسی دقیق و بی طرفانه تحولات آن دوره می تواند راهگشایی باشد برای جنبش های دموکراتیک نوین و آینده ای باشد برای مشاهده خطاها و کوتاهی هایی که در آن دوره حساس انجام گرفته است. در این مقاله با کنکاش در محتوا و زبان مطبوعات ترکی دوره مشروطیت، سعی گردیده بحران شدید هویت که گریبانگیر روشنفکران ترک شده بود، مورد بررسی قرار گیرد.

جنبش مشروطیت و آذربایجان

جنبش مشروطیت زمانی شدت گرفت که شاه قاجار در سال 1906 از امضای قانون انتخابات مجلس سرباز زد. پس از این حادثه و به منظور وارد ساختن فشار، در تبریز “مرکز غیبی” و در باکو نیز حزب “اجتماعیون- عامیون” تاسیس شد. “انجمن تبریز” نیز که با هدف نظارت بر انتخابات تشکیل شده بود، در مدت کوتاهی به ارگان حکومت غیر رسمی ایالت آذربایجان تبدیل گردید. پس از آنکه ولیعهد محمدعلی میرزا والی آذربایجان به دنبال بیماری پدرش عازم تهران شد (1906) و با مرگ شاه بر تخت سلطنت نشست (1907) و آذربایجان بدون والی ماند، این ایالت رسماً از طرف “انجمن تبریز” اداره می گردید (مصطفی یف 1998: 49).

مرحوم محمدمین رسولزاده نقش آذربایجان در انقلاب مشروطه را به نقش قلب در بدن تشبیه می کرد. به عقیده او، آذربایجان میدان جنبش آزادی و تبریز مرکز قهرمانی آن بود. نقش تبریز در انقلاب ایران، همانند نقش مارسلیا در انقلاب فرانسه و سلانیک در انقلاب عثمانی بود (رسولزاده 1993: 23).

بدون شک آذربایجانی های مقیم باکو و استانبول نیز سهم بزرگی در شکل گیری جنبش مشروطه داشتند. نباید نقش روزنامه اختر که از طرف آذربایجانی های مقیم استانبول منتشر می شد، در سوق دادن مردم به شرکت در جنبش نادیده گرفته شود. همچنین باید اذعان نمود که جریان تجدد و روشنفکری در آذربایجان شمالی که پس از انقلاب 1905 روسیه به سرعت در حال رشد بود، تأثیر زیادی در جنبش آزادیخواهی و تجدد در ایران و به ویژه آذربایجان جنوبی داشت. اگرچه آذربایجان شمالی تحت سیطره روسیه قرار داشت، اما مشارکت آن ها در انقلاب مشروطه و همکاری نزدیکشان با هم تباران خود در ایران را می توان یک واقعه تاریخی برشمرد. محمدمین رسولزاده که بعدها موفق به تاسیس دولت جمهوری ترک آذربایجان گردید نیز ضمن کمک فکری به مشروطه خواهان، روزنامه ایران نو را منتشر نمود. در آن دوره،

بر خلاف ایران، در اکثر کشورها انقلاب هایی مانند انقلاب مشروطه نهایتاً منجر به تاسیس جمهوریت و یا نظامی مبتنی بر دموکراسی گردیده است. اما انقلاب مشروطه ایران بنابه دلایلی که هنوز کاملاً مشخص نیست، دچار عقبگرد شده و به نظامی دیکتاتور و مبتنی بر نژادپرستی منتهی گردید که آثار آن همچنان باقی است. این تغییر و یا عقبگرد تنها محدود به تاسیس مجدد نظام شاهنشاهی نبود، بلکه تغییر اصلی زمانی رخ داد که ممالک محروسه، یعنی سیستم فدرال سنتی تبدیل به سیستمی مرکزگرا با سیاست “زبان واحد و ملت واحد” شد. سیاستی که با ساختار قومی و زبانی ایران منافات داشت. اما یکی از مواردی که همواره به عنوان سؤال مطرح بوده این است که روشنفکران ترک دوره مشروطیت در همراهی و یا مقاومت در برابر این تغییر بزرگ چه نقشی ایفا کرده اند. برای یافتن بخشی از پاسخ این سؤال، مطبوعات و نشریات ترکی دوران مشروطیت از نظر محتوایی و زبانی مورد بررسی قرار گرفته و بطور مختصر در این مقاله منعکس شده است. **کلیدواژه ها: مطبوعات ترکی، نشریات ترکی، مشروطیت، ایران، آذربایجان.**

مقدمه

اگرچه انقلاب مشروطیت با پیشگامی و رهبری روشنفکران ترک را می توان گامی مهم در جهت شکل گیری و رشد دموکراسی در ایران تلقی و ارزیابی نمود، اما با توجه به نتایج بدست آمده نمی توان از آن به عنوان یک حرکت موفقیت آمیز سخن گفت. چرا که در نهایت، تحولات و دستاوردهای مهمی چون مجلس، قانون اساسی و انجمن های ایالتی و ولایتی در کوتاه مدت به تاریخ پیوست و با ظهور ناگهانی و غیر دموکراتیک حاکمیت پهلوی تمامی دستاوردهای انقلاب مشروطیت یکی پس از دیگری بطور عمد به فراموشی سپرده شد و راهی که قرار بود فدرالیسم سنتی (ممالک محروسه) در ایران را به فدرالیسم مدرن تبدیل کند، بکلی (اما شاید نه برای همیشه) مسدود گردید. با آغاز حاکمیت پهلوی نه تنها نظام فدرالیسم سنتی از میان برداشته شد، بلکه مداخله کشورهای اروپایی و به ویژه انگلستان، ناسیونالیسم افراطی مبتنی بر فارس گرایی را در کشوری که از نظر ساختار قومی هیچ سنخیتی با هیچگونه ناسیونالیسم قومی ندارد، به سیاست رسمی کشور تبدیل گردید.

با توجه به تاسیس جمهوری دموکراتیک آذربایجان در سال 1918 و آغاز مبارزات رهایی بخش مردم ترکیه در سال 1919 که منجر به تاسیس جمهوری ترکیه در سال 1923 گردید، به راحتی می توان علت پافشاری انگلیس ها در براندازی دولت ترک قاجار در ایران را درک نمود. جهان غرب و روسیه که وجود سه دولت مستقل ترک در ایران، آذربایجان و ترکیه را تهدیدی جدی برای سیاست های استعماری خود تلقی می کردند، درصدد آن بودند که حاکمیت ترک ها در این کشورها را تضعیف و در صورت امکان بکلی از میان بردارند. در همین راستا، سه کشور مذکور همزمان مورد تهدید و حملات غربی ها و روسیه قرار گرفتند؛ ترکیه به عنوان باقیمانده امپراتوری بزرگ عثمانی همچنان در اشغال متفقین بود و جمهوری آذربایجان نیز در سال 1920 مجدداً به اشغال نیروهای روس درآمد و استقلال خود را به مدت 70 سال از دست داد. اما پروژه غیرترک سازی حاکمیت ایران با زیرکی خاصی دنبال می شد. انقلاب مشروطیت که ابتدا با هدف تفویض برخی از اختیارات شاه قاجار به مجلس و پایریزی دموکراسی آغاز شده بود، به تدریج و با افزایش نفوذ عناصر

نثار المکه گلمشوق”، تمامی شعر سروده شده را منتشر نموده است:

امالمز افکارمز اقبال وطندور
سرحدمزه قلعه بزم خاک وطندور
دعوا کوئی یکسز کورونن قائلو گفندور
ایرانلولاروق جان وروبن نام الاروق بز
دعواده شهادتله هامی کام الاروق بز

قائبله قلجدور کورنن ببدمزده
جان قورخوسی یوخدور دلمزده جانمزه
هر گوشده بیر شیر یاتوب توپراقمزه
ایرانلولاروق جان وروبن نام الاروق بز
دعواده شهادتله هامی کام الاروق بز

ایرانلو ادی هر اورگه لرزه سالاندور
اجدامزن هییتی معروف جهاندور
در همان شماره خطابه دانش‌آموزان مدارس
”پرورش“ و ”رشدیه“ درج گردیده است:
«خدایا خداوندا سود امر اوشاقلار اوپاندی قرمزی علملر کویه اوجالدی بتون قان رنگیله بویاندی صوراسرافیل چالیندی فریادلر گویه اوجالدی تمام نظلری پوزودی ملت قربانلارینون صفی دوزدی ای ژاپونلره رحم ایلین الله ای میکادوی ژاپونی ایلدان الله تلگراف سیملری یورودی ملت قانی هیجانه گلدی ای مظلوملری ظلمدن قورتاران الله ملت سینمسون دویونمکندن جوان شاهمزون قلیبنه ات استبداد سونلری پامال ات ظلم قوشوننی داغت بز ملت بیچارمیه ترحم ات»

ترجمه:

«خدایا، خداوندا! کودکان شیرخوار بیدار شدند، پرچم‌های قرمز برافراز شده و همه به رنگ خون درآمدند. صوراسرافیل به صدا درآمد، فریادها به آسمان رفت، تمامی نظر‌ها دگرگون شد. صف قربانیان ملت شکل گرفت. ای خدایی که به ژاپنی‌ها رحم کردی! ای خدایی که میکادوی ژاپنی را بیدار نمودی! سیم‌های تلگراف خسته شدند. خون ملت به جوش آمد. ای خدای نجات‌دهنده مظلومان از ظلم! ملت از زدن بر سینه خود بر قلب شاه جوانان ببنداز. دوستداران استبداد را پامال کن، قشون ظلم را برهم ریز، بر ما ملت بیچاره رحم کن.»

از شماره 107 لایحه قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی به ترتیب منتشر شده است. بر اساس لایحه، در هر ایالت باید یک انجمن و لایتی (مجلس) به نام انجمن تأسیس شود. اعضای انجمن با رأی مردم انتخاب می‌شوند، رأی‌دهندگان باید دارای تابعیت ایران بوده و حداقل 21 سال شن داشته باشند. داشتن ملک و خانه در ایالت و یا پرداخت مستقیم مالیات جزو شروط می‌باشد. زنان حق شرکت در انتخابات را ندارند. کاندیداها نیز باید حداقل 30 سال سن داشته و سواد خواندن و نوشتن به زبان فارسی داشته باشند.

در حالی که در قانون اساسی مشروطیت سخنی از زبان رسمی به میان نیامده، گذاشته شدن شرط داشتن سواد خواندن و نوشتن به زبان فارسی در انتخابات انجمن ایالتی و در نتیجه محروم ماندن کاندیداهایی که تنها سواد ترکی دارند، نه تنها نهایتاً موجب رسمیت یافتن زبان فارسی شد، بلکه چنین تصویری ایجاد نمود که زبان ترکی کاربردی در مراکز رسمی نخواهد داشت. و این شاید اولین و بزرگ‌ترین آسیبی بود که در جریان مشروطیت بر زبان و فرهنگ ترکی وارد گردید. به عبارت سادتر، علیرغم اینکه در آن دوره حکومت مرکزی تحت اختیار ترک‌ها قرار داشته و ترک‌ها پرچمدار جنبش مشروطه‌خواهی بودند و تقریباً تمامی شرایط برای رسمیت یافتن زبان ترکی به همراه فارسی مهیا بود، اما روشنفکران ترک به قصد نجات ایران، خود را بکلی فراموش کردند. کل صفحه دوم و نیمی از صفحه سوم شماره 116 روزنامه به زبان ترکی است. این متن ترکی در واقع بخشی از سخنرانی معلمین مدارس “سعادت” و “نوبر” است. سروده شدن اشعار ترکی توسط دانش‌آموزان مدارس و سخنرانی‌ها معلمین به زبان ترکی نشان می‌دهد که تعلیم به زبان ترکی در آن دوره کاملاً رایج بوده است. اما آنچه که از محتوای اشعار و سخنرانی‌ها بدست می‌آید این است که آرام آرام “ایرانیت” در میان ترک‌های آذربایجان در حال تبدیل شدن به هویت حاکم شده و در هر سخنرانی بر آن تأکید می‌گردد:

«دنیاون تمام نقطه‌لرینده ساکن اولان حریت‌پرورلره بشارت اولسون بز ملت ایران گلر اطرافنه عشقیله دولانوب اخذ کام ایند بلبللر کیمی سلسبیل چشم‌سنسون دور سننه عطاشارلرین طوافی کیمی مشروطیت بهشت اعلی‌سنون حوالی‌سنه دولانوب اخرده نائل اولدوق... ای حقیقت دین ای

ملجا مسلمین ای منشا یقین اوز وجود پاکوی بیز ایرانلولارون افقنده ظاهر ایت و ایللرچه سعی ایدوب درک ایتدیغیمیز افتخارین نشانملرین فوریتله اشکاره کتور....» (انجمن 116: 2-3). سخنران، سخنان خود را با جمله «یاشاسون ایران ملتی و مشروطیتی» خاتمه می‌دهد. در شماره نخست سال دوم روزنامه، به نقل از روزنامه فیوضات ترجمه ترکی شعر نظامی گنجوی خطاب به پسرش درج گردیده است.

در روزنامه انجمن همچنین دو نامه بسیار مهم به زبان ترکی درج گردیده که ضمن نشان دادن موقعیت زبان ترکی در آن دوره، روابط نزدیک میان روشنفکران ترک آذربایجانی و روشنفکران عثمانی را بخوبی منعکس می‌کند. در صفحه نخست شماره 10 سال دوم روزنامه انجمن نامه «جمعیت اتحاد و ترقی عثمانی” از پاریس به «انجمن ملی تبریز» و در صفحه دوم همین شماره پاسخ انجمن تبریز درج شده است. در خاتمه متن پاسخ از طرف روزنامه توضیحی بدین شکل نوشته شده است: “اگرچه ممکن است برای مشترکین و خوانندگان گرامی فارسی‌خوان کمی دشوار باشد، اما بنا به درخواست اعضای انجمن مقدس این دو نامه را که به ترکی عثمانی نوشته شده، بدون ترجمه منتشر نمودیم.”

طرز نگارش این دو نامه که در زیر نقل خواهد شد، تقریباً یکی است. فرد پاسخ دهنده به نامه از اعضای انجمن ملی تبریز است. اصرار دیگر اعضای انجمن مبنی بر عدم ترجمه این نامه نیز نشان می‌دهد که تمامی اعضای انجمن هیچ مشکلی در خواندن و درک متون ترکی، حتی “ترکی عثمانی” نداشته‌اند. نگارش نامه‌ها با حروف عربی موجب شده تا تفاوت فونتیکی بین دو لهجه نیز تا حد زیادی پنهان بماند. به عبارت دیگر به جز کلمات معدودی چون “بکلممک” (منتظر ماندن) و “کبی” (مانند) و پسوند -ز/ در سوم شخص جمع (در ترکی آذربایجانی -ک/ تقریباً همه چیز مشابه هم است. بدین معنی که نامه را می‌توان در هر دو لهجه قرائت کرد. زبان نامه نوشته شده از تبریز جالب‌تر است. نویسنده و یا نویسنندگان که نامه را به ترکی آذربایجانی و نزدیک به گویش تبریز نگاشته‌اند، سعی کرده‌اند تا کلمات رایج در ترکی ترکیه را نیز بکار ببرند.

متن نامه‌ها (به زبان و املا۱ اصلی):

تبریز انجمن ملیسه حضور عالیسنه اخیرا حدود اورزنده وقوعه گلن حادثه موسفه جمعیتیمیزی ان درین بر [بیر] حس تأسفله متأثر ایتدی. شرشک [شرقین] بو ایکی دولت علیسنی نجیب و حقیقی بیر امل اتحاد اوکنده [اؤنونده] ابدی بیر حیل متین اخوتله باغلی کورمک ایستمین جمعیمیز ایچون بو وقعمن زیاده بادی کدر و ضرر بر [بیر] شی اولماز عالم اسلامیة [اسلامیه] هر طرفدن مسلط اولان مصائب خارجییمی رد دفع ایده‌بیلیمک قوتنی انجق [آنجاق] اوخوت و اتحادده ارامق لازمگلرکن [لازیم گلیرکن] و دین و شریعت عقل و حکمت و ایجاب سیاست و حقیقت دالما بونی امر ایدرکن شرشک [شرقین] بو ایکی دولت اسلامیسی اراسنده حصوله کلمچک اک [ان] اوافاق [کیچیک] بر [بیر] مسئله اختلافی بیله نظرالمه کورمکن و بونک [بونون] چاره رفیعنه چالشمدن ده‌ا [داه‌ا] بیوک بر [بویوک بیر] اثر حمیت تصور ایدیلمز. بوکون بوتون ممالک عثمانیهیی اسیر ظلمی ایتمکه چالشان حکومت مستبدیه حمیدیمن معقول و منطقی نه بکلنعبیلیر که حدود اورزنده وقوعه کتیریلن حادثه چوخ کورلسون کندی تبعهسنه کندی ملتله رحم و شفقتی اولمایان بر پادشاهک [پادشاهین] قابلمیدر [قابیل میدیر] که قوموشوسنه حرمتی السون. بر [بیر] حکمدار بر [بیر] حکومت که کندی ملتتک [ملتی‌نین] حقوق و حریتی محو اتمکه اوغراشمرق اوکا [اون‌ا] بر [بیر] اجنبی نظر عداوتیله باقار اوپله بر [بیر] ادمدن صدور ایدمچک کافه افعال و حرکاته ملتک [ملتن] نتیجه حس و فکری کبی [کیبی] باقیلمیهجفی [باقیلامایاجاغی] اشکاردر بناء علیه بو حادثه مؤلمیی دوغریدن دوغری‌یه سلطان عبدالحمیدک [عبدالحمیدین] زاده وهم و جنونی کبی تلقی بیورملرینی [بیورمالارینی] و حال بو که قرین افکار و حسباتی الدیغیمیز ملت عثمانینک [عثمانیه‌نین] بوکا [بون‌ا] قازشی جدا صحیح و صمیمی بر حس تأسفله متحسس اولدیغنک [اولدو غونون] بالا‌عتماد قبولنی عرض و رجا ایدمرز مسئله واقعمنی نظر حکمت و اعتداله المعقرلندن [آلاجاقلاریندان] امین اولدیغمز دولت علیه ایرانیه رجال محترم‌مسنک [محترم‌مسی‌نین] حقوق مقدسه اسلامییه هر طرفدن تعرض الذیغنی [اولوندوغو] هر طرفدن اسلام قانی دوکیلدیکی [دوکولودگو] بویله بر زمانده وجام مؤمنینی داغدار تأثر ایده جکی اولان بر حکومت اجنبیه مداخله‌سیله دکل [دنیلل] انجق بر بصیرت عاقلانه ایله حل مشکلاته موفق

اولملرینی [اولمالارینی] و هر طرفده یتیم و بی‌کس قالان ملل اسلامیئک [اسلامیه‌نین] توحید فکر و امال ایدمرک مسعود و بختیار اولمسی خصوصنده ببدریغ همت و معاونت بیورملرینی تمنی ایدمرز اولبایده [اول بابدا] اتحاد و اخوت وظیفه اسلامیئدر (10 شعبان‌المعظم 1325) (18 ایلول اخرنجی 1907) (عثمانلی ترقی و اتحاد جمعیتی عموم اعضاسی نامنه).”

مقدس انجمن‌ین جوابی

“پایسده عثمانلو ترقی اتحاد جمعیتی هیئت مرکزینون صوب عالیسنیه سیزون اونی شعبان‌المعظم تاریخلی بر قطعه مکتوبیز وصول بولوب هیئت انجمن ملیده و عموم فدائیلر مزون حضورنده قرائت اولندی [اولوندو] سیزون بو حسیات انسانیت‌پرورانملروز و غیرت اسلامیلرنوزدن بوراده اولان بوتون اسلام قارداشلارمزون قلوبنده بیوک بر مسرت حاصل اولدی جناب الهن [اللأهدان] اوز توفیقات زبانیه‌سیله سیزون مقصودزه نائل اولمقه تمنی ایدمرز سزه مزده اولسون اون درد [دؤرد] آیده چکدیمز زحمت بی‌ثمر قالمیوب (29) شعبانده قانون اساسی موکولی پادشاهمزون صحه همایونه یتیشدی بوکون کی [بوگونکو] کونده بیزم قلمیزی درلدنردن بلکه دکل [دنیلل] ایرانده هر یرده اولان اسلامون قلبنی بو سرحد مسئلسی [مسئلسی] درلدندروب قاچ سنملردن عثمانلولار ایکی اسلام بیننده اولان اتحادی برباد ایتلر معلوم عالی‌لرنزدی یوز سنملردن بری اولان عادات مستبدانهنی دکشدرماق [دگیشدیرمک] یک قولای بر اش [ایش] دکل طبیعی انقلابت داخلی حاصل اولاجاغدی بز اسلام قارداشلارمزدن بر معاونت بکلدغمزدا عکسنه سرحدمزه تجاوز ایلیوب سهلدی بونا قناعت ایتمیوب عثمانلولار قارشوسندا هیچ بر دشمن و مانع اولمادغی حالدا یتشن کولره [کؤیلره] بر حالت وحشیانه‌ده خونریزانه قتل و غارت هیچ بر اناث و چوجوغا رحم ایتمیولر هانکی انسانیتنده و مذهبه موافقدور مین ایولی [انولی] بیر کوه [کویه] امتیش [آلتیش] پاره انداختیله بوتون نفوسنی چولوق چوجوغلارنی محو و تلف ایتسونلر رجا ایدرم انصاف ایدینوز بر غیرتلو مسلمان بو حالت اسفانکیزی اونودا بلورمی؟ ایرانلولارون قیاحتی قاچ سنملردن برو استبداد التندا ازلمکدن کندیسنی قورتاروب پادشاهلارنا سلطنت مشروطنی قاندرلارر بو سلطان حمیدن [حمیدین] خوشونا کیتموب عمرون اخرنده خلیفه عصر کندینی جانشین پیغمبر بولن [بیان] زواللی اسلاملارون قانونون توکمده صلاح بولموشدور [بیلمیشدیر] حال بو کی ایرانلولار هیچوقت پونرلردن و ترانسوالاردان قانقسر بر ملت دلکدر بویله بر وجب تورپاخلاردان سون بر داملا قاتلاری توکولنه قدر اجنبیه ورمکه حاضر دکلدلرر بو سرحد مسئلهسنده عموم ایرانلولارا بر بویوک هیجان حاصل اولوب بویله بر فقیر ایونده [انوینده] اولان مایحتاجنی ساتوب بر تفکیله [توفک ایله] بر مقدار فشنگ الوب بونون اونونی علمامز و واعظلرمز الوب ملته نصیحت ایدیورلار که قارشومزدا اولان مسلمانلاریله جهاد ایتمک شرع شریفده ممنوعدر بر قطره بویله قان توکمک حبیب اکرمیمز پیغمبرمز افندیمز حضرتلرینی امتندن بیزار ایلمقدر [ایتلیمکدیر] هرکاه عثمانلولار تعدی‌لرندن ال چکمچیک [چکمه‌یمچک] اولورسا نتیجسی چوخ وخیم کورینور خاچ‌پرستلر چوقدان برو چکدکلری ارزویه نائل اولاجاقلار و سیزلردن داخی رجامز بودور کی بو مسئله‌ده ممکن مرتبده [مرتبه‌ده] معاونتی‌نزی دریغ بیوریومیسر بوندان ارتق ایکی اسلام بیننده کنورت حاصل اولماسین اورادا اولان بوتون اسلام قارداشلارمزا بیزم خالصانه سلامیمیزین تبلیغینی رجا ایدرز و هیچوقت کندی حالنزدن بیخبر قومامانزی علاوه ایدرز (انجمن ملی تبریز).”

با دقت به زبان نامه‌ها مشخص می‌گردد که هر دو نامه به گویشی نزدیک و مشابه نوشته شده است. تفاوت صوتی موجود در زبان نامه‌ها زمانی بیشتر به چشم می‌خورد که نامه‌ها به الفبای لاتین برگردانده شود. به همین دلیل، همانطوری که نامه نخست را می‌توان به ترکی آذربایجانی قرائت کرد، نامه دوم را نیز می‌توان به ترکی ترکیه خواند. متن نامه‌ها نشان می‌دهد که در آن دوره از نظر زبان نوشتاری تفاوت عمده‌ای بین دو لهجه وجود نداشته است.

در شماره 24 سال دوم همین روزنامه، خبر انتشار روزنامه تازه حیات به ترکی ساده و زیبا در باکو منتشر می‌شده، درج گردیده است. در

این آگهی، ضمن درج هزینه اشتراک و آدرس روزنامه، گفته شده برای کسانی که از ابتدا

مشترک روزنامه گردند، کتابی حاوی آثار ملا

پناه واقف، شاعر مشهور آذربایجان به عنوان

هدیه ارسال خواهد شد و کسانی که از تبریز و

دیگر “ممالک محروسه” ایران خواستار اشتراک روزنامه باشند، می‌توانند به دفتر روزنامه انجمن مراجعه نمایند.

در شماره 26 سال دوم نیز آگهی یک روزنامه داده شده است. در این آگهی آمده است که روزنامه برهان ترقی در حاجی‌ترخان با محتوای ادبی، سیاسی و تجاری به “ترکی زیبا” منتشر می‌شود و متقاضیان اشتراک نشریه می‌توانند به دفتر روزنامه انجمن مراجعه کنند.

روزنامه آذربایجان

همانطوری که پس از انقلاب روسیه (1905) مجله ملانصرالدین در قفقاز منتشر شد، در ایران نیز به دنبال انقلاب مشروطه روزنامه آذربایجان در تبریز انتشار یافت.

این دو نشریه نه تنها از نظر تاریخ نشر، بلکه از نظر محتوا، شکل و اسلوب نیز شباهت زیادی به یکدیگر داشتند. روزنامه آذربایجان در سال 1906، یعنی همزمان با مخالفت محمدعلی شاه با مشروطیت، به زبان‌های ترکی و فارسی آغاز به نشر نمود. این نشریه ضمن اینکه اولین روزنامه چاپ سربی در تبریز است، اولین روزنامه طنز تصویری تبریز نیز محسوب می‌شود.

علیقلی صفروف صاحب روزنامه در دوران جوانی منتهی در تجارتخانه پدرش در روسیه و عثمانی فعالیت کرده و با آزادیخواهان آذربایجان ارتباط نزدیکی داشت. او پس از بازگشت به تبریز به کمک دوستان آزادیخواه خود روزنامه‌های شبنامه (1892)، احتیاج (1898)، اقبال (1898) و آذربایجان (1906) را منتشر نمود و در عین حال با نام های مستعار «حاجی بابا» و «خورتدان» همکاری نزدیکی با مجله ملانصرالدین داشت. صفروف پس از توقیف روزنامه آذربایجان از سوی نیروهای مخالف مشروطیت به استانبول فرار کرد و در بازگشت به تبریز به دلیل فشارهای سیاسی وارد، خودکشی نمود (مجیدی 2003: 29-30).

روزنامه آذربایجان جمعاً 23 شماره منتشر شد. سرمقاله‌های روزنامه تا شماره 15 از طرف میرزا آقا تبریزی و سپس از طرف بابا تبریزی نوشته می‌شد. آذربایجان بصورت هفتگی و در 8 صفحه به ابعاد 24/5 در 36/5 سانتیمتر در مطبعه ناموس تبریز چاپ می‌شد. قیمت تک‌شماره نشریه 14 شاهی و اشتراک سالانه چهار تومان بود (آذربایجان ش. 1، ص. 1).

بر خلاف دیگر نشریات آن دوره، بیشتر صفحات نخست این روزنامه حاوی کاریکاتور بوده و مقالات اکثراً از صفحه دوم آغاز می‌شود. در قسمت فوقانی نشریه نام روزنامه و در زیر آن تاریخ انتشار به میلادی و هجری درج شده است. در فاصله یکم سرری بین نام روزنامه و کاریکاتور نیز شماره روزنامه و گاهی قیمت آن نوشته شده است. اطلاعات مربوط به ناشر، آدرس و هزینه اشتراک روزنامه نیز در بالای صفحه دوم ذکر گردیده است. نوشتجات روزنامه با خط عمودی به دو ستون تقسیم شده و تیتر مطالب با حروف درشت و با داخل پارانترز داده شده است. در شماره نخست روزنامه آذربایجان تلگراف‌های ارسالی از مایان، خراسان، لوان، شبستر، نخجوان، لندن، تهران، اسلامبول (استانبول) و پکن منتشر شده است. تلگراف‌های ارسالی از شبستر و نخجوان به زبان ترکی و بقیه فارسی می‌باشد. در تلگراف وارده از شبستر، پسوند «اوف» که در انتهای نام بعضی از اهالی آذربایجان نیز دیده می‌شود، به زبان طنز مورد انتقاد قرار گرفته است:

بوگون انجمن ملی طرفندن شهرون بعضی اطرافنده اولان محترم ذواتون هر برینه بر «قویروق» لقبی مرحمت اولندی که بوندان صونرا همان اشخاص قویروق‌لاندیریلیب و اوف لفظلیله مخاطب ایدمجکلر. مثلا جهانگیروف و بهادروف. الله بزى قویروق‌دان آیرماسون (ش. 1، ص 3). ترجمه: امروز از طرف انجمن ملی به هریک از ذوات محترم در برخی از نقاط شهر لقب «قویروق» (ذم) مرحمت گردید که من‌بعد این اشخاص را ذم‌دار کرده و با لفظ اوف مورد خطاب قرار دهند. مثلا جهانگیروف و بهادروف. خدا ما را از ذم جدا نکند (ش. 1، ص 3). در صفحات 4 و 5 روزنامه کاریکاتور چاپ می‌شود. در آگهی چاپ شده در صفحه 7 آمده است که هر نوع کارت ویزیت، دعوتنامه و رساله به زبان‌های فارسی، روسی و فرانسوی به قیمت مناسب در چاپخانه «ناموس» می‌شود و نوشتجات «انجمن ملی مقدس» بدون هزینه چاپ می‌گردد. در این آگهی که به زبان فارسی منتشر شده، عدم اشاره به چاپ کارت ویزیت، دعوتنامه و رساله به زبان ترکی، می‌تواند دارای دو علت باشد.

بقیه مطالب در صفحه ۲۵

تیکدیلر، شهرلرینی دیوارلارلا احاطه ائتدیلر. تورفان بۆلگه‌سینده‌کی کاریز سو کاناللاری تورکلرین دونیا مدنیتینه هدیسه‌سی‌دیر. تانری داغلارنین سویونو توپلایان و صحرائین آلتیندان ۶۰ کیلومتر کئچهرک تورفان باشابیش منطقه‌لرینه قدر اکینجیلیک ساحلرینی سووارمیش بو کاناللار معجزه‌دیر. بو کاناللاری تیکمک اوچون ۲۵۰۰ ایل اؤل ریاضیات، فیزیک و مهندس‌لیک بیلیم‌لرینه صاحب اولماق، سویون یاماجینی، بوجاغینی و یولونو دقیق حسابلاماق لازیم‌ایدی. کاریز کاناللاری سایه‌سینده تورفان بۆلگه‌سی مونبیت(حاصخیز) گۆله چنوریلیب. اویغور تورکلرین قویوب گئتدیگی مدنیتین خارابالقلاری اونلارین یوکسک مدنیت و بیلیم‌لریندن خبر وئیرر. دوشونجه‌لرینی باباق و گلجهک نسللره چاتدیرماق، یازیلی متنلری آرتیرماق اوچون چاپدان استفاده اندیردیلر. تورک دیلینده اله اندیلن، دیلچیلرین و تاریخچیلرین نظرینده مهم اهمیت کسب ائندن، حتی نظره آلینان ایلک یازی‌لار ایکی بۆیوک حادثه‌ایدی، بیرری اورخون یازی‌لارنین، دیگرى ایسه «دیوان لغات‌التورک» کیتابینین تاپیلما‌سی‌دیر.

۳-۴) اسلام‌دان سونرا تورکلر و بیلیم هامیمیز بیلیریک کی، دینین دیشیدیر یلمه‌سی همیشه علمه باخیش طرزینی دیشیر. بو دیشیک‌لیک هم ده حیات طرزینه تأثیر اندیر و انسانین دونیا باخیشینی تکرار لاییر. بو دیشیک‌لیک کچه دینی باخیشدا دئییل، هم ده حیانا، علمه، گله‌جه‌یه و اینسان فعالیتینه باخیش طرزینه چوخ بۆیوک تأثیر گۆستریر. انسانین دونیاگۆروشو اونون فعالیتینه، داورانیشینا تأثیر اندیر. اینسان گونون طلب‌لرینه گۆره ایرملیه‌بیر و یئنی حیاتین طلب‌لرینه بیه‌لنیر و بو یوللا مختلف علملر حیاتی اونون اوچون شرح اندیر. اونون فعالیتینین اساسینی ریاضیات، اقتصادیات، سیاست و س. تورکلر اسلامی قبول ائتدیکدن سونرا خصوصی بیر حرکات حس ائدهرک اؤز روحو و ماهیتی ایله هماهنگ ترقی و سعی گۆردولر؛ بئله کی، بو دینین دونیادا یاییلماسی هوسی اونلاری دین آتیلارینا چنوریرب، یئنی دنیا قورماق اوچون سعی گۆسترمه‌یه وادار ائندی. سیاسی پروسه‌لرله یاناشی، بیر چوخ علمی سیجراایشلار دا باش وئردی، تورک عالیم‌لری علم ساحلرینی فتح ائدرک اجتماعی-سیاسی، مدنی-علمی ساحلره قدم قویدولار کی، دورون اکثر علملرینه: طب، ریاضیات، آسترونومیا، فلسفه و س. او قدر ایرملیه‌دیلر کی، اسلام دونیاسیندا بیرینجی درجملی عالیم‌لری تقدیم ائتدیلر. علمین حدودلارینی قیران بئله عالیم‌لره فارابی، بیرونی، ابن سینا، بهمنیار و س. شوبه‌سیز کی، هر ترقی ایله یاناشی دیل ده ایرملیه‌بیر و مینلرله سۆز یارانیر. طب، آسترونومیا، جغرافیا، ریاضیات، کیمیا، معدنلر، بیتکیلر، حیوانلار، صنایع-کند تصروفاتی محصوللاری و حیواندارلیق کیمی علملره یارانمیش سۆزلره قیساجا نظر سالساق تورک دیلینین قدرتینی گۆستریر.

اثرامیزین ۹۵۰-۷۵۰جی ایللرینه ایلک مسلمان تورک دولترى حاکمیته گلدی. تورک عالیم‌لری ده بو ساحیه داخیل اولدولار: عمرونون سونونا قدر تورک پالتارینی چیخارمایان و دایم تورک پاپاگی ساخلایان ابونصر فارابی فلسفی فیکیرلری ایله آسترونومیا، ریاضیات کیمی علم‌لری و اونلارلا موضوعو تورک دیلی ایله اوزلاشدیران بیرونی، الهیاتدا، سلطان محمودا کیمی بیر شخصیتین تورک دیلینی تورک دونیاسینا تانیتماسینا سبب اولدو. دیل هندوستان کیمی بۆیوک بیر ساحیه داخیل اولماق اوچون، بهمنیار اینسان حکمت و ایدراکینی ایفاده ائتمک اوچون دینامیک تورک دیلیندن استفاده ائتمیش، ایمانلی انسان ایسه اللهین خلیفه‌سینه لاییق گۆرولموشدور. تورکلر اثرامیزین ۸جی عصرینده اسلامی قبول ائتمیشلر و بیز اسلامین تأثیرلرینی تورک دیلینده گۆروروک. تورک دیلینین

اوزونه‌مخصوص قدرتی سایه‌سینده مینلره یئنی سۆزون یارانماسینین دا شاهیدی اولوروق. خوارزمی‌نین ریاضیاتدا، ابو ریحانین معدن و متاللاردا، بهمنیار و ابن سینانین فلسفهده اثرلرینده و خصوصیه قوتادغو بیلگین سیاست ساحه‌سینده بۆیوک کیتابیندا چوخلو سایدا یئنی سۆزلرله قارشیلانمیشیق. ایلک عرب فیلسوفو اولان الکندی تورکلره ابو معشر بلخی و احمد ابن طیب سرخسی کیمی تورک طلبه‌لری واسطه‌سیله تانیش اولموشدور. او یازیردی: “بیز مدنیتیندن آسیلی اولمایارق، یاخین و یا اوزقدان آسیلی اولمایارق اونلارا حۆرمتم ائتمیلیک. اصلینده، شهرلری فتح ائتمک پروسه‌سی بیلیم طلب اندیر. اوخ، کامان، نیزه، قیلینج و س. کیمی دؤیوش آلترى ایله فتح و اوغور قازانماق کیفیت دئییل. اصل اوغور فتح اندیلن تورپاقلاردا تاپیلان یوکسک اینتئلکتوال بیلیم‌لره بیه‌لمک‌دیر؛ بونلار یئنی اوفوقلر آچیر.” (الکندی، ۱۹۶۲، ۴۳). غزنوی، قاراخانی، سلجوقلو، ایلخانی و عثمانلی سولالهلری علمی اله ائتمک و انکشاف ائتدیرمکله یاناشی، اوندان استفاده ائتمکده داوام ائندن، علم تاریخینه مهم تحفهلر وئرن اساس تورک سولالهلریندن‌دیر. پروفیسور دؤکتور آلب آرسلان آچیق‌گنج «بیلیم دیلی» ادلی کیتابیندا تورکلر آراسیندا علمین اؤیرمیلمه‌سینی آراشدیرمیش، مختلف نظریه‌لری بحث و تدقیق ائتمیشدیر. (Açık-18, 1992, genç). تورکلرین علمه بلد اولان، اؤز تورپاقلارینا مدنیتلر گئیرن حکمدارلاری اولوب. هندوستانلا تانیش اولدوقدان سونرا ریاضیات و آسترونومیک کتابلارا چیخیش اله ائتدیلر و انلیته‌لری یازماغا باشلادیلار. بو انلیته‌لاردان بعضیلری بونلاردیر: خوارزمی - ریاضیاتین بانیسی، ابن سینا - طبین بانیسی، ابو ریحان بیرونی - آسترونومیا و جغرافیانین بانیسی و... تورکلر مسلمان اولماقلا اؤز مدنیتلرینی اینتیرمدیلر. داها دوغروسو، اسلامی عنصرلری اسلامین دینی آنلایشینا اویغون گلیمین فیکیر، آنلایش و داورانیشلارلا عوض ائتدیلر؛ تورکلر قیسا مدت عرضینده اسلام مدنیتین علمی و تکنولوژی فعالیتلرینه دیگر خالقلارلا هارمونیادا اشتیراک انده بیلدیلر. بو باخیمدان بیز اسلام مدنیتینه ایکی مهم مسلمان تورک دولتینی گۆروروک: غزنویلر (-۹۶۹ ۱۱۸۷) و قاراخانیلار (۱۳-۱۰جو عصرلر). (Bosworth، ۱۲). سلطان محمود زامانیندا تورک‌دیلی شاعرلر میدانا چیخدی و اونلارلا تورک‌دیلی شاعر سارایدا شعر مجلسلرینه قاتیلدی. سلجوقلار اوغوز تورکلری ایدی و گۆکتورک ایمپئراتورلوغونون بیر حیصه‌سی ایدی. اوغوزلار گۆکتورکلردن مستقیل قروپلار اولاراق جنوبا گلدیلر، لاکین ۷۴۴جو ایله داغیلاراق ماوراءالنهر، خوارزم و خوراسان بۆلگه‌لرینه مسکونلاشدیلار. سلجوقلو ساراییندا تورک شاعر و داستانچیلاری دا ساحیه داخیل اولدولار. (Köprülü, MEB, İslam Ansiklopedisi / Bosworth, 17, 1956, Kafesoğlu, EI2; Köprülü, 1981). اونون فیکرینجه، خوشبخت‌لیگه گئندن یول بیلگه گئندن یولدور. اونا گۆره ده انسان آنجاق عاریقلرله دوستلوق ائدیب، جاهیللردن چکیمه‌لی‌دیر. بیلگین حقیقی معناسینی و ذیرینی آنجاق عالیم بیلر. حتی یارادانی دا آنجاق علمله تانیماق اولار. تصادفی دئییل کی، اسلام دنیاگۆروشونون فورمالاشماسی زمانی بیلگه اؤنم وئريلمه‌سی تورکلرین علمی پروسه‌سی اولموشدور. بو، اونلارین داخیلیشدیردیگی دنیاگۆروشونو آچیق شکله گۆستریر.

دؤورده اونلارین ساراییندا سلجوقلارین شجره‌سینی شیفاهی شکله نقل ائندن روایتچیلر و کاتبیلر واردی. اونون ساراینین مشهور روایسی شیخ حسام‌الدین اینانج ایدی کی، اونون روایتلری ابو‌خاتونی ادلی بیر کاتب طرفیندن ترتیب ائدلمیش و «ملک‌نامه» آدی ایله مشهورلاشمیش، تأسف کی، یوزلرله تورکجه کیتاب آراسیندا اینمیش ساییلیر. تورکلرین شجره‌سینی سؤیلمک عنعنه‌سی ایلخانیلر دؤورونون سونونا قدر موجود اولموشدور. هجری ۵جی عصردن باشلایارق، فارس دیلی باواش-باواش شاعرلر واسطه‌سیله آذربایجانا یول آچیر و بلکه ده بو ساحده ایلک شاعر قطران تبریزی اولموشدور. حتی فارس دیلینی اؤیرنمک اوچون فارسجا لوغت ترتیب ائتمه‌یه چالیشدی. یوسف خاص حاجیبین «قوتادغو بیلیم» اثری معنوی و اینسانی دیرلر باخیمیندان بنزرسیدیر (Kutadgu bilig, 1985). یوسف خاص حاجیب اونو میلادی ۱۰۶۵جی ایله شخصاً خاقان قاراخانی-بوغرا خانا تقدیم ائتمیشدیر. بو اثر دولتچیلیک علمینده سیاسی اثرلردن حساب اولونور (قوتادغو بیلیم، ترجمه کریمی، ۱۳۹۳).

آسترونومیادا قوتادغو بیلیم‌ین بۆیوک کتابینا استیناد ائتمک کیفایتدیر کی، آسترونومیا، طب و دولتچیلیک ساحلرینده یوزلرله تورکجه سۆزو تورکجه‌یه چنوریرسین؛ حالبوکی بو گون بیز اونلاری استفاده ائدیلمه‌دیگی اوچون اونوتموشوق، مثلاً، آسترونومیادا: یۆرونکه: مدار، یئرچکیمی: جاذبه، گزمک: سیاره، گۆ‌داهی: شهاب سنگ، اوزای: فضا و... (قوتادغو بیلیم، ترجمه: کریمی، ۱۳۹۴). محمود کاشغری‌نین «دیوان لغات‌التورک» اثرینده بو گون فارس دیلینده قارشیلیقی اولمایان یوزلرله علمی تورک سۆز و تئرمین نمونه‌لری بئر آلیخی اوچون دونیا مقیاسیندا شهرت قازانمیشدیر. دیوان لغات‌التورک ده گۆستریمشدیر کی، بو دیلین تاریخی و گئنیشلمه‌سی چوخ گئنیشدیر. محمود کاشغری دؤورون عالیمی و علامه‌سی‌ایدی، اونون «دیوان‌لغات‌التورک» کتابی دونیادا پارلاییر. یاخشی تحصیلینی باشا ووردوقدان سونرا بغدادا سفر ائدیب و بیر مدت اورادا قالدی. علمی دایرلرین و مسلمان خلیفه‌نین تورک دیلینه ماراغینی گۆروب بو دیوانی یازماغا قرار وئردی و هجری ۴۶۲جی ایله تاماملادی (Caferoğlu, 1938, 45). آز سونرا شمس‌الدین محمد ابن قیس رازی یوللوق تکینین قارداشی قیزینین گۆستریشی ایله «تبیان اللغات التورکی علی لسان القانقالی» ادلی اثر یازیب جلال‌الدین خوارزمشاه (۱۲۳۱-۱۲۲۱) تقدیم ائدیر. طبیعی کی، بو واختا قدر قاراخانیلار دیاریندا قوتادغو بیلیم، دیوان لغه‌التورک، عتبه‌الحاقیق، دیوان حکمت و قرآن‌ین تورکجه ترجمه‌سی کیمی بۆیوک کیتابلار یازیلیمشدی. قوتادغو بیلیمک اؤز دورونده علمینین یئتکیلشدیرگینی گۆستریر. بو فیکیر خطینین داوامینی یازچی احمد یوکنکی عتبه‌الحاقیق‌ده قلمه‌لیمشدیر (İz., EI2, Köprülü, 1981). اونون فیکرینجه، خوشبخت‌لیگه گئندن یول بیلگه گئندن یولدور. اونا گۆره ده انسان آنجاق عاریقلرله دوستلوق ائدیب، جاهیللردن چکیمه‌لی‌دیر. بیلگین حقیقی معناسینی و ذیرینی آنجاق عالیم بیلر. حتی یارادانی دا آنجاق علمله تانیماق اولار. تصادفی دئییل کی، اسلام دنیاگۆروشونون فورمالاشماسی زمانی بیلگه اؤنم وئريلمه‌سی تورکلرین علمی پروسه‌سی اولموشدور. بو، اونلارین داخیلیشدیردیگی دنیاگۆروشونو آچیق شکله گۆستریر.

احمد یسوی‌یه تورکستانین پیری و یا پیغمبری دئییردیلر. شیخ یوسف همدانی‌نین یانیندا تحصیل‌آلمیش و اونون خلیفه‌سی اولموشدور. «دیوان حکمت» اونون مودریک شعرلر توپلوسودور.

بو دورون مهم تکنولوگیالاری آراسیندا یوللارین، کاروانسارایلارین، کهریزلرین،

قالالارین و مسجدلرین تیکینتی‌سینده استفاده اولونان معمارلیق ایستروکتورلاری و مهندسیلیک بیلیم‌لری وار. خصوصاً ده قاراخانی خاقانی شمس‌الملک (-۱۰۶۸ ۸۰) بو بۆلگهده اجتماعی بینالارا اؤنم وئرمیش، علمی شکله چوخلو یوللار، کاروانسارایلار و مسجدلر تیکدیرمیشدیر. ایندی ایسه قاراخانیلار، غزنویلر، سلجوقلار و خوارزمشاهلار دورونده تحصیل‌آلمیش عالیم‌لری تقدیم ائدجه‌ییک. (-۴الف) بیرینجی دور متفیکرلری و عالیم‌لری (۹۵۰-۷۵۰)

مسلمان تورک دولتریندن اول ایکی بۆیوک تورک متفیکری: ابو منصور محمد ابن محمود الماتریدی و ابو نصر محمد ابن محمد ابن تورکان ابن اؤزلوق الفارابی علمده گئنیش انکشافلار تأمین ائتمیشلر. بو ایکیمی اسلام فلسفه‌سینده ایکی آیری جریانی تمثیل ائدیر. ماتریدی تنولوژی(الهیاتچی) عنعنه‌نین مهم متفیکرلریندن، فارابی ایسه ارسطو عنعنه‌سینین مهم نماینده‌لریندن بیر‌ی‌دیر. سمرقندلی ابو منصور ماتوریدی (اؤلوم تاریخی: میلادی ۹۴۴ / ۳۳۳) ماتریدییه طریقتینین بانیسی، الهیاتچی، فقیه و قرآن تفسیرچیسی‌دیر. ماتریدی‌نین بیر نچه اثری وار، او جمله‌دن: تفسیر ماتریدی، الاصول، العقیده، کتاب التوحید، مهد الشرائع فی الاصول و کتاب المقامات کیمی تانینان تأویلات اهل‌السنه. او، دورونون قاباقچیل عالیم‌لریندن: ابو نصر احمد العیادی (وفاتی ۸۹۲-۸۷۴) و ناصر ابن یحیی‌ البلخی (وفاتی ۸۸۱) تورک عالیم‌لریندن درس آلمیش‌دیر. او، سیستماتیک انکزیستنسپال فلسفه (اونتولوجیا) قورموش و اونو تنولوژی و متتافیزیک تعلیم‌لره اساسلاندیرمیشدیر. (Yazıcıoğlu, 1982, 16 / Özcan, 1993; / Özcan, 1999; / Çeriç, 1995; / Yeprem, 2000) فارابی (او. ۹۵۰) سلطان حمدانی‌نین دعوتی ایله شاما گئتمیش و طب‌دن باشقا، دئمک اولار کی، بوتون علملر حاقیندا اثرلر یازمیشدیر. اونون فلسفی سیستمینی «مدینه‌الفاضله» اثرینده عومولشدیرمک اولار. (Usaybi'a, 1992, 603 vd). بو حادثه‌لرین دیگر مهم متفیکرلریندن بیرری ده جهم ابن صفوان ابو محریز السمرقندی‌دیر. او، ترمذی کیمی ده تانینیر. -۷۴۶جی ایله خوراساندا اموی حاکمیتینه قارشی عصیان قالدیران دستلره قوشولدوغو اوچون اولدورولدو. دنیللمه‌ گۆره، جهم ابن صفوان تورک طایفالاری ایله بو عصیانیه دستکلمه‌یه چالیشمیشدیر (Watt, EI2). او، بو دوره مجرد فیکرین ان مهم نماینده‌سی‌دیر. بو سبب‌دن اونون ایدنیالاری جهمه‌ مکتبی آدلانیردی. طبری‌نین فیکرینجه، جهم دولتین عدالتلی اولماسی، قرآن و سنته ضد اولماسی فیکرینی مدافعه ائدیردی. (Frank, 1965, 395vd).

محمد ابن اسماعیل ابو عبدالله البخاری (۸۷۰-۸۱۰) توپلادیغی حدیثلرین و تاریخی معلوماتلارین دوغولوغونو یوخلاماق اوچون مینلرله کیلومتر یول گئتمیشدیر.

اونون یارادیجیلیغی اؤز دؤورونون علمی استانداردی ایله سئچیلیردی و اسلام مدنیتینده تاریخی عنعنه‌نین فورمالاشماسیندا قاباقچیل اولموشدور. ابو محمد عبدالله الفرقانی (-۸۹۵ ۹۷۲) و اوغلو ابو منصور احمد الفرقانی (۱۰۰۷-۹۳۹) «تکمیل‌السيله» تاریخی کتآبینی یازمیشلار.

بقیه مطالب در شماره بعدی درج خواهد شد اما این مقاله را در وب سایت نشریه می توانید در یک لینک بخوانید

تورک دیلی بیلیم دیلی دیرمی؟ – رضا کسگین

قسمت اول

(۱) اؤزت:

بوگونکو قلوباللاشما دونیاسیندا بیر خالق فرقلندیرن اونون علمی و ادبی دیلی دیر. ایستهنیلن خالق آنجاق گوجلو و گؤرکملی دیله مالیک اولماقلا بو قلوباللاشمادا رول اوینایا بیلر. ایران‌دا یوز ایلدن آرتیق یاساق قویولماسینا باخمایاراق، تورک دیلی تورک اولکهلرینده او قدر اینکیشاف اندیب کی، علم و سؤز عالمینده علمی دیل کیمی قارشیلانیر. سون اون‌ایلیکلرده تورک دیلینی اؤیرنمه‌یه اولان هوس بو دیلین معاصر عالیم‌لری آراسیندا توتدوغو موقعدن خبر وئریر. ایل کنجیکجه تورک دیلینین استفاده ساحه‌سی داه‌دا گئنیشله‌نیر و علمی ساحه‌لرده ترقی‌سینه زمین آچیلیر. شوبه‌ه‌سیز کی، تورک‌دیللی اولکهلرده علمی و صنایع ناتیلیتلری بو قارشیلانمانین اساسینی تشکیل اندیر. بیر اولکه اقتصادی، علمی، تکنولوژی و سیاسی ساحه‌لرده ایره‌لیله‌دیکده اونون دیلی ده بو ایره‌لیله‌ییشلره اویغون اولاراق بؤیویور و داه‌ا بؤیوک دونیایا یول آچیر. قارشیمیزدا دوران دونیاگۆروشو اونو گۆسته‌ریر کی، تورک دیلی ۲۱جی عصرین سونوندا دونیانین ان مهم و علمی دیل‌لری سیراسیندا اولاجاق. اونیورسیتنتلرین رنگینگیک(درجه‌بندی‌سینی) و قلوبال سویه‌ده علمی مقاله‌لرین نشری تورک دیلینین دورومونو داه‌ا دا تصدیق انده‌جک. طبیعی کی، هر بیر دیلین اؤزونه‌مخصوص خصوصیت‌لری و گۆزلیلیکلرینین خالق طرفیندن دستکلنمه‌سی و قبول اندیلمه‌سینده اساس رول اوینادیغینی دا نظردن قاچیرماق اولماز. شوبه‌ه‌سیز کی، تورک دیلینین قانونا-اویغونلوغو و باشقا حیاتی اهمیت داشیشان گۆزلیکلر تظاهرو قارشیندا، دیل‌چی عالیم‌لرین دیز چۆکمه‌سینه سبب اولموشدور. هر بیر دیلین ثروت و سرمایه‌سی او دیلین زنگینلیگینه دلالت اندیر و بو سرمایه‌دن ادبیات، تاریخ، حقوق، صنعت و علم کیمی مختلف ساحه‌لرده استفاده اولونا بیلر. تاریخاً دیلین بو سرمایه‌سی واریمی؟ بو دیل علمی ساحه‌یه سرمایه قویوب‌مو؟ بو دیلین بو گون اوزلشدیمیز گئنیش علمی اینکیشاقلارلا علاقه‌لندیرمک پوتانسینالی واریمی؟ بو سؤال‌لارین جوابی تورک دیلینین علمی ماهیتیندن و یا بو ساحه‌ده ضعیفلیگیندن خبر وئره بیلر.

آچار سؤزلر: تورک دیلی، علمی دیل، ادبیات، تاریخ، دیل پوتانسینالی.

(۲) گیریش

۱۹۹۱جی ایلده سوونت اتفاقینین داغیلما‌سی قلوبال سیستمده، خصوصاً ده بو بیرلیکدن قورتولوب اؤز‌لرینه قاییدان و میلی کیملیگینی یئنیدن کشف ائدن تورک‌دیللی دولت‌لر اوچون، نهنگ و تاثیرلی بیر حرکات اولدو؛ تورک دیلی قورخولاردان خلاص اولدو. تورک دیلی دنیا دیل‌لری آراسیندا اولچوله بیلن بیر چکی حساب اولونور. قازاخ، قیرغیز، آلتای، اۆزبک، تورکمن و س. کیمی دیل‌لر اساس تورک دیل عائله‌سینین بیر حیصه‌سی کیمی تانییب و دونیادا اهمیت‌لی اهالی‌نی احاطه اندیردی. بو گون دنیا تورک‌دیل‌لری دانشان‌لارین سایینا گۆره دونیادا بنشینجی-بئددینجی یئردمدیرلر (تقدیم اولونان ایستاتیس‌تیک معلومات‌لار ایلدن-ایله و حتی اعلان ائدن قوروم‌لارا گۆره دبیشیر).

ایران‌دا یوز ایل تورک دیلینه قادا‌غا قویولما‌سی، مکتبلرده، ادار‌لرده، بانک‌لاردا، علمی-اقتصادی، مندی و سیاسی قوروم‌لاردا تورک دیلیندن استفاده اولونما‌ما‌سی، سون مین

ایلده تورک دیلینده یازیل‌میش اثرلرین مینلرله الیازما‌سینین چاپ اولونما‌ما‌سی نتیجه‌سینده آذربایجانین تورک‌دیللی خالقینین اؤز ادبیاتینین گئنیشلیگیندن، علمی کتاب‌لارین چوخلو غوندان خبرس‌یز اولما‌سی طبیعی‌دیر. عکس حالدا، اکثر علمی ساحه‌لرده، او جمله‌دن طب، ریاضیات، آسترونومیا، سیاست، تجارت، طبیعت، معدن و صنایع، حیواندارلیق، بیتکی‌چیلیک، اکینچی‌لیک، فیزیک-شیمی و دیگر علمی ساحه‌لرده ذیرلی کتاب‌لار تورک‌وجه یازیل‌ب.

بیر دیلین بو گون علمی دیلین یئرینی توتا بیله‌جه‌یینی و یا اونا محل قویما‌لی اولدوغونو بیل‌مک اوچون ایکی اساس مقاما نظر سالما‌لی‌بیق:

۱. سؤز‌وگئندن دیلین علمی کنجیمیشی واریمی؟ او دیلین علمی اثر‌لری نه درجه‌ده‌دیر؟
۲. دیل بو گون نه درجه‌ده باجاریقلی‌دیر؟ او، ایندیکی عصرین سرعت‌لی اینکیشافینا جاواب وئره بیلر‌می؟

بو مقاله بو ایکی اساس سورویا جواب وئره‌جک‌دیر.

علمی اثر‌لر ساحه‌سینده تورک دیلینین تاریخینه نظر سالماق چوخ مهم مسئله‌دیر کی، چاپ و یا مطبعه صنایع‌سینه یئتیجه قدم قویدوغو و هر ایل یوز‌لرله کلاسیک و معاصر کتاب چاپ ائتدیره و دیلی تبلیغ انده بیلدیگی، اونیورسیتنت کیمی علمی مرکز‌لرده، او جمله‌دن مطبوعات‌دا، تئلوویزی‌یادا، مطبوع اورقان‌لاردا اؤزونو گۆستره بیلدیگی ۱۹۲۵جی ایلدن ایران‌دا تورک دیلینه قویولان قادا‌غا تأسف کی، اوندان اوزاقلاش‌دیریلدی. بو گون تورک الیازما‌لارینین حیرت‌آمیز مجموعه‌سی اؤز خام شکلینده قالیر. بو اثرلرین یاخین گله‌جکده نشری تورک دیلینین دونیانین ان گئنیش و ان درین کلاسیک ادبیات‌لارین‌دان بیرینین صاحبی اولدوغونو گۆسته‌رم‌جک. سون اون‌ایلیکلرده ماهواره و اینتئرنتت امک‌ان‌لارینین گئنیشلنمه‌سی ایله بیر چوخ تورک اثری دونیانین هر یئرینده تانییب. بو گون تورک دیلی آوروپا بیرلیگینده قبول اولونوب. اکسپرس خبر آژانسی یازیپ کی، آوروپا اتفاقینا عضو ۲۸ اولک‌م‌دن هنج بیرى تورکیه‌نین بیرلیگیه عضولویونون لئه‌نه‌یه‌س‌ وئر‌م‌سه‌ده، آوروپا پارلامنتتی عضول‌ری تورک دیلینین آوروپا بیرلیگینین ۲۴ رسمی دیلینه (قیرس پرزیدنتی نیکوس آناستاسیاد‌س‌ طرفیندن تکلیف اندیل‌ب) علاوه اندیل‌مه‌سینه ۳۷۵ موافق‌س‌س‌ و علی‌ه‌ینه ۱۳۳ س‌س‌ وئر‌ی‌ب‌ او، هم‌چنین بعضی مرح‌له‌ل‌ردن کن‌چ‌مه‌لی و حاضر‌دا بو مسئله‌ل‌ری حل ائتمه‌یه چالیشان BMTده‌بین‌الخالق دیل کیمی تکلیف اولونوب. تورک دیل‌ل‌ری آراسیندا اونون غیر علمی بؤل‌گوسو اولوب و قازاخ، قیرغیز، اؤزبک و س. کیمی دیل‌لر تورک دیلی آدلاندیریلما‌ی‌ی‌ب‌؛ لاکین ۲۰۱۱جی ایلدن، رجب اردوغان تورک دیلینین BMT-ده رسمی تانی‌ن‌ما‌سی ایله باغ‌لی مراجعتینی تقدیم ائتدیکدن سونرا بو فعالیت‌ه باش‌لای‌ی‌ب‌. بو گون تورک‌دیل‌لی اولک‌مل‌رین بیرلشمه‌سینه، تورک دول‌ت‌ل‌ری تشکیلات‌تینین یارانما‌سینا یول آچیل‌ی‌ب‌ و بو گون اورتاق الیفبا‌م‌یز، اورتاق بایراغ‌م‌یز، بلکه ده نوبتی ایل‌ل‌رده داه‌ا بؤیوک ایر‌ملیله‌ییش‌ل‌ریم‌یز اولاجاق. اونوتما‌ی‌اق کی، بو ساحه‌ده پورتغال دیلی بئددینجی بین‌الخالق دیل اولاراق اوزونو تصدیقه‌لم‌ک اوچون تورک دیلینین اساس رقیبی کیمی میدانا چیخیب.

بعضی عالیم و دیل‌چیل‌رین فیکرینجه، تورک دیلینین کؤکل‌ری شمال-شرقی آسیایا چاتیر. بعضی عالیم‌لر اورمیا گؤل‌و اطرافینی پروتوتورک دیلینین منشایی حساب اندیر و بونون علمی سبیل‌رینی ده درج اندیرلر. (ا‌غاسی‌او‌غلو، ۲۰۱۴، ۹ بیتیک). دیلین

کؤکل‌ری بوگونکو معاصر تورک‌جه‌نین اساسینی تشکیل ائدن «پروتوتورک» آدلی دیالکتلر قروپونا عاییددیر. تورک دیلی تجارت‌ده، سیاست‌ده و مدنیت‌ده اساس رول اوینامیش‌دیر و بو گون دینامیک اقتصادیاتا و گئنیش بازار‌لارا مالیک اولک‌مل‌ر کیمی تورک‌دیل‌لی اولک‌مل‌ر بین‌الخالق تجارت‌ده خصوصی یئر توتور و تورک دیلینی بیل‌مک بیر چوخ ایش آدمی و تاجیر اوچون فایدالی اولموش‌دور؛ سیاست ساحه‌سینده، گئنیش دیپلوماتیک علاقه‌ل‌ری، بؤل‌گه‌سل و قلوبال مسئله‌ل‌رده آچار رولو ایله تورک دیلینی دیپلوماتی‌یادا اؤن‌ملی دیل‌ل‌ردن بیرینه چئویرمیش‌دیر. قلوبال‌لاشان دونیادا تورک دیلینین گله‌جه‌یی چوخ پارلاق گۆرونور. تورک‌دیل‌لی اولک‌مل‌رین اقتصادی آر‌تیمی و بین‌الخالق قارش‌لیقلی علاقه‌ل‌رین گئنیشله‌نمه‌سی ایله تورک دیلینی اؤیرنمه‌یه احتیاج آرتیر. نظره آلاق کی، قلوبال‌لاشما پروسه‌سی و ایل‌یش‌گی‌ل‌ر تکنولوگی‌ا‌لارینین اینکشافی دیلین بوتون دونیادا موقعینی گئنیشلندیرمک و محکم‌لندیرمک اوچون چوخلو امک‌ان‌لار یاراتمیش‌دیر.

(۳) تورک دیل‌ینین بیلیم ساحه‌سینده سابقه‌سینه بیر باخیش:

تورک دیلینین علمی تاریخینه نظر سالاق: تورکلر بیر چوخ اتنتیک قروپ‌لاردان عبارت‌دیر و تورک دیلی دونیانین ان قدیم دیل‌ل‌ریندن بیرى‌دیر. تورک دیلینه اوخشار دیل قورولوشونا مالیک اولان شوم‌ئر و ائلام دیل‌ل‌ری اساس ساییلیر و همین عامل، تورک دیل‌ینین آذربایجان‌دا یئر‌لی دیل اولدوغونو ثبوت ائتدیریر. بوندان علاوه آذربایجانا گلن و بورادا یئر سالان قیبه‌ل‌ر و خالقلار دا تورک دیل‌لی اولموش‌لار؛ آذربایجان تورک دیل‌لی خالقلار اوچون جاذب‌لی و دقت‌ل‌ری چکن اولموش‌دور و تاریخ بویو هون‌ل‌ر(گۆکتورکل‌ری اساس اؤرنک کیمی آد چکه‌بیل‌م‌ریک). هون‌ل‌رین تخمیناً ۵۰۰۰ ایلیک تاریخى وار. هون‌ل‌رین آوروپایا یولو آذربایجان‌دان کن‌چ‌دیگی اوچون اون‌لار دا آذربایجان‌دا اولوب و مختلف عصر‌ل‌رده بو تورپاق‌دا اؤز ایز‌ل‌رینی قویوب‌ل‌ر. هون‌ل‌ر توخوجولوق، آعاج اویما‌ج‌لیغی، اکین‌چی‌لیک، تجارت، معدن‌چی‌لیک و س. پئش‌مه‌ل‌ه مشغول اولموش‌لار. هون تورکل‌ری ده اؤز اثر‌ل‌رینی استئتیک اولچول‌ر باخمی‌م‌ندان ایشله‌ییل‌ر و بو ایش بیل‌یک طلب اندیر. طبیعتی تقلید اندیب تصویر اندیر‌دیل‌ر. رنگ تکنولوگی‌اسینین دوغولما‌سی هون‌ل‌ارا عاییددیر. اون‌لار گوز‌گول‌ردن استفاده اوز‌مه‌ه‌ متخص‌ص کیمی تانی‌ن‌یر‌ل‌ار. گوز‌گو حاضر‌لاماق اوچون گوز‌گونون آر‌خاسی قالای و سینکله اؤرتولمه‌لی‌دیر. بونون اوچون بیل‌یک و علم طلب اولونور و اون‌لار مختلف ماتن‌ریال‌لاردان ارینتیل‌ر حاضر‌لایا بیل‌دیل‌ر. اون‌لار مومیالامادان خبردار‌یدیل‌ر. بونون اوچون اورقانی‌زمین فورماسینی دبش‌مه‌مه‌سی اوچون باکتئر‌بیال‌ل‌ری اول‌دور‌مک اوچون درمان استفاده ائتمه‌لی‌ایدیل‌ر. بو، اون‌ل‌رین ماتن‌ریال‌لار اوز‌م‌رینده عملیات‌لار آپارماق قابیلیتینی گۆست‌ر‌یر. کورقان‌ل‌اردان تاپیلان تاپینتیلار آراسیندا دقتی جلب ائدن باشقا بیر شئی ده ایشیق‌لاندیر‌ما و ایسپتمه اوچون استفاده ائیلن آلت نوعودور. بیر کورقاندان اوچ‌آباق‌لی تونج لامپا تاپیل‌ی‌ب‌. بوندان علاوه، یئمک بیشیر‌مک اوچون مختلف اولچولو، حیوان فورماسیندا توتاجاقلارلا بزیدیل‌میش چای‌دان‌ل‌ار آشکار اندیل‌میش‌دیر.

(Nomads in Eastern Central Asia, p.155).

(۱-۳) گۆک تورکلر و بیلیم

علم طلب ائدن بوتون فعالیت‌ل‌ر بو دؤورده تورکلر طرفیندن اینکیشاف ائتدیریل‌مه‌یه

و یئنیدن ایشلنمه‌یه داوام ائتدی. بوقت، اورخون و یئنی‌سئی کتیبه‌ل‌ری یازیل‌میش‌دیر. اون‌لار اثر‌امیز‌دان اؤل ۲۰۰جو ایلده ۱۲ حیوانلا تورک تقویمی‌نی یارادیب و استفاده اندیل‌ل‌ر. بو تقویم‌دن استفاده ائتمک اوچون دونیانى، گونش و آى دؤور‌ل‌رینی بیل‌مک لازیم‌ایدی. اون‌لار فصیل‌ل‌ری، ایل‌ل‌ری، گنجه و گوندوز‌ل‌رین اوزونل‌وغونو حساب‌لایا بیل‌دیل‌ر. بو تقویم واخت طلب اندیر. گونشه اساس‌لانان بو اصول ایکی‌جای‌آراسی مدنیت‌نده ده استفاده اندیل‌میش و بیر ایل ۳۶۵ گون اولاراق حساب‌لانمیش‌دیر. بو ایشده گۆک تورکل‌رینین رولو شوبه‌ه‌سیز معلوم‌دور (کریمی، ۲۰۲۵، ج ۲۱۱، ۱).

(۲-۳) خزرل‌ر، بیلیم و تکنولوژی

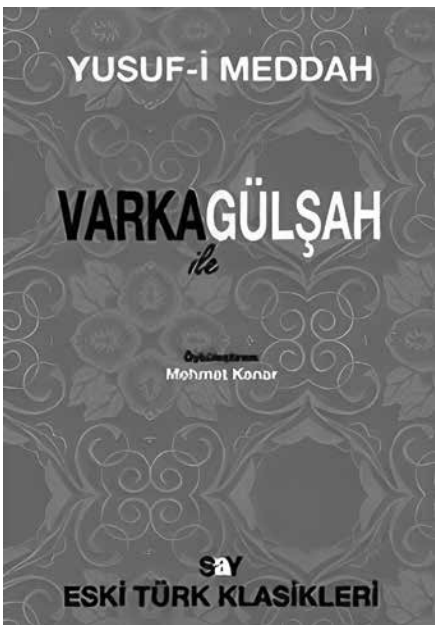
خزرل‌ر شمالی آذربایجان‌دا یاشامیش و بؤیوک بیر ایمپ‌ریا قوران تورک خالق‌ایدیل‌ر. بو مدنیت بشریت‌ه بؤیوک دهیمل‌ر وئر‌میش‌دیر. اون‌لار شهرسالما، معمار‌لیق و سووارما ساحه‌سینده دنیا شؤه‌رت‌لی ایدیل‌ر. کئچن اون‌ایلیکل‌ره قدر خزرل‌رین آز اثرینین قالدیغی دوشون‌ل‌وردو، لاکین مشهور دیل‌چی و آر‌خنولوق اولان تاتار عالی‌می لئو قومیل‌وو «خزرس‌تانین کشفی» و «قدیم تورکل‌رین تاریخی» آدلی ایکی کیتابیندا خزرل‌رله باغ‌لی آر‌خنولوژی تاپینتیلار حاقیندا معلومات وئر‌یر. خزرل‌ر هوندور و حیرت‌آمیز بین‌ا‌ل‌ل‌ر تی‌کم‌کده علم و صنعت اوستاسی‌ایدیل‌ر. دنیز و چای سویونو تمیز‌ل‌ه‌ی‌ی‌ب‌ ایچ‌مه‌لی حالا گئیر‌دیل‌ر. بو تکنولوگی‌یا ۱۵۰۰ ایل اول حیرت‌اندیجی‌ایدی. اون‌ل‌رین یاشادیقلاری یئر‌ل‌رده (آذربایجان‌دان قارا دنیزین شمالینا قدر) چوخلو اکین‌چی‌لیک و حیواندار‌لیق آلت‌ل‌ری تاپیل‌میش‌دیر. بو آلت‌ل‌ر ایندیکی جمعیت‌ده هله ده قیاق‌قیل حساب اولونور. مایاتسکو و ساردنل کیمی شهر‌ل‌ر عصر‌ل‌ر بویو جماعت‌دن گیز‌ل‌ه‌یلن خزرل‌ر طرفیندن سالی‌ن‌ی‌ب‌. اون‌ل‌رین بین‌ا‌ل‌ل‌ری حساب‌لانمیش و دقیق مهندیس‌لیک‌دن خبر وئر‌یر. اون‌ل‌رین چوخ دقیق و حساب‌لانمیش پلان‌ل‌ری واریدی و بو شهر‌ل‌رین یول‌ل‌رینین بیر‌لشدیر‌یل‌مه‌سی و سووار‌یل‌ما‌سی تقدیره لایق‌دیر. بو شهر‌ل‌رین اطرافیندا ۵،۵ متر درینلیک‌ده اولان خندقل‌ر محاربه دؤور‌وندن خبر وئر‌یر و بو سببدن عرب‌ل‌ر اوزون ایل‌ل‌ر خزر شهر‌ل‌رینی فتح انده بیل‌مه‌ییل‌ر و ایکی عصر‌دن چوخ خزرل‌رله ووروشوب‌ل‌ار، هنج بیر نتیجه الده انده بیل‌مه‌ییل‌ر. (قومیل‌و، ۲۰۲۰، ۳۳۳).

اون‌ل‌رین اوچ مهم ادبی کیتابی تورک‌جه موجود‌دور، بون‌ل‌ر عبارت‌دیر: نوم بیتیک، شان قیزی دستانی و خزر خاقان‌ل‌رینین مکتوب‌ل‌اری. هر اوچ کیتاب بو گون موجود‌دور و آوروپا دیل‌ل‌رینه ترجمه اندیل‌ی‌ب‌ نشر اولونوب. بو کیتاب‌لار بشری دَیَزه مالیک‌دیر و میفولوجیا، الهیات، ادبیات کیمی علم‌ل‌ر اوچون فایدالی ماتن‌ریال‌لاردان عبارت حساب اندیل‌یر. خزرل‌رین تام الیفباسی و زنگین ادبیاتی وار ایدی. (کریمی، ۲۰۲۵، ۲۴۳).

پئچنتئق، قیپ‌چاق، کومان، صابیر، آوار و قارلوق تورکل‌رینین آذربایجان تاریخی ایله سیخ علاقه‌سی وار. اون‌ل‌رین یار‌اندیغی علمی اثر‌ل‌ر چوخ قیمت‌لی‌دیر. بو طایفه‌ل‌رین آذربایجان‌دا و اییک یولو اوز‌م‌رینده یئر‌لشمه‌سی اون‌ل‌رین یول چکه‌م، یول، کۆریو، کانال چکه‌م مهارتینه گۆر‌مدیر و اون‌ل‌رین گۆردویو ایش‌ل‌ر فیزیک و جغرافیا علم‌ل‌رینده دقیق حساب‌لاما‌ل‌اردان خبر وئر‌یر.

(۳-۳) اویغور‌ل‌ار و بیلیم

اویغور تورکل‌ری ده گۆکتورکلر کیمی اؤز‌ل‌ریندن اولکی مدنیت و اویقارلیغی گۆزدن کئچیر‌م‌ک دنیا مدنیت تاریخینده قیمت‌لی اثر‌ل‌ر قویوب گئتمیش‌ل‌ر. اون‌لار یئنی الیفبا یارادیلار و دیگر دول‌ت‌ل‌ردن فرقلی اولاراق داه‌ا بیغجام حیاتا اوستونل‌وک وئر‌یل‌ر. داش بینا‌ل‌ر

آتıla اوصانلو

Yûsuf Meddah, Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin) (haz. Kâzım Köktekin), Ankara 2007
Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyyatında Mesnevi, İstanbul, 1999.
Yûsuf Meddah, Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin) (haz. Kâzım Köktekin), Ankara 2007
İsmail Hikmet Ertaylan, Türk Dili ve Edebiyatı Örnekleri I: Varaka ve Gülşah, İstanbul 1945
a.mlf., “Yûsufî-i Meddâh”, TDed, I/2 (1946-47), s. 105-121
Grace Martin Smith, Yûsuf-ı Meddâh: Varqa ve Gülşâh A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevî, Leiden 1976
B. Flemming, “Die Hamburger Handschrift von Yûsuf Meddâh's Varka vü Gülşâh”, Hungaro-Turcica: Studies in Honour of Julius Németh (ed. Gy. Káldy-Nagy), Budapest 1976, s. 267-273
Metin Akar, “Yûsuf-ı Meddah'ın Dâstân-ı İblis'inin Kaynağı”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985): Tebliğler II. Türk Edebiyatı, İstanbul 1985, I, 1-7
Yusuf Meddah”, Başlangıcından“ Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı, Ankara 1993, II, 33-48
Âmil Çelebioğlu, Türk Mesnevî Edebiyatı, İstanbul 1999, s. 28, 85-86
Kenan Özçelik, Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük) (yüksek lisans tezi, 2008), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer Ahmet Ateş, “Varaka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları”, TDed, II/1-2 (1947), s. 1-19
M. Cunbur – A. Bağirov, “Yusuf Meddah”, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Ankara 2007, VIII, 666-667
Robert Dankoff, An Ottoman Traveller: Selections from the book of Travels by Evliya Çelebi. Eland Publishing, 2011

يوسف مداح، “ورقا و گولشا”

ری ۱۷۰۰ بیتدن میدانا گلن اثر عروضون «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» قالیبیلا یازیلمیشدیر. ارتابلان، مثنوینن بیر نوسخهسینه دایاناراق ۷۷۰ده (۶۹-۱۳۶۸) قونیدا استنساخ اندیلدیگینی سؤیلهییرسه ده داها سونرا بولونان نوسخلردن آنلاشیلدیغینا گۆره اثر ۷۴۳ (۴۳-۱۳۴۲) ایلینده: «باشلادیق سیواس شهرینده بونو / کیم ربیع‌الاولین اول گونو» بیتینده ده ایفاده اندیلدیگی کیمی سیواسدا یازیلیمیشدیر. آنجاق بوگون بو اثرین یازیلما تاریخی، ادیب‌لر طرفیندن ۷۴۳جو ایل قبول اولونموشدور. بو اثر التی مجلس (باب) حالیندا دوزلنمک توحید و نعتله باشلاماقدا، قهرمانلارین بیربیرلرینه سؤیله‌دی‌کلری اون ایکی غزلی ده ایچینه آلماقدادیر. احمد آت‌شه گۆره اثرین قایناغی عرب خالق حیکایه‌لریندن دیر. ایلک دفعه اسماعیل حکمت اراتیلانین چالیشتیغی اثر، سونرالار ژ.و. قهرمانوو و ز.ت. حاجیب‌وو طرفیندن نشر اندیلیمیشدیر (باکو، ۱۹۸۸). آیریجا گروسه مارتین اسمیت قیسا بیر سۆزلوکله بیرلیکده تنقیدلی متنینی و اینگیلیزجه ترجمه‌سینی یاییملامیش، آیریجا کاظم کؤکتکین ده علمی بیر نشر ده حاضرلامیشدیر. بو اثر ۱۷۰۰ بیت دیر.

مداحین اثرلرینده دیلین اۆزه للیک لرینی آراشدیردیقتا، بیر سیرا چوخ گۆزل سۆزجوکلره اوز – اوزه گلیری‌ک و بو سۆزجوکلر بوگون دیلیمیزدن اونودولموشدور، آنجاق بو سۆزجوکلرین بیر چوخ بوندان اۆنجه بازارلاریمیز و عالیملریمیزین دیلینده وار ایدی؛ او جمله دن جارا‌الله زمخشری نین اثرلرینده گۆروروک و بیز بوگون بونلاری بیرده باشندان دیریلدی‌ب، دیلیمیزه گتیرمه لی یی‌ک. بو سۆزجوکلردن بیر نچه سی بونلاردیر:

قالتابان: احمق / تامو: جهنم / یارین: صاباح / اؤکوش: چوخ / دلیم: چوخ / یاورو: اوشاق، اوغول / گویه: گو: کوره کن، داماد / طمر: دامار، فارسجا رگ – بو سۆزجوک دمار شکلینده ده فارس دیلینده ایشله نیلیر / سین: قبر / سوچ: گناه / یان: اذان / بان اوخوماق: اذان دئمک / بیلش: آشنا و. . . مداح دیلیمیزده تاز‌یق‌لار یارادیر. صرف و نحوه بئنی لیک لر گتیریر. مثلا استمرار حالی گۆستر‌مک اوچون فعلی بئله ایشله دیر: آغلا‌یو یعنی آغلا‌ی‌اراق /

مداح مثنوی نین آراسیندا غزل فورماسیندان دا استفاده اندیر. بو ایش، تورک مثنوی لرینده بیر گله نک اولموش و مداح دا بو گله ن‌کدن دوزگون صورتده استفاده اندیر و داستانین اورتاسیندا غزل‌لر یازیر. غزل‌لر معمولا داستانین زیروه سینده یارانیر، قهرمانلارین هیجانلاری یوکسک سویه ده اولان چاغلاردا و یا دانیشیق‌لاردا.

مثنوینن دۆرد الیازماسی نوسخه‌سینین وارلیغی دا بیلینمک‌دمیر. بو الیازمالاردان ایکی‌سی آذربایجان جومهوریتی الیازمالار فوندوندا، ایکی‌سی ایسه ده تورکیه‌ده بولونماقدادیر. تورکیه نوسخه‌لری‌نین استنساخ تاریخی داها اسک‌ی‌دیر.

قاین‌اقلار:

م. کریمی، تاریخ ادبیات آذربایجان، ۶ جلدی، جلد اول، قم/زنجان، انتشارات یکتارصد، ۱۳۸۴.

خواجه یوسف مداح، مقتل حسین(ع)، تصحیح: م. کریمی، تبریز، نشر اختر، ۱۳۹۶.

عیوقی، ورقه و گلشاه، تصحیح: ذبیح الله صفا، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۳.

Beşinci Milletler Arası Türkoloji

۲ قیز و جهود: بو اثر ده مداحین مستقل اثرلریندن بیر ی دیر. بو اثر، مولودیه لر آراسیندا موجوددور کی ۲۰۰ بیتدن آرتیق بیر مثنوی اولاراق، یئنه بیر داستان شکلینده سؤیله نیر. ایلک دفعه بو اثری ده عامل چلبی‌اوغلو ادبیات دونیاسینا تانی‌ت‌دیر می‌شدیر. شاعیر بورادا دا اوزونو بئله تانی‌ت‌دیریر: مولانانین یوزو سویو حؤرم‌تی

یوسف مداحی سن

توتما قاتی. بو اثر، الله ذکريله باشلانیر و پیغمیره صلوات ایله بیتیر. شاعیر بورادا آلا‌ها سیغینماغی، صبر و شکر انتمه یی توصیه اندیر. بو داستان مداحین باشقا مثنویلری کیمی انسانلاری نومید اولماقدان چکیمنه یه، دوز یولا آر‌خالنماغا، الله و پیغمیره سیغینماغی دوزگون یول بیله رک، معجزه یه ایمان یاراتماق ایلک پلاندایانیر.

۳ خاموش‌نامه: فارسچا اولان مثنوی ۶۹۹دا (۱۳۰۰) قلمه آلینمیشدیر. یوسف مداح‌ین گنج یاشدا ارزنجان‌دا بولوندوغو سیرادا ۱۰ حیکایه‌دن عبارت بیر اثر‌دیر. بیر سیرا ادیب‌لر بو اثری مداح‌دان بیلیمه‌میش‌لر.

۴ قاضی و اوغرو داستان‌ی بو مثنوی ده مداحین گۆزل اثرلریندن و داستانلاریندان ساییلیر. اونون بیت لری نین ساییبسی ۲۰۰ – ۲۵۰ بیتدن آرتیق دنییل‌دیر. بونو دا ایلک دفعه چلبی اوغلو ادبیات دونیاسینا تانی‌دیر می‌شدیر و نچه الیازماسینی اوزه چیخارتمیش‌دیر. شاعیرین آدی بورادا دا گلیر:

یوسف مداح بیچاره فقیر

علمی یوخ‌دور

لاجرم اول‌و حقیر.

۵ مقتل حسین بو اثر ۷۶۳ ایلینده یازیلیمیش و بوگونه قدر مسلمانلارین هر ایل محرم آییندا اوخودوغو اثر‌دیر. بوگونه قدر بو اثر ایراندا چاپ اولمامیش و الینیزده اولان کتاب، بیرینجی دفعه دیر کی ایراندا یایی‌لیر. ایلک دفعه مقتلی تانی‌ت‌دیران و اوستونده ادبی – علمی آراشدیرمالار آپاران عالی‌م، پروف‌سور محمد فؤاد کۆپر‌ولو اولموش‌دور. ۱۹۳۸ ایلینده پروف‌سور عبدالقادر قاراخان، مداحین اثرلرینی تانی‌ت‌دیر‌مادا چالی‌شیر، آنجاق شاعیرین آدی یوسفی اولدوغونو سؤیله‌میر.

۱۹۶۹جی ایله ده اوزون چارشیلی اوغلو، یوسف مداحین بو اثرینی دوزگون بیر دورومدا تانی‌ت‌دیریر و آراشدیریر. بوندان سونرا بو اثر دفعه لرله تورکیه ده چاپ اولوب – یایی‌لیر و بیر چوخلو آکادئمیک آراشدیرمالار ایره لی گ‌ت‌دیر. سون تحقیق‌لر بو ساحه ده ۲۰۰۸جی ایله کنعان چلیک یازان بیر یوکسک لیسانس تنزی دیر کی آنکارا یونی‌و‌سیته سی طرفیندن یایی‌لمیش‌دیر یوسف مداح مقتل اثرینده تکجه مصیبت اوخومور، بلکه حماسه یارادیر و امام حسینین کربلادا ایشی نی بیر انییک و قهرمان‌لیق حرکتی تانی‌ت‌دیریر. حتا مداحین دلی و شعر فورماسی انییک بیر اثره یاخین دیر تا بیر مرثیه و نوحه اثرینه. اثرین یازیلما تاریخی ۷۶۳ و بیتلرین ساییبسی ۳۳۳۳ بیت اولموش‌دور:

یئ‌ددی یوز آلت‌میش اوچونده ای‌تدی تمام اولدی یکشنبه گونونده والسلام. دوکه لی بیتین حسابین ائیده لیم. اوچ بین اوچ یوز اون اوچ اولدی دبی‌ه لیم. آنجاق الیمیزده اولان اثر، تمام الیازمالارا مراجعت انده رک، ۲۸۲۴ بیت دیر.

۶ ورقا و گلشا: ورقا و گلشاه اث

تورک ادبیات تاریخینده سادمه “ورقا و گولشاه” ادلی مثنوینن یازاری اولاراق تانینان یوسف مداح‌ین حیاتی حاقیندا الیمیزده کسین بیلگی‌لر یوخ‌دور. آنجاق بوگونه قدر مداح‌ین اثرلری گون اوزونه چیخمیش و یایی‌لمیش‌دیر. دئمک اولار یوسف مداح تورک کلاسیک ادبیاتی‌نین گۆرک‌ملی نماینده‌لریندن بیر ی‌دیر. یوسف مداح آذربایجانین بؤیوک شاعیری اولاراق، چوخلو شهرلری گزمیش، مختلف شهرلرده یورد سالمیش و نه‌ای‌ت‌ده اونون هانسی شهرلی اولدوغو ابهام اورتویو آلتیندا قالمیش‌دیر. اونون دونیا یا گل‌دیگی و دونیادان کۆچ‌وگو تاریخ ده دوزگون بیلنمه‌میش‌دیر، آنجاق تذکره لر اونون اولمونو مختلف ایللرده بیلیر‌لر. اما شاعیر اوزو حاققیندا بیر سیرا معلوماتلار وئر‌میش. البته بو معلومات اثرلرینه عایید‌دیر و اونون اولوم و اولوم تاریخی هله ده دقیق صورتده بللی دنییل‌دیر. او جمله دن شاعیرین آدی، ایشی، کتابلاری- نین یازیلما تاریخی الیمیزده دیر. مداحین نچه – نچه اثرلری بوگون لرده دیر، اما هامیسیندان ادلی‌م اونون دیوانی، ورقا و گولشا اثری و اوزللیکله مقتل اثری دیر. اله اولان معلومات گۆسته ریر مداح‌ین فارس‌جا بیر اثری وار‌دیر خاموش‌نامه آ‌ین‌دا. اونون تألیف تاریخی ۶۹۹ قمری‌دیر. اما باشقا اثری “ورقا و گولشا”‌نی ۷۴۳ ایلینده و مقتل اثرینی ده ۷۶۳ ایلینده یازمیش‌دیر. بورادا بیر سورو یئری وار‌دیر: ورقا و گولشاه اثرینده ۴۰ یاشیندا اولدوغونو دا سؤیله‌مک‌ده‌دیر. بئله لیکله شاعرین دونیا یا گل‌دیگی ۷۰۳جو ایل اولمالی‌دیر. آ‌ما ۶۹۹ ایلینده یار‌دیغی خاموش‌نامه دن نه اؤیر‌م‌ن‌یر‌یک؟ بئله‌لیکله اونون دونیا یا گل‌دیگی ۶۷۰ – ۷۰۳جو ایللر آراسیندا احتمال وئر‌لیر. یئنه ده اولوم تاریخی بللی دنییل‌دیر. اونون اولون تاریخی حاققیندا ۸۱۸-۸۰۶ ایللرینی ده یازانلار وار؛ عینی حالدا ۷۸۰ ایلینی ده یازانلار وار‌دیر. بیزجه ۶۷۰دن سونرا دونیا یا گل‌میش و ۷۸۰دان سونرا دونیادان کۆچمه‌سی داها دوزگون اولایی‌لر. آنجاق دقیق تاریخلری، باشقا سندلر الیمیزه چاتان‌دان سونرا سؤیله‌مک اولار.

یوسف مداحین اثرلری
یازیلی ادبیاتیمیزدا ایلک ورقا و گولشانی، خواجه یوسف مداح، آذربایجانین ۸جی یوزایی‌لینده یاشایان شاعیریمیز یازمیش‌دیر. یوسف مداح بؤیوک بیر شاعیر‌دیر کی نچه بؤیوک اثرلرین شاعیری دیر. یوسف مداح‌ین تورکجه دیوانیندان علاوه، گونوموزه اولاشان مثنوی طرز‌ینده‌کی اثرلری بونلاردیر:

۱ داستان ایلیس: ۲۴۰ بیت اولان بو اثر نظم اولاراق، اصلینده بیر عربجه نثر اثرین ترجمه‌سی دیر.

بو اثر ۱۹ صحیفه لیک اثری، ایلک دفعه اسماعیل حکمت ادبیات عالمینه تانی‌ت‌دیر می‌شدیر. بو اثر، تصوف تعلیمی اوچون یازیلان اثر‌دیر. شاعیر اوزو بو اثرینی بئله تانی‌ت‌دیریر:

یوسف مداح اگر یول‌دا قالا

اول شهین

عشقی ایروره منزله. . . بو اثری آراشدیرانلار آراسیندا عامل چلبی‌اوغلو اوزونون “تورک ادبیاتیندا مثنوی” کتابیندا بئله یازیر: یوسف مداح چوخ احتمال کی شیطان حیکایه سی نین عربجه سینی اوخوموش، بگ‌میش و تورکجه یه منظوم ترجمه انتمیش‌دیر.

دده عمر روشنی

يازار: محمدعلی نقدی

تاريخ بويو تورک ديلي و ادبيّاتي دوغودان-باتي يا قدر ياييليپ و ديبلرده دنيلمه دهدير. اسکی زامانلاردان بری اورتادوغو آدلانان جغرافيادا ميليونلار انسان بو گوزل ديل و ادبيات دان يارارلانيب و ياراديب لار. بو ديل بويوک سلجوق ايمپراتورلوغوندان بری آنادولودا و آذربايجاندا آرتيق زنگينه شيب و بو توپراقلارين خلقي بو ديلده قونوشوب- دانيشيبلار. همين ديل آغ قويونلو حاکم لری دوورونده اوزلليکله اوزون حسن اوغلو، سلطان يعقوب حکومتينده چوخ اونملي و دير لی سايبليبدير. سلطان يعقوب آنادولودا شاهليق قورارق اولکه نين شاعيرلرين و ادبيات سنونلرينی يازيب - يارادماغا اوز ساراينا اوخويوب، اونلاری اليشلايبب هر يازيلارينا صله وئريب. بو حاکيمين دوورونده چوخلو ادبی اثرلر يارانيب و بير سيرا اثرلرده باشقا ديبلردن و ادبّياتلاردان تورک ديلينه ترجمه اولونوب و ائل آراسيندا ياييليپ دير. سلطان يعقوب سارايندا اولان کلاسيک شاعيرلريميزين بيريسي «دده عمر روشنی» دير کی چوخ احتمالاً گوره (۸۹۲-۸۲۰) هجری ايللرينين آراسيندا ياشايبيرميش.

دده عمر روشنی ۹جو عصرين بويوک و آدليم شاعيرلريندندير کی گنج ياشلاريندا خلوتيه طريقتينه داخل اولوب و اوز قارينداشی علاءالدين علی رومی نين ، کی خلوتيه نين بويوک مرشديلريندن سايباير، مريدی اولوب و سونرالار روشنی به طريقتينين تمل داشين قويوب و زاويه سينده چوخلو شاعير و عارفله طريقت درسی وئريب. او جمله دن مولانا محمدگلشنی، محمدعبدالرحمن دميرداش، شاهين خلوتی، حسن بن محمود بيّاتی دن آد چکمک اولور. روشنی نين آدی عمر و طريقت باشچی-سی اولدوغونا گوره مريدلر و صوفی لر طرفيندن اونا دده لقبی وئريلييدير.

شاعير روشنی تخلصون آيدين ائللی اولدوغوندان سنجيب و بير سيرا شعرلرينده همين پئرنده ياشاديجی زامانلاردا قلمه آلييدير: جهانين آيدين ائلی روشنی-دور، آئين-چون اهلی ديبلر مسکنی-دور. گوزلرل منبعی اقليم حسنون، سنويلمک کانی، سنومک معنی-دور. يازين يوخسول و بايين گشتگاھی، قيشين فقر اهلی نين خوش گلخنی-دور. جهانين جانی دور جانی جهانين، بهشت آئين ساناسان کيم تنی-دور. سوراسان تحفه سی مصرين شکر-دور، ولی آيدين ائلينين «روشنی»-دور.

شاعيرين يازديگی شعرلردن دوشونلور کی هر بير شهره گنديب او اولکه نين عاليملری يانيندا اويرنيب و مريدلر باشينا توپلاييدير. اويرنمک عطشی شاعیری شيروان شهرينده اولان صوفی لر مرشدی سيد يحيی شيروانی نين زيارتينه چکبيدير. اورادا دونه دونه چيلله ساخلايبب، عبادت انديب، مجاهدت لر گوستهريب، نهايت سيديجی ايلله مرشدليک خرقه سين چيگنينه ساليب، تبليغه باشلادی.

شاعير عومرونون سون ايللرينده تبريزه گليب، اوزون حسن و اونون اوغلو سلطان يعقوب حيمايه سينده تبريزده خانقاه يولا ساليب. نهايت ۹جو عصرين سون ايللرينده دونيادان گوز يوموب و اوز خانقاهيندا توپراقا تاپشيريلييدير. شاعير اوز ارادتين يعقوب سلطانا بيلديرمکاوچون اونون کوريه اوغلونا بنله مديحه يازير:

بيل کلی سی معصوملرين پاک و عزیزی، مصرين شهي شهزاده يعقوب اولاجاقدور. بو حسن و جماليله که بو دور بو جهاندا، عشقبنده بونون نچه لر ايوب اولاجاقدور. ابراهيم گلشنی، مصرده گلشنی لر طريقتينين باشچی سی و محمدعبدالرحمن دميرتاش، دميرتاشلار طريقتينين باشچی لاری، دده روشنی نين مريدلريندن و شاگيردلريندن اولارق، روشنی دن سونرا گلشنی و دميرتاشلار طريقتينين بيناسين قويارق سير و سلوکه باشلاديلار.

سهی بنی اوز تذکره سينده روشنی باره سينده يازير: «آيدين ائلينددير. (روشنی) مخلص دئمه که داخی باعث اولوبدور. خلوتی لر زمره سيندن اولوب خلوتی لرین سرحلقه سی اولان شيخ

ملاعلی نين برادریدير. لاابالی عالمينده ملامليحي ايله شب و روز بير بيريله اولوب بنله جه شغل ائتميشديلر. بونلارين بير بيريله اولان لطيفه لری چوخ و اوصافه گلمز. روشنی ديار بکر عجمه چيخيب شيخ سيد يحيی خدمتينه يئتيشيب آندا مدت مدید و روزگار بعد ايله رياضت چکيب. شيخين تربيت لرينه مقارن اولوب آيينه طبيعتی مجلاً و مرآت قلبی مصفاً اولوب. آخر عنايت سبحانی معين و هدايت ربّانی قرين دوشوب صاحب خانقاه شيخ اولدو. نچه بين مريده قادر اولوب او جمله دن بيری مصرده اولان شيخ ابراهيم گلشنی دير. تبريزده جوار حق ده توطن انديب، الله رحمتينه واصل اولدو»(سهی تذکره سی: ۶۲) لطيفی تذکره سينده؛ روشنی نی خضر پيغمبر ايله گوروش ائتمک دن يازير و بلکه همين اولای روشنی نی عرفان و سير و سلوک طريقتينه سوق وئرير. (لطيفی، ۱۳۱۴، ۴۸)

حافظ حسين کربلايی اوز دَ يرلی اثرينده، دده روشنی حاققيندا مفصل ايضاح وئريب، يازير: روشنی، گنج چاغلاريندا بورسه ده اولوب، سونرا سيديجی شيروانی نين گوروشونه گنديب بير نچه مدت اونون قوللوغوندا اولوب. عومرونون سون چاغلاريندا تبريزه گليب، سلطان يعقوبون اناسی[سلجوق خاتون] حيمايه سينده خانقاه صاحبی اولوب و مريدلرينی ارشاد ائتمه يه باشلادی. کربلايی، روشنی نين مکاشفات و کراماتيندن يازارق، وفاتینی ۸۹۱ ۸۹۲- ايللرينده بيان اندير. (کربلايی، ۱۳۴۴، ۴۷۸ ۴۷۲-)

تورک دونياسيندا دده روشنی شعرده چوخ اوستون و اعلا شاعيرلردن دير کی متصوفه مسلکينده ايميش و طريقت عالمينده، عرفان مرتبه لرین طی انديب و عارف داننده آدلانير. او خلفای راشدينه ارادتين بيلديريب و شعرلرينده اونلاری حرمتله ياد اندير.

شاعير اوزوندن اونجه ياشايان عارفلردن و شاعيرلردن؛ بايزيد بسطامی، شيخ عبدالله انصاری، فريدالدين عطار، محبی الدين عربی، حاجی بکئتش ولی، احمد پاشا، قاضی برهان الدين، عمادالدين نسیمی، يونس امره و اوزلليکله مولانا جلال الدين رومی دن بوللو بوللو تاثيرلر آليب دير. روشنی، نئی نامه سینی و چويان نامه سینی مولوی نين نئی نامه سيندن و موسيا و شiban منظومه لرينين ترجمه سی قرار وئريب دير. او اوز عشق و علاقه سين جلال الدين مولوی دونه دونه ديله گتيرير و بنله يازير:

روشنی یم من محبّ مولوی، خانه سی دور عشقينين کونلوم آوی. ۷۳ دن آرتيق اليازما شاعيردن بيزه قاليب که بونلارين چوخ پایي تورکيه کيتابخانالاريندا دير. (باخين: مقدم، دانشنامه جهان اسلام) ايران دا، کلیات روشنی اليازماسی۳۲۵۴ نمره سينده اصفهان اونيورسيته سينده ساخلانيلير. روشنی حاققيندا تورکيه ده و باکی دا آرتيق مقاله لر يازيليب و اونون اثرلری دونه دونه اکادميک پئرلرده آراشديريليب دير. دئمه لی کی تورکيه ده؛ اورهان کمال تاووکچو آپارديگی تدقيقی متن و سمرا ای دميرين يوکسک ليسانس تنزينه حاضير لاديگی متن، ان گوزل تدقيق لردن اولا بيلير.

قايناق لار:

آی دمير، سمرا، 1990م، دده عمر روشنی، پايان نامه فوق ليسانس، دانشگاه قونيه. تذکره ی سهی چلی، آناتولی، ناشر آمد. حافظ حسين کربلايی، روضات الجنان، 1344، تصحيح جعفر سلطان القرابی، ج1، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب. عبداللطيف لطيفی قسطومونی، تذکره ی لطيفی، 1314، اقدام مطبعه سی. عطار نيشابوری، فريدالدين محمد ، 1388، تذکره الاوليا، تصحيح محمد استعلامی، انتشارات زوار. مقدم، عليرضا، 1394، دده عمر روشنی، دانش نامه جهان اسلام حرف الراء، تهران.

مملکت افکار حریت‌پرورانهلرينی آزادانه قهرمولاغ سونيله يازوب و نشرينده مختاردورلر ولی ايران سرحدین تجاوز ايتمگه هنوز اجازه يوخودر (ش. 5، ص. 7)

در آگهی دیگری در همین شماره آمده است که این روزنامه در باکو نیز دارای نمایندگی بوده و مدیریت آن به طور موقت در اختیار شخصی به نام کاظمزاده می‌باشد (ش. 5، ص. 7). در شماره 6 روزنامه، در میان تلگراف‌های چاپ شده آنچه که قابل توجه می‌باشد، این است که تلگراف‌های ارسالی از ترک‌های ساکن اردبیل و مشکین فارسی بوده اما از بلوچستان که در جنوب شرقی ایران قرار دارد، تلگراف ترکی ارسال شده است.

از نامه‌ها و تلگراف‌های ارسالی به روزنامه و نیز آگهی‌ها معلوم می‌شود که این نشریه در خارج از آذربایجان، مناطق مختلف ایران، همچنین در مراکز مهمی چون باکو و استانبول نیز خوانندگان زیادی دارد. برای مثال در آگهی مندرج در شماره 9 آمده است که از اول ماه آوریل روزنامه ینی حیات به روش ادبی، فنی و سیاسی در باکو (کوچه نیکولایوسکی، منزل تقی‌یف) چاپ خواهد شد. مشابه چنین اخباری را می‌توان در شماره‌های مختلف روزنامه مشاهده نمود. همانطوری که در شماره 12 نیز «کتابخانه تربیت» به عنوان نمایندگی روزنامه در تهران معرفی شده است (ش. 12، ص. 7) در شماره 9 روزنامه آذربایجان، به جز چند شعر و آگهی ترکی، بقیه مطالب به زبان فارسی می‌باشد. این در حالیست که در شماره‌های قبلی تقریباً نیمی از مطالب ترکی می‌باشد. نویسندگان روزنامه در این مورد هیچگونه توضیحی ننوشته‌اند. در میان آگهی‌ها نیز آنچه که مربوط به آذربایجان شمالی است به زبان ترکی و بقیه فارسی می‌باشد.

در شماره 15، آگهی تاسیس مسافرخانه «اتفاق» در «جلفای روس» به زبان ترکی درج شده است (ش. 15، ص. 7).

در شماره 18 روزنامه، پاسخ نامه ارسالی در ادیرنه به زبان فارسی داده شده است. از محتوای پاسخ مشخص می‌شود که خواننده ادیرنه‌ای از روزنامه پرسیده است که سخاوتمندترین سلطان جهان کیست؟ نویسنده روزنامه نیز پاسخ داده که سخاوتمندترین سلطان جهان پادشاه عثمانی است. زیرا از زمانی که بر تخت سلطنت اسلام نشست، سرزمین‌های فتح شده توسط غازیان اسلام را از هیچ کس دریغ نمی‌کند. مثلاً انگلیس‌ها خاک مصر را خواهش کردند، سلطان بلافاصله مرحمت فرمود. بعد بلغارستان را تقاضا کردند، سلطان گفت «اهمیتی ندارد». یک گروه جزیره ساموس را گرفت، گفت مدیون شما هستم. سپس کوه لبنان را خواستند، گفت آنجا را به شما می‌بخشم. وقتی صحبت هرسک (هرزگووین) شد، گفت باشد. وقتی نوبت بوسنی گردید، بالافاصله تقدیم کرد. قبرس را استرحام کردند، گفت با کمال میل. بعد کیرید را خواستند، دل آنها را نشکست و نهایت مقنونیه را خواستند، گفت قابل شما را ندارد. در پاسخ به سوال خواننده ادیرنه‌ای که پرسیده بود «اکنون سلطان مشغول چه کاری است؟» گفته شده که «آن را باید از مرز ایران- عثمانی سوال کرد» (ش. 18، ص. 3).

“در شماره نخست روزنامه آذربایجان که به ملانصرالدین آذربایجان جنوبی معروف است، تصویر «حاجی بابا» کاراکتر معروف مجله ملانصرالدین به چشم می‌خورد. در این تصویر «حاجی بابا» مقابل استادش «ملا عمی» مانند دانش‌آموزی که آمده شنیدن می‌باشد، ایستاده است. ما علامت روزنامه آذربایجان را «حاجی بابا» می‌نامیم. زیرا در خطاب‌هایی که در ملانصرالدین به صورت «آی ملا عمی» مرتب بکار گرفته می‌شود، در روزنامه

نگاهی به مطبوعات و نشریات ترکی در دوره مشروطیت

محمد رضا هیئت

مطلب حاضر، ادامهٔ مقاله‌ای است که در صفحه ۲۰ و ۲۱ آغاز شده و به دلیل محدودیت فضا، در این صفحه به چاپ رسیده است

آذربایجان به «آی حاجی بابا! جناب بابا» تغییر یافته است. سبک نوشتاری این روزنامه بسیار شبیه ملانصرالدین می‌باشد. ” (آخوندوف 1979: 331-332).

حسین طاهرزاده بهزاد کاریکاتوریست روزنامه همزمان در روزنامه حشرات‌الارض نیز فعالیت داشت. در صفحه نخست شماره 4، کاریکاتور اتابک اعظم (امین‌السلطان) یکی از مخالفین سرسخت جنبش آزادیخواهی چاپ شده است. در این کاریکاتور امین‌السلطان که نقشه ایران را بر روی زانوی خود قرار داده و با انگشت خود آذربایجان را نشان می‌دهد، می‌گوید: «من از این منطقه اصلاً خوشم نمی‌آید. در آینده نیز کرور کرور به پول احتیاج خواهم داشت. به همین دلیل این منطقه را....» (ناهییدی آذر: 50-53).

روزنامه آذربایجان در تاریخ مطبوعات آذربایجان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. ستارخان با دیدن اولین شماره روزنامه احساس خود را با جمله «امروز عید ملی آذربایجان است» بیان نموده است. این روزنامه نیز همانند دیگر روزنامه‌های آن دوره، ظاهراً خود را مجاب دیده که مطالب را به زبان فارسی منتشر کند. زبان ترکی بیشتر در مطالب درجه دو روزنامه و اشعار طنز بکار برده شده است. این روزنامه که نقش مهمی در تقویت جریان آزادیخواهی در ایران و آذربایجان داشته و خوانندگان آن در مناطق مختلف از تبریز تا استانبول، از تهران تا خراسان و بلوچستان سکونت داشتند، هیچ نقش مهمی در رشد و تقویت آگاهی ملی ترکی نداشته است. در این دوره که زبان ترکی نوشتاری آرام آرام جای خود را به زبان فارسی می‌داد، روشنفکران ترک آذربایجان سعی داشتند که اندیشه آزادیخواهی را در تهران و نقاط دیگر ایران رواج دهند، غافل از اینکه روشنفکران فارس مشغول پایهریزی فرهنگی و سیاسی رژیم آینده بودند. این همان تفاوت اصلی است که میان مطبوعات آذربایجان و تهران در آن دوره وجود داشت ■

منابع

آخوندوف، ناظم (1979). آذربایجان طنز روزنامه‌لری، انتشارات فرزانه، تهران. رسولزاده، محمدامین (1993). ایران تورکلری، به اهتمام یاوز آق‌پینار، عرفان م. بیلدیریم، صلاح‌الدین چاغین، نشر تورک دونیاسی آراشتیرمالاری وقفی، استانبول. روزنامه انجمن (1906). تمامی شماره‌ها. روزنامه آذربایجان (1906). شماره‌های مختلف.

مجیدی، س. (1996). دانشنامه مطبوعات آذربایجان، انتشارات مهد آزادی، تبریز. مصطفی‌یف، ودادی (1998). جنوبی آذربایجان: ملی شعور، چاپخانه مرتضوی، کلن.

ناهییدی آذر، ا. (ب.ت.ن). تاریخچه روزنامه‌های تبریز در صدر مشروطیت، انتشارات تلاش، تبریز.

هاشمی، س. محمد (1999). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج.1، چاپ دوم، انتشارات دادگستر- میزان، تهران.

آی تکیں غزنه‌لی‌ر سارایی‌نین تورک سؤیلر شاعیری

دکتر محمدرضا باغبان کریمی

اؤزت:

تورک ادبیاتی آذربایجاندا یوزیلردن داه‌ا آرتیق، بلکی مین ایله یاخین بیر تاریخه مالیکدیر؛ آنجاق نه یازیق کی دیلمیز کچن ۱۰۰ ایلهه یاساق اولدوغونان، ادبیاتیمیز گیزی قالمیش و ملتیمیز اوندان خبرسیز باشامق‌ادیر. اونلارچا شاعیر، بیلگینلر - مختلف ساحه رده: ریاضیات، نجوم، طب، فلسفه و باشقا زمینلرده تورکجه اثرلر یازمیشلار، آنجاق همین یاساق اولدوغو اوچون یاییلمامیش و ملتیمیز بونلار نسبت خبرسیز ساخلانلمیشدیر. بو گۆرکملی شاعیرلردن بیری «آی تکیں»‌دیر. او غزنه‌لی سلطان محمود ساراییندا یوزلرله شاعیرلر آراسیندا یاشاییب و تورکجه شعرلر یازمیشدیر. شوبیه بوخ‌دور کی غزنه‌لی سولامسی فارس ادبیاتینا بؤیوک خدمت گۆستهریب و فارسجانی هندوستاندان آنادولویا قدر یایمیشدیر؛ فارس دیللی شاهلاردان داه‌ا آرتیق فارس دیلینه خدمت اندن تورک سلطانلاری اولموش‌دور. بو مقاله ده اونلارچا تورک سؤیلر شاعیرلریمیزده بیرینی – آی تکیں آدلی شاعیر نظرده آلینبی و کتابلاردان آختارماقلا بو شاعیری تانیتماغا چالیشیر.

آچار سۆزلر: آی تکیں، سلطان محمود غزنه‌لی، تورک ادبیاتی، فارس دیلی.

غزنه‌لیلر

(۹۶۷–۱۱۸۷ م) (۳۴۴ ه‍.ق - ۵۸۳ ه‍.ق) سولامسی ۲۱۰ ایل ایرانا، خصوصیه بؤیوک خوراسانا، اورتا آسیایا و هندوستان یاریم‌آداسینین بؤیوک حیصلرلرینه حؤکمرانلیق اندن تورک-ایران مدنیتینه و سوننی دینینه مالیک تورک ایمپنریاسی‌ایدی. اسلامین تبلیغاتچی‌سی و ناشیری اولاراق اسلامین قیزیل دؤورونون گئنیشلنمه و چیچکلنمه‌سینده چوخ اؤنملی رول اوینامیشدیر. آلپ تکیں سامانیلر سیستمینده تورک سردار لاریندان بیر ی اولوب، غزنه‌ده بو ایمپنریانین یارانماسی اوچون زمین حاضرلارامیشلار. طبیعی کی، سامانیلرین فارس و یا تورک اولماسی ایله باغلی اساسلی شوبه‌لر وار. سونرا سو‌بوک تکیں غزنه تختینه چیخیب، داه‌ا سونرا اوغلو سلطان محمودون سعیی ایله غزنه‌لی سولامسینی قوردو. از آنجا که غزنویان نخستین پایه‌های شهریاری را در شهر غزنی آغاز نمودند به غزنویان نامدار شدند. نام‌آورترین شهریار این دودمان سلطان محمود غزنوی پسر سبکتگین، سلطنت غزنوی را مستقل ساخت و تا آمودریا، رود سند و اقیانوس هند در شرق و تار ی و همدان در غرب گسترش داد. با شکست غزنویان از ترکان سلجوقی در نبرد دندانقان ۱۰۴۰ میلادی این دودمان رو به ناتوانی گذارد و چندی بعد بستر حوزه فرمانروایی‌اش به افغانستان، پاکستان و بخش‌هایی از هندوستان کنونی محدود شد.

نوزایی (رنسانس) زبان، فرهنگ و ادبیات فارسی در دوره ترکان غزنوی در قرن یازدهم میلادی صورت گرفت. دربار امپراتوری غزنوی به دلیل حمایت از ادبیات فارسی چنان مشهور بود که شعرای بزرگی برای ادامه فعالیت به نزد آنان سفر کردند. سلطان محمود، غزنی را به مرکز آموزش علوم تبدیل کرد و فردوسی و ابوریحان بیرونی را به دربار خود دعوت نمود و صدها شاعر پارسی‌گوی در دربار او جمع شدند وی کتابخانه‌های زیادی از به پایتخت خود آورد «با فتح ری و اصفهان به دست سلطان محمود، ادبیات فارسی در آذربایجان و عراق عجم گسترش

یافت». یعنی پیش از آن زبان فارسی در آذربایجان وجود نداشت.

غزنویلر ایلک دفعه غزنه شهرینده سلطنتین اساسلارینی قوردوقلاریندان اونلار غزنویلر کیمی تانیتماغا باشلادیلار. بو سولالمنین ان مشهور شهریار ی سبوکتگینین اوغلو سلطان محمود، غزنوی ایمپنریاسینی مستقللشدیرهرک اونو شرقده آمودریا، هیند چاپی و هند اوکئعانینا، غربده ایسه رنی و همدانا قدر گئنیشلندیردی. ۱۰۴۰جی ایلهه دندانقان دؤیوشونده غزنویلرین سلجوق تورکلرینه مغلوب اولماسی ایله سولاله ضعیفلمه‌میه باشلادی و تنزلیکله اونون اراضی‌سی افغانستان، پاکستان و ایندیگی هندوستانین بعضی حیصلرلی ایله محدودلاشدی.

فارس دیلینین، مدنیتینین و ادبیاتینین انتباهی ۱۱جی عصرده غزنوی تورکلری دؤورونده باش وئردی. غزنوی ایمپنراتور سارایی فارس ادبیاتینا وئردیگی دسته‌یی ایله او قدر مشهور ایدی، بؤیوک شاعرلر یاردیجیلیغینی دوام انتدیرمک اوچون اونلارین یائینا گئدیردیلر. سلطان محمود غزنه‌لی علمی تحصیل مرکزینه چنویهرک فردوسی و ابوریحان بیرونینی اؤز سارایینا دعوت انتدی و یوزلرله فارس‌دیللی شاعر اونون سارایینا توپلاشدی. او، پایتختینه چرخلو کیتابخانالار گئیردی. «سلطان محمودون رنی و اصفهانی فتح انتمه‌سی ایله فارس ادبیاتی آذربایجان‌دا و غیرفارس عراق‌دا یاییلدی». یعنی اوندان اؤل آذربایجان‌دا فارس دیلی یوخ‌ایدی. بو سوزو ایراندان اتشیکده اولان آراشدیرماجیلار دا یازی‌لار.

غزنویلر تاریخی فارسچا یازماغی باشلادیلار. البته بو یولدا جعل سوزلر ده واردیر. همین چاغلاردان الیمیزده بیر سیزا خاقانلارین یازدیگی فرمانلار الیمیزده دیر. بونلاردان نچه اؤرنک قوتادغو بیلک کتابیندا موجود‌دور. غزنویلر ۱۱. یوزیلده چوخلو بیلگینلری سارایا چکیب و حمایه انتمیشلر؛ اونولا برابر فارس ادبیاتینی ده زنگینلشدیرمیشلر. غزنه‌لیلرین تام قوشون سرکرده لری و امیرلری تورکلردن اولموش، آنجاق فارسجانی حیمایه انتمه ده شوبهه انتمه میشلر؛ حتا فارس‌دیللی شاهلاردان – آل بویه و باشقالاریندان آرتیق فارس و عرب دیلینی حیمایه انتتیشلر. (Yarshater, 1982, Vol. III: p) (201).

فارس ادبیاتی نین اینکیشافیندا غزنویلرین رولو

سبوکتکین‌نین اوغلو – سلطان محمود، علم و ادبیات دسته‌یی‌ایله مشهور ایدی و اونون سارایی فردوسی و ابوریحان بیرونی کیمی بؤیوک عالیم و شاعرلرین توپلاشدیغی یئر ایدی. غزنویلر دؤورو مدنیت و علم باخمینان چوخ چیچکلندی. غزنیه لاهور و بیر سیرا باشقا شهرلر بؤیوک مدنیت و علم مرکز‌لرینه چئوریلدی. قزنویلر سارایی بیر چوخ بؤیوک شاعر و یازی‌چیلارین توپلاشدیغی یئر ایدی. تکجه سلطان محمود دنیل، اونون دوامچیلاری دا اؤز دوغما تورک دیلی ایله یاناشی، عرب دیلینی ده مکمل بیلیردیلر و فارس دیلینی ده اوخویا بیله‌جک قدر یاختشی بیلیردیلر. اثرامیزین ۱۱۸۶جی ایلهه غزنویلرین بؤلگسل پایتختی اولموش لاهور سلطان محمد غور طرفیندن فتح اندیلدی و غزنویلرین بیرنه غوریلر کئچدی. بؤیوک قوران یازیجی‌سی مبارک‌شاه اؤز تاریخینده غوریلرین شجرسینی ترتیب انتمیش، تورک‌دیللی شاعرلرین شعرلریندن ده نمونه‌لر وئر‌میشدیر. غزنویلر چوخلو تاریخی بینالار سالمیشلار: چوخلو مچیرلر، کردانسارالار، کۆرپولر، بوللار و باشقا عمارتلر دوزلتیمیشلر کی ۱۰۰۰ ایلهه سونرا – بوگون ده اونلاردان قالانلاری واردیر. غزنه‌لیلربیلیم ساحه‌سینه دیر ونمیش و چوخلو بیلگینلری تشویق انده رک سارایا توپلامیشلار. ابوریحان، ابن سینا، ابوعلی مُسکویه، علی بن عباس مجوسی اهوازی، ابوالحسن بهمنیار و یوزلرجه بیلگینلرله برابر چوخلو شاعیرلر او جمله‌دن: فردوسی، عنصری، فرخی، عسجدی، منوچهری،مسعود سعد سلمان، سیدحسن غزنوی، بیهقی و باشقا شاعیرلر ده سارایا یاشاییب و حؤرم‌ت قازانیردیلار. بونلار فارسچا شعر قوشوب اوخویوردولار؛ اونلارین ساییسینی ۴۰۰دن ۶۰۰ه قدر یازانلار واردیر. بونلارین آراسیندا نچه‌تورک سؤیلر شاعیرلردن ده آد چکیلکده دیر او جکله‌دن: آی تکیں، تورکی کیشی ایلاقی، ابوالنجم اویلاقی، کاتبی و باشقالارینی سایماق اولار. اوستده آدلارینی

چکدیگیمیز بیلگینلر ده تورک دیللی اولموشلار. ابن مسکویه تجارب‌الام اثرینده تورک بیلگینلرینی آد چکمیش و اثرلرینی یاد انتمیشدیر. ابن فضلان دا آذربایجان قام و شامانلاریندان آد چکیب و اونلارین ادبی یاردیجیلیقلارینا اشاره لر انتمیشدیر. عینی حالدا تورک عالیملری و طبیب لریندن ده دانیشمیشدیر. کلیفورد((Cliff-ford Edmund Bosworth غزنه‌لیلری باشقا تورک طایفالاری ایله توتوش‌دوراراق – خزرلر و قارلوقلارلا – قاراخانیلار سولاله سینی تشکیل اندنلردن – اشاغی سویمدن اولدوقلارینی یازیر. غزنه‌لی سلطان محمود فارس ادبیاتینا بؤیوک خدمتی اولموش؛ عینی حالدا بو سولاله نین تام سلطانلاری فارسجانی اوخویا بیلمیش و اؤز آنادیللری یانیندا فارسچایا خدمت گۆستر‌میه اسیرگه‌م‌میشلر. غزنه‌لیلر دندانقان ساواشیندا سلجوقلارلا مغلوب اولوب، آنجاق اونلاری قالانلاری هندوستاندا غوریلر طرفیندن داوام تاپکیشدیر؛ غوریلر اؤزلرینی غزنه‌لیلرین داوامچیسی ساییمیشلار. (باسورث، ۱۳۷۸، ۲۱۸).

«آی تکیں» – سلطان محمود ساراییندا شاعیرلر مجلسی‌نین قوروجوسو

آی تکیں تورک شاعیر اولاراق سلطان محمودون ساراییندا قورولان مجلس‌الشعرانین باشچیسی کیمی ایشلهمیردی. بو مجلسی او ترتیب وئریب شاعیرلری او چاغیریردی. اؤزو ده بیر تورک سؤیلر شاعیر اولاراق تام شاعیرلرله یایخیندان اولفتی اولموش و سلطان محمودون اعتمادلی طرفی ایدی. تکیں لقبی اونون شاهزادملر سیراسیندا اولدوغونو گۆستهریر. بو سؤز تکجه شاه عائله‌سینه منسوب اولانلار اوچون ایشلهمیردی. بونو دا آرتیرماق گزکیر کی فردوسی کیمی شاعیری ده ایلک دفعه آی تکیں تانیمیش. سارایا آپارمیش، سلطان محمودلا تانیش انتمیشدیر. آی تکیں حاققیندا و یاشاییشینی عاید معلوماتی بیرینجی قاینق اولاراق تاریخ بیهقی و شاهنامه آغ سونقوردا اوخویوروق. بیهقی تاریخی نین سعید نفیسی دوزنله مه سینده بو باره یاختشی معلومات وار. اورادا قوتادغو بیلک حاققیندا دا نفیسی دیرلی معلومات پایلاشیر. بیلدیگیمیز کیمی سلطان محمود ادبیات و اؤزللیکله شعر ماراقلیسی اولموش و اینجه صنعتلرله ده یایخیندان سنویرمیش. یوزلرجه شاعیر، صنعتکار و عالیم اونون ساراییندا توپلانماسی بو ادعانی اثبات اندیر. سلطان محمود تورکی، عربجه و فارسجانی بیلهرک کامیل صورتده دوشونوردو و حتی بو شعر حاققیندا نظر صاحبی کیمی ده تانینیر.

آنجاق سارایدا ۴۰۰-۴۰۰ شاعیرین اولدوغو معروف‌دور. بونو آرتیرماق لازیمدیر کی بونلارین آراسیندا باشقا دیلهه سؤیلهمین شاعیرلر ده واردیر او جمله‌دن تورک سؤیلر شاعیرلرین ساییسی اونلارچا اولدوغو تانینمادادیر. بو باره ده حسین ایلاقی، آی تکیں، ابوختونی، اویلاقی، کاتبی و باشقالارینی آد چکمک مو‌مکوندور. نه یازیق کی فارسچا رسمی کتابلاردا بو قونو عمدی اولاراق دانیشماییر؛ بونولا بئله فارسچا سؤیلهمین شاعیرلرین دیوانلاریندا تورک سؤیلر شاعیرلر حاققیندا سؤزلر واردیر.

آی تکیں فردوسی نی سارایا گئیریپ سلطان محمودا تانیئتدیریر. امیربهادر خان بایسونقر شاهنامه‌سی گۆزل مینیاتورلارلا معروف اولاراق، امیربهادیرین شاهنامه‌یه علاقه‌سیندن تورنمیشدیر. او شاهنامه‌یه چوخ ماراقلی بیر سلطان اولاراق شاهنامه‌نی استنساخ اندیب، مینیاتورلار چکمیعی دستور وئریر. شاهنامه حاضر اولدوقدا، اؤزو اونا بیر اؤن‌سؤز یازیر. تاریخده بیرینجی دفعه فردوسی‌نی حکیم آدلاندرماق دا همین الیازمادا کئچمیشدیر بوخسا تاریخ بویه هنج بیر شاعیر و یا تذکرچی فردوسی‌نی حکیم آدلاندرمامیش. بوگون بو الیازما اله دیر. آنجاق رضاشاه دؤورونده بیرینجی دونه اولاراق چاپ اولونور و اونا محمدعلی فروغی مقدمه یازاراق تحریف‌لر ده آپاریر. فروغی‌دن علاوه بو شاهنامه‌یه قائم مقام فراهانی دا گۆزل بیر مقدمه یازمیش.

قائم مقام فراهانی بو مقدمه‌ده فردوسی ایله سلطان محمود آراسیندا کچن داستانلی ایضاح اندیر و بورادا آی تکیں‌ین رولونو دا آچیقلایر. آما چالیشیر آی تکیں آدینا فارس‌لارا دا معنی انتسین و آی تکیں آدینی فارسچا «ماهک» ترجمه اندیر. اساس نوکته بورادادیر کی محمدعلی فروغی بوردان استفاده انده‌رک آی تکیں آیدندان استفاده

بیرینه همان ماهکی ایشلهمیر. بو بیر تحریف اولاراق شاهنامه‌نین مینلرجه تحریف‌لریندن بیری کیمی یادداشتیمیزدا اولمالی‌دیر. همین شاهنامه ده آی تکیں نچه فردوسی ایله گۆروشور، سارای شاعیرلری آراسیندا نملر کئچیر ایضاح اولونور. اورادا سلطان محمودون شاعیرلردن حیمایه انتدیگی و اونلاری صله لرله حیمایه انتدیگینی اتشیدن فردوسی غزنه‌یه گئدیر. آی تکیں له بیر باغدا گۆروشور، آی تکیں فردوسی‌نین استعدادینی دویاراق سارایا آپاریر. آنجاق سلطان محمود ۷ سنوگی داستانلی نین یازیلدیغینی ایسته میشدیر و بئددی شاعیر آراسیندا بؤلوشمه‌نی آی تکیں بونونا قویموش‌دور. سلطان محمود بو گۆروشه فردوسی‌نین استعدادینی خوشالاییر و آی تکیں ده ایسته‌یر فردوسی اوچون ده بیر داستان نظرده آلسین. داستانین قالانینی هر بیر اوخوجو اؤزو بیلیر.

آی تکیں اؤزو تورک سؤیلر بیر شاعیر اولاراق فارسچا سؤیلرین شاعیرلر آراسیندا دا حؤرم‌تلی ساییلیردی. شاعیرلر او جمله‌دن عنصری، عسجدی، منوچری و باشقالاری اونا اشارملر انتمیش و سارایدا تورکجه شعرلرین اوخوماسینا دا اشارملر انتمیشلرو آنجاق آی تکیں شعرلری مشهور اولموش و باشقا کتابلاردا دا یئر المیشدیر؛ او جوکله دن فخرالدین مبارک‌شاه اؤز تاریخ کتابیندا آی تکینه اشاره انده‌رک بیر شعرینی ده گئیریر:

وعده ونوروسن نچون گل‌م‌زن
سؤز بییلعانی مانینگ بئله قویما‌زن

یوزون گون و ساچین تون قارا گۆرم‌زن
عشقینده قراسیز ای عجب بیل‌م‌زن.

هر حالدا سلطان محمود غزنه‌لی‌نین ساراییندا یاشاییب‌یارادان شاعیرلری تانیماق و تانیتماق هر بیر آذربایجان ادیبی‌نین بونوندا اولان تکلیفلردن ساییلیر.

قایناق‌لار:

ابن فضلان، سفرنامه، ترجمه: ابو‌الفضل طباطبایی، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵. فردوسی، شاهنامه بایسونقوری، تهران، ۱۳۵۰، با مقدمه محمدعلی فروغی. فخرالدین مبارک‌شاه، تاریخ مبارک‌شاه، تصحیح: دنیس راس، چاپ اول، لندن، ۱۹۲۷ / چاپ دوم، تصحیح: حسن رفیعی، تبریز، انتشارات نباتی، ۱۳۹۹. عوفی، محمد، لباب الالباب، به کوشش ادوارد براون، لیدن، ۱۳۲۱ق/۱۹۰۳م. محمدنقی بهار(ملک الشعرا)، سبک شناسی، تهران، انتشارات توس، ۱۳۸۵. کلینفورد ادموند باسورث، تاریخ غزنویان، ترجمه: حسن انوشه، امیرکبیر، ۱۳۷۸. محمدرضا کریمی، تاریخ ادبیات آذربایجان (شکوه اسلامی در تاریخ ادبیات آذربایجان)، جلد سوم، تبریز، نشر اختر، ۱۳۹۵.

Zakir Məmmədov. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Bakı, 1994
Ə. K. Zəkuyev. Bəhmənyarın fəlsəfi görüşləri. Bakı, 1958
Ahmadi, Wali (2004). “The Institution of Persian Literature and the Genealogy of Bahar’s “Stylistics””. British Journal of Middle Eastern Studies. Taylor & Francis, Ltd. Vol. 31, No. 2
Poliakova, E. A. (1984). “The Development of a Literary Canon in Medieval Persian Chronicles: The Triumph of Etiquette”. Iranian Studies. Taylor & Francis, Ltd. Vol. 17, (No. 2/3 (Spring – Summer Yarshater, Ehsan. Cambridge History of Iran, Vol. III: Seleucid, Parthian and Sassanian Periods (ed.). Cambridge, Cambridge University Press, 1982

تورک فیلسوفو ابولحسن بهمنیار – آتیل اوصانلو – زنجان

اؤزت:

ابوالحسن بهمنیار آذربایجان فیلسوفو اولاراق ۵-۴جی یوزیلده مشائیه فلسفه‌سی‌نین بؤیوک نماینده‌سی ساییلیر. بهمنیار آذربایجاندا دونیایا گلمیش و ابن سینانین یاخین شاگردی اولموش و ابن سینا اونون کیمی شاگردی اولدوغونا گوه‌نیر. بهمنیار تورک عالیم‌لری و فیلسوفلاری اولان ابونصر فارابی، ابوریحان بیرونی و شرق دونیاسی‌نین بؤیوک عالیم‌لری او چومله‌دن ابن رشد اثرلریندن یارالاناراق ابن سینا دوشونجه‌لرینی تازالاییر و گنجیشلندیریر. بهمنیار حاقیندا آذربایجان عالیم‌لریندن علاوه شرق‌شناسلار دا آراشدیرمالار آپارمیش و اثرلرینی چوخلو دیل‌لره ترجمه ائتمیشلر. اونون شاگیدلریندن عمر خیامی آد آپارماق اولار. آذربایجاندا آکادئمیک حیدر نجف اوغلو حسینوو(۱۹۵۰-۱۹۰۸)، آکادئمیک آ. او. ماکوونل‌سکی، پروف‌سور ا. ک. زکی‌نو بهمنیارین حیاتی، یارادیجی‌لیغی و دونیاگۆروشو حاقیندا آراشدیرمالار آپاریب، علمی ملاحظه‌لر سؤیله‌ییرلر. آچار سؤزلر: بهمنیار، ابن سینا، التحصیل، فارابی، عمر خیام.

متن:

ابولحسن بهمنیار(۴۴۶-۳۷۱) بؤیوک آذربایجان فیلسوفو مشائیه دوشونجه‌سی‌نین نماینده‌لرین‌دیر. اورتا‌عصر مؤلف‌لری بهمنیارین ”آذربایجان اولکه‌سیندن“ (”من بلاد آذربایجان“) اولدوغونو یازمیشلار. هانسی شهرده آنادان اولدوغو معلوم اولماسا دا، همداندا یاشادیغی بللی‌دیر. پروف‌سور ذاکیر ممدوو آراشدیرمالاری نتیجه‌سینده بئله قئاعته گلمیشدیر کی، آذربایجاندا شرق فلسفه‌سی نین ایلک بؤیوک نماینده‌سی اولان بهمنیار ۱۰-جو عصرین سونلاریندا (۹۹۳جو ایلده) دونیایا گلمیشدیر. بیر سیرا قاین‌اقلار اونو زردشتی و بیر سیرا مؤلف‌لر ده سونرالار مسلمان اولدوغونو خاطیرلاییرلار. پروف‌سور احمد کره‌دی زکینو(۱۹۶۸-۱۸۸۸) چوخلو مؤلف‌لر کیمی، بهمنیار ی آذربایجان حاکملری اولان مرزبانلار نسلیندن سایماقدادیر. مرزبان ۳۳۰ ایلینده آذربایجان حاکیمی اولموش؛ آما اوغلانلاری آراسیندا اختلاف یاراناراق حکومتلری پوزولور. بهمنیار مرزبان‌اوغلو آلدان‌دیریل‌ماسی اونون حاکم اولان مرزبانلار عائله‌سینه منسوب‌ل‌وغونو گۆسته‌یر. (Zəkuyev, 1958, 17) بهمنیار تورک عالیم‌لری اولان ابونصر فارابی‌نین یولونو ایزلهمیش، ابوریحان بیرونی‌نین و ابن سینانین شاگردی کیمی تانیماقدادیر. اؤزللیکه ابن سینا ایله بهمنیار آراسیندا درین ایلگی اولموش، ابن سینا اونو اؤزونه شاگرد توتاراق، سونرالار اونا گونمیشدیر. تاریخی قاین‌اقلار بهمنیارین ایلک دونه اولاراق ابن‌سینا ایله گۆروشونو بئله یازیرلار: بیر دفعه ابن‌سینا دمیرچیخانا‌دا اولارکن بهمنیار اورایا گلیب اود ایستهمیر. دمیرچی دئییر: ”قاب گئیر، ایچ‌ریسینه اود قویوم آپار.“ بهمنیار اووجونا بیر قدر تورپاق تۆکوب دئییر: ”اودو بو قابا قوی.“ بهمنیارین درراک‌سینی گۆرن ابن‌سینا اونو اؤزونه شاگرد گۆتورور (خوانساری، ۱،

۱۳۹۰، ۱۱۹).

مشائی مکتبی ارسطونون فیکرینی قبول ائدیر. مشاء عربجه اولاراق گنتمک معنا‌سیندادیر. بو فیکیر سیستمینه ارسطونون یول گنده-گنده تدریس ائتدیگینه گۆره طرفدارلارینی مشائیه دئییرلر. مشائیه یونان دیلینده پریپاتنتکوس دئییلیر. بو دوشونجه طرز ی فلسفه ده بؤیوک بیر آخیم اولاراق اسلام دونیاسیندا دا طرفدارلارینی تاپمیشدیر. بونلار استدلالا آرخالانیر و اشراقیه ایله قارش ی ساییلیرلار. ایران و آذربایجاندا کندی، فارابی، ابن سینا، خواجه نصیر و ابن رشد بو آخیم باغلی تانییرلار. بهمنیار پارلاق استعدادی و چالیشقانلیغی ایله ابن سینانین درین رغبتینی قازانمیشدیر. ابن‌سینا سونرالار اؤز شاگردی حاقیندا افتخارلا یازیر: ”او منه اوغلدان آرتیق ایستکلی‌دیر. من اونا تعلیم-تربیه وئریمیش و بو سوییه گئیریب چیخارمیشام“ (دینانی، ۱۳۹۱، ۷۸) ۴۰۴- ۴۱۲جو ایللری آراسیندا بهمنیارین ابن‌سینا ایله قدیم آذربایجان شهر ی همداندا اولماسی معلوم‌دور. بو زمان ابن‌سینا شمس‌الدولم‌نین وزیر ی اولاراق چوخلو واختینی تدریس‌له مشغول اولوردو و بهمنیار اوندان درس آلیردی. سونرالار ابن‌سینا بعضی یاخین آدمالاری ایله بیرگه اصفهانا گئدرکن ابولحسن بهمنیارین اونلارلا بیرلیکه اولماسی خبر وئریمیر. چوخ گومان کی، ابن سینا علاء‌الدولم‌نین ساراییندا یاشادیغ ی دؤورده آذربایجان فیلسوفو اوندان اوزاقدا اولموش، بونا گۆره ده اونونلا مکتوبلاشماغا باشلامیشدیر. معلم‌له شاگرد آراسیندا گئدن مباحثه‌لره حصر ائیلیمیش مکتوبلارین مضمونو، اونون یازدیغ ی کتابلاردا گلمیشدیر.

ابولحسن بهمنیارین اولوم تاریخی آیری-آیری مؤلف‌لر طرفیندن مختلف ایللر گۆسته‌ریلیر؛ آنجاق پروف‌سور ذاکیر ممدوو ایلک منبع‌لر اساسیندا فیلسوفون ۱۰۶۶ (۵۴۴ه)ج ی ایلین اورتالاریندا وفات ائندیینی معینلشدیرمیشدیر. (Məmmədov, 1983, 16)

یارادیجی‌لیغی

ابوالحسن بهمنیار ابن سینادان سونرا اوتوز ایلدن بیر قدر آز عۆمور سورموش‌دور. شرق پئریپاتنتیزم(مشائیه) دوشونجه‌سی‌نین ۱۰-جی عصرین اورتالارینا عایید مرحله‌سی بیرباشا اونون آدی ایله باغلی‌دیر. ابن‌سینا عنعنه‌لرینی قورویوب ساخلاماق فیلسوفون اوز‌مرینه جدی و مسئول وظیفه‌لر قویموش‌دور. او، وار – قۆسینی اسیرگه‌م‌دن ارسطو فلسفه‌سینی ایرملیه دوغرو انکیشافینی تأمین ائتمه‌لی‌ایدی. ابن سینا واختیله بلکه ده بو اومیدله سنویملی شاگردی بهمنیار حاقیندا یازمیشدی: ”اونون آخیر گلیب منیم یئریمده اولماسینا بیر شئی قالماییب.“(دینانی، ۱۳۹۱، ۹۶). بهمنیار اؤز یارادیجیلیغیندا ابن سینانین اثرلریندن اقتباسلارا گئنیش یئر وئریمیش، معلمینن ایدئالارینین داها آرتیق درجه‌ده تبلیغینه چالیشمیشدیر.

بهمنیارین اثرلری بونلاردیر:

”التحصیل“، ”الزینه فی‌المنطق“، ”البهجه“، ”السعادة“، ”کتاب فی‌الموسیقاً“،

”علم مابعد الطبیعه“، ”مراتب الموجودات“ و...

”تحصیل“ اثر ی بهمنیارین یارادیجیلیغیندا خصوصی یئر توتور. فیلسوف بو اثر ی دابی‌سی ابو منصور بهرام ابن خورشید ابن ایزدیارا اتحاف ائتمیشدیر. بو اثر ده باشقا اثرلریمی کیمی عرب دیلینده الموش و مختلف ایللرده کۆچورولموش الیازما نوسخه‌لری، تهران، ایستانبول، واتیکان، قاهره، لندن، بیروت و باشقا شهرلرین کتابخانا‌لاریندا ساخلانیم‌اقدادیر. التحصیل تانیما‌میش بیر دیلماج طرفیندن فارسجایا چئوریلیمیش و ابوشجاع محمد میکاییل خوارزمی‌یه تحفه ائدیلمیشدیر. و تورکجه چئوربسینی پروف‌سور ذاکیر ممدوو بهمنیارین اثرلرینی تورکجه‌یه چئویرمیش، آراشدیریب- یایمیشدیر.

بهمنیار ابن سینا ایله آپاردیغ ی مباحثه‌لر نتیجه‌سینده یازدیغ ی بو اثرین قورولوشونا گۆره ”بیلیک کتابی“ بیلمیش و اؤز معلمینین بوتون اثرلرینه موافق گلدیینی قید ائدیر. تحصیل اثر ی ”المنطق“، ”علم مابعد الطبیعه“ و ”احوال عیان الموجودات“ اولماقلا اوچ کتابدان عبارت‌دیر. مؤلف بوردا ارسطودن باشقا سقراطین، افلاتونون و آنتیک دؤورون دیگر نهنگ عالیم‌لرینن آدلارینی چکمیش، اونلاردان اقتباسلار گئتمیشدیر. او، مهم فلسفی پروبلئم‌لرین قویولوشوندا و حل‌ینده تکجه ابن سینانین اثرلریندن یوخ، بلکه عمومیتله، تام فیلسوفلارین فیکیرلریندن گئنیش بهره‌لنمرک فلسفه یولونو دوام ائتدیرمیشدیر.

”التحصیل“ کتابی اورتا عصرلرده منطق، متتافیزیک و طبیعتی اؤیرنمک اوچون مهم منبع‌لردن بیر ی اولموش‌دور. گۆرکملی عرب فیلسوفو عبداللطیف بغدادی (۱۱۶۳-۱۲۳۱ه/ ۶۲۹-۵۵۷م) بو کیتابدان تحصیل الدیغینی خصوصی قید ائتمیشدیر.

ذاکیر ممدوو ”تحصیل“ اثرینین وارلیغینی آشکارا چیخارمیشدیر. اونونلا علاقه‌دار همین رساله آذربایجانا گئیریلیمیشدیر. فارسجا سربست ترجمه‌نین بیر الیازماسی اؤزبکیستان علملر آکادئم‌یاسینین بیرونی آدینا شرق‌شناسلیق اینستیتوتونون الیازمالار فوندوندا ساخلانیلیر. الیازمادا اثرین عنوانی ”جام جهان نما“ کیمی تانیلمیش، ”کمال‌الدینه تحفه کتابی“ یازیلیمیشدیر. اثرین فارسجا باشقا بیر الیازما نوسخه‌سی ایراندا میلی شورا مجلیسی کتابخانا‌سیندا ساخلانیلیر. ”تحصیل“ فارس دیلینده تهراندا (۱۹۸۳)، روس دیلینده باکی‌دا (۱۹۸۳، ۱۹۸۶) نشر ائدیلمیشدیر. ابونصر فارابی، ابوعلی ابن سینا کیمی بهمنیار ده ارسطو تعلیمینه اویغون اولاراق نفسین بدنده جودا گلدیینی، اونون سایه‌سینده فعالیت گۆستریدینی قبول ائتمیشدیر. آذربایجان فیلسوفونون فیکرینجه، جسم اولمادان نفس جودا گله بیلمز. او، روح آدلانان اینجه بیر جسمده تظاهر ائدیر. عنصرلرین قارش یغیندان و اونلارین بوخار حاللارینین اینجه‌لییندن توره‌ین بو جسم اورکده میدانا چیخیر، حس و حرکت قورلرینین داشیییجی‌سی اولان بئیینده کامیله‌شیر. جسم اۆلدوکدن سونرا نفسین یاشاماقدادوام ائتمه‌سینه ایننانان مشائیه، عینی زاماندا اونون جسددن

جسده کئچمه‌سینی ادعا ائدن تناسخ تعلیمینه قارش ی ایدیلر. بهمنیار ”تحصیل“ کیتابیندا بو تعلیمین تکذیبی اوز‌مرینده خصوصی دایانمیش‌دیر. بهمنیار مختلف موضوعلار حاقیندا یازیر او جومله دن: موجودون معنا‌سی، اصالت وجود، علت و معلول، حرکت، منطق اهلی آراسیندا اختلافلار و اونون پوزولما یولو، حکمت، لذت، سعادت و... بارده بحث ائدیر. آنجاق استدلال یولو ایله بو موضوعلاری آراشدیریر.

شاگردلری و داوام‌چیلاری

تورک فیلسوفونون استعدادلی شاگردلریندن ابولعباس فضل ابن محمد لوکری‌نین سایه‌سین‌ده خوراساندا فلسفه علملری اینتیشار تاپمیشدی. ذاکیر ممدوو ، بؤیوک فیلسوف، ریاضیات‌چی، روباعیلر اوستاسی کیمی مشهور اولان عمر خیام (۱۰۴۸-۱۱۳۱) دا بهمنیارین شاگردی اولدوغونو گۆسترمیش‌دیر. اثیرالدین ابهری(اؤلومو: ۵۶۶۳ه) ده بهمنیارین التحصیل اثر ی اساسیندا «المحصل» اثرینی یازمیش‌دیر. سونرالار میرداماد و ملاصدرا دا بهمنیارین یولونو گنده‌رک اؤنملی بحثلر آچمیشلار. پروف. ذاکیر ممدوون تشبوسو ایله بهمنیارین آنادان اولماسینین ۱۰۰۰ ایللیک یوبیلئینی -۱۹۹۳جو ایلده کئچیرمک بارده آذربایجان میلی علملر آکادئم‌یاسی ریاست هئیتی قرارلار قبول ائتمیش و بو یوبلئنی گورولتولو صورتده کئچیرمیش‌دیر.

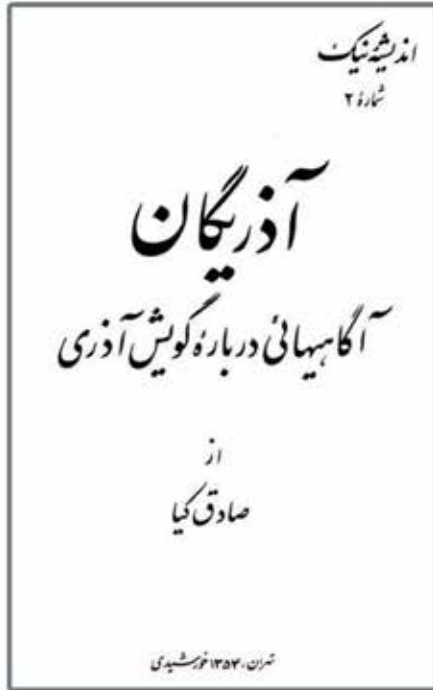
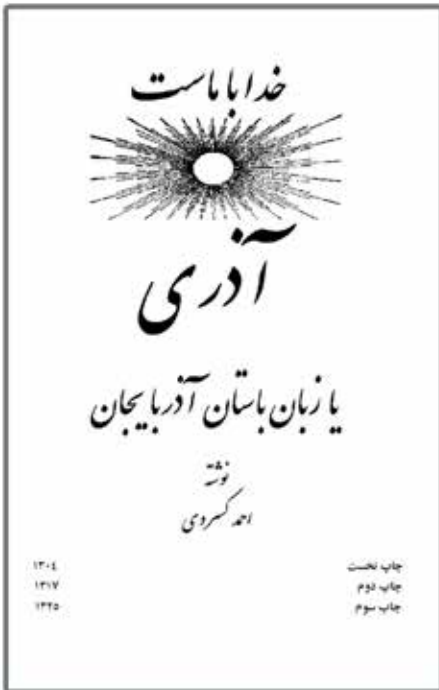
قاین‌اقلار:

بهمنیار ابن مرزبان، التحصیل، تصحیح و تعلیق: مرتضی مطهری، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۹/ چاپ دوم، ۱۳۷۵.

بهمنیار آذربایجانی، جام جهان نما، مترجم: ناشناخته، تصحیح: عبدالله نورانی و محمدتقی دانش پژوه، تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۶۲. غلامحسین ابراهیمی دینانی، سخن ابن سینا و بیان بهمنیار، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسف ایران، ۱۳۹۱. محمدباقر الخوانساری – روضات الجنات فی احوال العلما والسادات، جلد ۱، قم، انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۹۰.

Zakir Məmmədov. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Bakı, 1994
Zakir Məmmədov. Bəhmən-
yarın fəlsəfəsi. Bakı, Elm, 1983
Ə. K. Zəkuyev. Bəhmənyarın fəlsəfi görüşləri. Bakı, 1958
Rahman, F. “Bahmanyar, Abu’l-Hasan Bahmanyar b al-Marzuban.” Encyclopaedia of Islam. Edited by:P. Bear-
man, Th. Bianquis , C. E. Bosworth , E. van Donzel and W. P. Heinrichs. Brill, 2007
Henry Corbin, “History of Islamic philosophy”, Kegan .Paul International, 1993

آدریس (آذری) و دولت بریتانیا – مهران باهارلی

ایران است، نه نقطه‌ی آغاز آن.

۳- مهندسی هویت ملی و قومی ایران:

پروژه‌ی فارس‌سازی تورک‌های ایران مولفه‌ی بنیادین سیاست تورک‌ستیزی و تورک‌زدائی دولت بریتانیا در این کشور را تشکیل می‌داد. زیرا وزنه‌ی عنصر قومی فارس (تاجیک آن دوره) حداکثر ۱۰-۱۵ درصد جمعیت ایران بود. اما برای ادامه‌ی حاکمیت عنصر فارس، احتیاج به وجود یک توده‌ی انبوه فارس‌زبان در کشور بود. بدین منظور:

الف- دولت بریتانیا، همانند روسیه، به سیاست تجزیه نمودن توده‌ی واحد تورک ساکن در ایران بر اساس علائق طائفه‌ای (قشقایی، افشار، شاهسون، خمسه‌ی فارس، ...) و یا جوغرافیائی (آذربایجان، خمسه، عراق عجم، ...) و ایجاد قوم‌های گوناگون از آن متوسل شد. هدف از این سیاست، از بین بردن اکثریت دموگرافیک خلق تورک و در نتیجه صفر کردن احتمال حاکمیت مجدد تورک‌ها بر دولت مرکزی، و نیز تسهیل امر فارس‌سازی گروه‌ها و قوم و قومک‌های مزبور همه بیگانه شده با یکدیگر بود.

ب- دولت بریتانیا اهمیت و عاجلیت خاصی به زدودن هویت بخش تعیین کننده و استراتژیک خلق تورک که در مجاورت تورکیه و روسیه-شوروی یعنی استان‌های آذربایجانی (آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل و پیرامون نزدیک آن‌ها) ساکن بود می‌داد. زیرا با تغییر هویت قومی و ملی این بخش از توده‌ی تورک در جوار تورکیه (و روسیه-شوروی) از تورک به چیز دیگری، احتمال تأثیرپذیری این بخش از توده‌ی تورک از تورکیه (و روسیه-شوروی) بویژه در عرصه‌ی هویت ملی تورک و تأسیس دولت مستقل ملی تورک، و یا احتمال دخالت عثمانلی-تورکیه برای حفاظت از تورک‌های هم‌زبان و هم‌تبار و هم‌ملیت خود در این سوی مرز از بین می‌رفت (عثمانلی که در دوره‌ی قاجار به عنوان متفق قاجاریه عمل می‌کرد، الهام‌بخش جنبش مشروطیت آذربایجان و نهضت تورک‌گرانی در

و تبلیغات خارجی به دولت‌ها و مینیاتور و موسیقی و فرش و چلوکباب و گربه‌ی «پرشین» و در نهایت به دولت‌ها و مینیاتور و معماری و موسیقی و فرش و چلوکباب و گربه‌ی «فارسی» تبدیل شدند.

۲- در عرصه‌ی سیاسی:

الف- دولت بریتانیا توانست مدیریت نارضایتی‌های توده‌های مردم و خواست آن‌ها برای مدرنیزاسیون و اصلاحات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در ایران را بدست گیرد و آن‌ها را به سوی دشمنی با عنصر تورک در حاکمیت و جامعه‌ی ایران هدایت نماید. به عنوان نمونه حرکت بابی را منحرف کرد و جنبش مشروطیت‌خواهی را از یک حرکت مردمی آزادی‌خواهانه به حرکتی تورک‌ستیز تبدیل نمود. چنانچه حرکت بابی به ایجاد دین جدیدی که زبان مقدس خود را فارسی اعلام می‌کرد منجر شد و با مرور زمان عناصر تورک‌ستیز و فارس‌محور حتی آریاپرست رهبری حرکت مشروطیت و کنترل پایتخت دولت تورک قاجار، انجمن ایالتی تبریز و ... را بدست گرفتند و رهبران تورک از خود بیگانه شده‌ی آن، بلافاصله زبان فارسی را زبان رسمی دو ژور ایران ساختند.

ب- این مانورها و موفقیت‌های سیاسی بریتانیا در هدایت افکار عمومی و مدیریت سیاست‌های داخلی ایران و شکل‌دهی تورک‌هراسی و تصور نادرست مردمان از ایران و هویت‌هایشان، به طور جدی بنیان دولت قاجاری را لرزاند و حاکمیت تورک‌ها در ایران را تضعیف نمود. با بسترسازی و زمینه‌سازی‌هایی این چنینی نهایتاً یک صد سال پس از اتخاذ تصمیم برای تأسیس دولتی فارس در ایران، دولت بریتانیا موفق به ساقط کردن تورک‌ها از حاکمیت ایران در سال ۱۹۲۵ و ایجاد دولت فارس‌محور پهلوی به جای آن شد. با این وصف، ساقط کردن دولت تورک قاجاری و تأسیس دولت فارس‌محور پهلوی آنهم توسط یک تورک تورک‌ستیز یعنی رضاخان، نتیجه‌ی اعمال و اجرای سیاست تورک‌ستیزی و تورک‌زدائی در

پارسی، نژاد آریائی و گذشته‌ای زرتشتی کردند. به عنوان نمونه ادوارد براون نخستین تاریخ ادبیات فارسی را نه با نام تاریخ ادبیات فارسی، بلکه با نام تاریخ ادبیات ایران -A Literary History of Persia- منتشر کرد تا تناظر و عینیتی بین ایران و فارس ایجاد کند. در حالی که هرمان اته‌ی آلمانی که آجن‌دای خاصی در باره‌ی مهندسی استعمارگرایانه هویت ملی ایران نداشت، کتاب خود در همان موضوع را با نام ادبیات فارسی نو -Neupersische Literature- منتشر نمود.

ب- هم‌زمان دیپلمات‌ها، شرق‌شناسان، ایران‌شناسان و تاریخ‌نگاران بریتانیایی به تقدیم عنصر تورک به صورت عنصری حاشیه‌ای، بیگانه، منفور، وحشی، خشن، غیر متمدن و دشمن در تاریخ و جامعه و فرهنگ ایرانی پرداختند. آنها به ویژه به خاطر بهره‌برداری‌های سیاسی، به شیطان‌سازی از قاجارها و دولت تورک قاجاری- که گویا تنها سبب و علت همه‌ی مشکلات و نابسامانی‌های ایران و منطقه بود- الویت و اهمیت خاصی دادند.

ج- دیپلمات‌ها، شرق‌شناسان، ایران‌شناسان و تاریخ‌نگاران بریتانیایی به مصادره و غصب سیستماتیک میراث تاریخی و فرهنگی تورک و عرضه‌ی آن‌ها به صورت میراث تاریخی و فرهنگی فارسی پرداختند. به عنوان نمونه دولت‌های تورک در تاریخ بویژه قیزیلباشیه (صفویان) و به بعد (قاجار، افشار، ...)، مینیاتور تورک-تبریز (در تاریخ هنر، دوره‌ی اول آن مینیاتور «موغولی» و دوره‌ی دوم آن مینیاتور «تورکمانی» و «قیزیلباشی» نام دارد)، معماری تورک (از دوره‌ی سلجوقی تا آخر قاجار)، موسیقی تورکی سراسر ایران (از جمله موسیقی باخشی خراسان و موسیقی آشتی دیگر نواحی)، صنعت و هنر قالی‌بافی تورک (طوائف تورک و فرش‌بافی شهرهای تورک‌نشین)، حتی چلوکباب تورکی و گربه‌ی تورکی، توسط آن‌ها نخست به دولت‌ها و مینیاتور و معماری و موسیقی و فرش و چلوکباب و گربه‌ی «یرانی»، از آنجا در نشریات

در دوره‌ی سلطنت فتح‌علی‌شاه قاجار هم‌زمان با تعرض روسیه‌ی تزاری برای الحاق مناطق شمالی آذربایجان (قفقاز جنوبی)، دولت بریتانیا نیز پس از یک دوره‌ی کوتاه تردد، تصمیم به اتحاد با عنصر قومی فارس و تقویت آن در ایران و اعمال سیاست تورک‌ستیزی و تورک‌زدائی از صحنه‌ی این کشور گرفت (در پایان قرن ۱۸ امپراتوریچه‌ی روسیه کاترین دوم مذاکراتی را با علی مرادخان زند به منظور تأسیس دولتی خالص از فارس‌ها در ایران آغاز کرده بود. علی مرادخان زند نیز در مقابل، داوطلبانه پیشنهاد اشغال و ضمیمه کردن اراضی شمال ارس توسط روسیه را به نماینده‌گان کاترین دوم داده بود). با این تدابیر و اقدامات، سیاست تورک‌ستیزی و تورک‌زدائی از ایران، کشوری که در آن موقع دارای اکثریت جمعیتی تورک و تحت حاکمیتی تورک بود، در تاریخ معاصر توسط دو دولت استعمارگر خارجی آغاز شد.

تصمیم استراتژیک بریتانیا به اتحاد با عنصر قومی فارس در نیمه‌ی اول قرن نوزده، در دوره فتح‌علی‌شاه، سیر تاریخ در دو قرن آتی را تا به امروز بر له فارس‌ها و بر علیه تورک‌ها در ایران تغییر داد. دولت بریتانیا، همانند روسیه‌ی تزاری، سیاست استراتژیک تورک‌ستیزی و تورک‌زدائی خود در ایران را در چند جبهه به پیش راند:

۱- جبهه‌ی شرق‌شناسی، ایران‌شناسی، تاریخ‌نگاری، ...:

الف- دیپلمات‌ها، شرق‌شناسان، ایران‌شناسان و تاریخ‌نگاران بریتانیایی، با هدف مهندسی هویت ملی ایران، از اوائل دوره‌ی قاجاریه و در سراسر قرون نوزده و بیست به طور گسترده‌ای به نگارش و انتشار هزاران نوشته و کتاب و مقاله و تحقیق-در غرب، در ایران و در هندوستان پرداختند و در آثار خود، اهتمام جدی به بازنویسی تاریخ و ایجاد تصویری نادرست و هویتی غیر واقعی برای ایران به عنوان کشوری فارسی با تاریخ

ایران آن دوره بود، در سال‌های جنگ جهانی اول به دفاع از تورک‌های ایران در مقابل روسیه و انگلستان و اشراق ارمنی و آسوری دست زده بود و در نهایت به تاسیس دو دولت تورک در دو سوی ارس، در شمال مساوات و در جنوب دولت مجدالسلطنه افشار اورومی اقدام کرده بود).

ج- بنا به ارزیابی کاملاً دقیق و صائب دولت بریتانیا، با تغییر هویت قومی و ملی توده‌ی تورک در سه استان آذربایجان از تورک به چیز دیگری، این بخش که مغز و قلب هویت تورکی در ایران شمرده می‌شود، قدرت تأثیرگذاری و هدایت بقیه‌ی توده‌ی تورک ساکن در ایران را از دست می‌داد و در نتیجه علاوه بر خود، امر فارس‌سازی تورک‌های خارج سه استان آذربایجانی نیز فوق‌العاده تسهیل می‌شد.

۴- هویت قومی آذری

الف- در آن دوره فارس‌محوران و

تورک‌ستیزان ایرانی (ارانی، کسروی،)، هنوز خلق تورک ساکن در ایران را تورک و زبانش را تورکی می‌دانستند و صرفاً خواهان نابود کرد زبان و هویت تورکی در آذربایجان و ایران بودند. اما بریتانیا در صدد ایجاد یک هویت قومی جدید برای اهالی تورک سه استان آذربایجانی همجوار تورکیه-شوروی بود. هویت جعلی و جدیدی که دولت بریتانیا در راستای استراتژی تورک‌ستیزی و تورکزدائی خود برای آن بخش از خلق تورک که در سه استان آذربایجانی ساکن بودند ترجیح داد، بر خلاف روسیه که «ملت آذربایجان» را انتخاب نمود، «قوم آذری» بود. در این پروژه، «آذری» نام یک قوم ایرانی، یک هویت قومی آنتی‌تز هویت تورکی و انتقالی است که برای تبدیل گام بگام هویت ملی توده‌ی تورک ساکن در سه استان آذربایجانی نخست از تورک به آذری و سپس از آذری به فارس بکار می‌رفت. (در عثمانلی از یکی دو دهه پیش از این، عده‌ای از مولفین و محققین اصطلاحات تورک آذری و یا

آذری را برای نامیدن تورک‌های ساکن در ایران و زبان ترکی‌شان بکار می‌بردند، اما مطلقاً نه به عنوان یک قوم ایرانی و یا زبان ایرانیک).

ب- دولت بریتانیا اندیشه‌ی مفهوم آذری ایرانی را خود ابداع نکرد، بلکه آن را از یک تورک تورک‌ستیز، احمد کسروی تبریزی اخذ نمود. پس از نگارش کتاب «آذری و یا زبان باستان آذربایجان» توسط کسروی و اختراع زبانی ایرانیک به اسم آذری، بریتانیای واقف به ارزش و فائده این مفهوم در سیاست استراتژیک خودش تورک‌ستیزی و تورکزدائی و مهندسی قومی در آذربایجان، سریعاً به انتشار وسیع و گسترده‌ی آن در غرب و مراکز سیاسی و آکادمیک جهان پرداخت. این نوشته‌ی غیر علمی را، نخست در نشریه‌ی انگلیسی (The Times of Mesopotamia) چاپ و سپس از سوی انجمن آسیائی پادشاهی لندن (The Royal Asiatic Society) باز نشر کرد. به خود کسروی نیز عضویت انجمن

آسیائی پادشاهی لندن را اعطا نمود.

د-به مرور زمان و با بازاریابی بسیار گسترده و پیوسته، هویت قومی جدید آذری نه تنها جزئی از ترمینولوژی رسمی دولت ایران شد، بلکه در سراسر جهان بویژه در مراکز سیاسی و آکادمیک غرب به خوبی جا افتاد. این دیگرنامگذاری و هویت جدید قومی بالاخره از سوی دنباله‌روان کومونیست سیاست‌های روسیه-شوروی و برخی نخبه‌گان تورک فاقد شعور ملی و تورک‌ستیز (تورک‌های چپ ایرانی، پان‌ایرانیست‌های آذربایجان‌گرا، آذربایجان‌چی‌یان استالینیست) نیز پذیرفته شد.

ج-در مجموع ایجاد هویت قومی آذری ضربه‌ای جدی به تشکل هویت ملی تورک و «ما»ی مشترک تورک در میان توده‌ی تورک پراکنده در ایران زد و آن را نزدیک به ۸۰ سال به تأخیر انداخت.

اهمیت تمدنی دارند، با هر بولدورزی که بی‌مجاز وارد میدان می‌شود، بخشی از هویت منطقه را از بین می‌برند. در شرایطی که کشورهای منطقه، از جمله ترکیه، با برنامه‌های مشخص در حال بازسازی و تقویت روایات تاریخی خود هستند، ایران در حال از دست دادن بخشی از همان سرمایه تمدنی خویش است. از این منظر، تخریب شبانه آثار سلجوقی در اصفهان صرفاً یک تخلف شهری یا بی‌نظمی اداری نیست، بلکه ضربه‌ای به حافظه تاریخی یک ملت و به اشتراک‌گذاری نانوشته این حافظه با سایر ملل منطقه است. اگر اصفهان در نگاه اردوغان و سیاست فرهنگی ترکیه، شهری در حد و اندازه مکه و مدینه و سمرقند است، چرا در داخل ایران این شهر و آثار باستانی‌اش با چنین بی‌توجهی‌ای روبه‌رو می‌شود؟

در نهایت، این اتفاق نمادی است از تضاد میان شعارها و عملکردها. در حالی‌که برخی مدیران شهری از توسعه گردشگری و حفظ میراث فرهنگی سخن می‌گویند، در عمل همان میراث در سکوت شبانه و بدون نظارت تخریب می‌شود. همزمانی سخنرانی اردوغان و تخریب آثار سلجوقی در اصفهان، ما را با پرسشی جدی روبه‌رو می‌کند:

آیا قرار است دیگران تاریخ ما را به رسمیت بشناسند و پاس بدارند، اما ما خود آن را دفن کنیم؟ تخریب آثار سلجوقی، فقط یک حادثه محلی نیست؛ زخم به پیکر تاریخ منطقه است — زخمی که اگر امروز درمان نشود، فردا اعتبار فرهنگی را در میدان رقابت تمدنی از پای خواهد انداخت.

یاشار پورعلی

بود. چنین حجم و نوع تجهیزاتی پیش‌تر در پروژه وجود نداشت و حضور آن‌ها تنها یک معنا دارد: اجرای سریع و پنهانی عملیات تخریب پیش از دخالت نهادهای نظارتی. این رفتار نه‌فقط نقض تعهدات اداری، بلکه بی‌احترامی به قانون و حافظه تاریخی ملت ایران است.

تضاد میان این رفتار شبانه و سخنان روزانه، شکاف عمیق میان نگاه منطقه‌ای و رفتار داخلی را عیان می‌سازد. ترکیه، با تکیه بر میراث مشترک جهان اسلام و جهان ترک، در پی بازتعریف جایگاه خود در تاریخ تمدن اسلامی است و شهرهایی چون اصفهان را به عنوان سرمایه‌های فرهنگی و تاریخی مشترک یاد می‌کند. اما در ایران، همان اصفهان - که گنجینه‌ای از دوره سلجوقیان و نماد هویت تاریخی و معماری اسلامی است - به راحتی در برابر پروژه‌ای تجاری شاید هم فراتر قربانی می‌شود. در این میان، نباید فراموش کرد که سلجوقیان، بخشی از تاریخ مشترک ایران و ترکیه هستند، دوره‌ای که در آن هنوز دولت عثمانی (متشکل از ایل قایی) شکل نگرفته بود. در واقع، در عصر سلجوقی، ایران و ترک‌تباران امروز ترکیه، یک ملت و یک دولت به‌شمار می‌آمدند. اصفهان، پایتخت باشکوه سلجوقیان، نه‌تنها برای ایران بلکه برای ترکیه نیز نماد آغاز یک تمدن اسلامی متحد بود. این اشتراک، به آثار تاریخی آن عصر معنا و ارزشی دوچندان می‌بخشد که باید مورد حفاظت قرار گیرد، نه تخریب.

این تناقض نه‌فقط نشانه‌ای از ضعف در سیاست‌گذاری فرهنگی، بلکه زنگ خطری برای اعتبار میراثی ایران در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی است. آثاری که برای ترک‌ها، مسلمانان و ایرانیان

همزمانی وقوع دو رویداد، در دو کشور ایران و ترکیه، یکی در دل تاریکی شب و دیگری از بلندای یک تریبون سیاسی، توجه‌ها را به تضادی تلخ در نگاه به تاریخ و میراث فرهنگی معطوف می‌کند؛ از یک‌سو، تخریب شبانه آثار تاریخی سلجوقی در اصفهان، و از سوی دیگر، سخنرانی رئیس‌جمهور ترکیه، رجب طیب اردوغان درباره اهمیت تاریخی و دینی اصفهان برای مسلمانان و ترک‌ها. این همزمانی، نه صرفاً یک تصادف زمانی، بلکه نشانه‌ای از شکاف بین گفتار و کردار، بین آنچه باید حفظ شود و آنچه عملاً نابود می‌گردد است.

در شب پنج‌شنبه، بی‌صدا و بدون مجوز رسمی، ماشین‌آلات سنگین وارد بافت تاریخی اصفهان شدند و بخشی از آثار زیرزمینی متعلق به دوره سلجوقیان را تخریب کردند. این منطقه که به‌طور مستند دارای شواهد معماری ارزشمند از دوره‌های پیشاصفوی به‌ویژه سلجوقی بود، قربانی توسعه تجاری شد. این در حالی است که تنها یک روز بعد، اردوغان در سخنرانی رسمی خود از اصفهان در کنار مکه، مدینه، سمرقند، بخارا، ری، تبریز، استانبول و آنکارا یاد کرد و آن را یکی از مهم‌ترین مراکز تمدن اسلامی و ترک‌ها نامید.

به گفته دکتر علی شجاعی، باستان‌شناس و ناظر پروژه، این تخریب برخلاف توافق رسمی میان اداره میراث فرهنگی و شهرداری منطقه ۳ اصفهان انجام شده است. در نیمه‌شب پنج‌شنبه، ده‌ها کامیون خاک‌برداری و ماشین‌آلات سنگین بدون هیچ‌گونه هماهنگی وارد محل شدند. چنین تجهیزاتی پیش‌تر در پروژه حضور نداشتند و این اقدام، نشانه‌ای روشن از تلاش برای تخریب سریع و پنهانی پیش از ورود باستان‌شناسان یا رسانه‌ها

O OLMASIN, BU OLSUN

MƏŞƏDİ İBAD

SCAN ME!

SCAN ME!

OPERETTA in TORONTO

PRESENTED BY

TABRIZ AZERBAIJANI
MUSIC & DANCE
ENSEMBLE

RICHMOND HILL CENTRE FOR THE PERFORMING ARTS

TICKETS AT
EVENTTOP.CA

SEPTEMBER 13

DOORS OPEN AT 6:30 PM

FOR MORE INFO:
[438] 928-7577ADDF
Azerbaijani Diasporina
Destak Fondu

ازدواج اجباری را نقد می‌کند و حامی آزادی زنان است.

در سال ۱۹۵۶ نسخه سینمایی رنگی این اثر با کارگردانی حسین سییادزاده ساخته شد که بسیار محبوب شد.

تأثیر فرهنگی:

این اثر در کشورهای مختلفی مانند ترکیه، ایران (تبریز)، بلغارستان، یمن و ... اجرا شده است و به زبان‌های گوناگون نیز ترجمه شده است. در کانادا هم بر روی صحنه خواهد رفت تا به امروز چندین نسل از بازیگران و خوانندگان آذربایجانی در اجراهای مختلف آن نقش‌آفرینی کرده‌اند.

موضوع: نقد ازدواج اجباری، شکاف طبقاتی، تضاد سنت و مدرنیته
سبک: کمدی موزیکال اجتماعی با پیام‌های روشنگرانه

ویژگی‌ها و اهمیت اثر:

این نمایش از نخستین نمونه‌های اپرت در جهان اسلام و ترک به‌شمار می‌رود.
نقش زن‌ها در ابتدا توسط مردان بازی می‌شد، چون حضور زنان روی صحنه ممنوع بود.
حاجی‌بف با این اثر، مانند آثار دیگرش همچون «آرشین مال‌آلان»، به‌شدت سنت‌های کهنه‌مانند

ثروتمند و مَسَنی به‌نام مشهدی عباد بدهد. اما گولنار عاشق دانشجویی به‌نام سرور است. در شب عروسی، سرور با نقشه‌ای هوشمندانه خود را به جای داماد جا می‌زند. وقتی حقیقت آشکار می‌شود، مشهدی عباد با خجالت از این ازدواج منصرف می‌شود و در نهایت با خدمتکار خانه ازدواج می‌کند!

اطلاعات کلی:

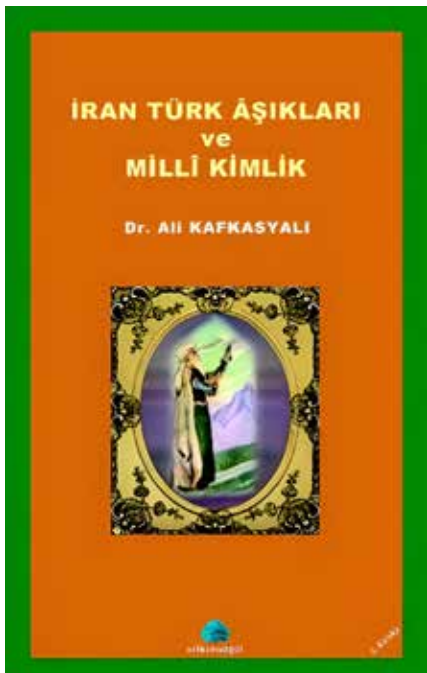
نویسنده و آهنگساز: اوزمیر حاجی‌بف
سال نگارش: ۱۹۱۰
نخستین اجرا: ۲۵ آوریل ۱۹۱۱ در تئاتر برادران میلف در باکو

نمایش «او اولماسین، بو اولسون» (به فارسی: «اگر او نه، این یکی») یکی از مشهورترین آثار موسیقایی آذربایجان است که در سال ۱۹۱۰ توسط آهنگساز برجسته، اوزمیر حاجی‌بف نوشته شده است. این اثر، یک کمدی موزیکال در چهار پرده است و به‌واسطه طنز اجتماعی، موسیقی دل‌نشین و پیام‌های روشن‌گرانه‌اش جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ نمایشی جهان ترک دارد.

خلاصه داستان:

ماجرای در باکو اوایل قرن بیستم می‌گذرد. دختری جوان به‌نام گولنار را پدرش رستم‌بیک، که زمین‌دار ورشکسته‌ای است، می‌خواهد به مرد

عاشیق‌های ترک ایران و هویت ملی (İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik) نوشته علی قفقازلی

جامعه‌ای ناهموار قرار گرفته است. از موضوعاتی که در این کتاب بررسی شده‌اند می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ساختار اجتماعی و فرهنگی سنت عاشیقی

نقش عاشیق‌ها در حفظ زبان ترکی

عاشیق‌ها و شکل‌گیری حافظه جمعی ترک‌های ایران

منظومه‌ها و روایت‌های هویتی در میان عاشیق‌های مناطق مختلف

رابطه میان موسیقی عاشیقی و آگاهی ملی

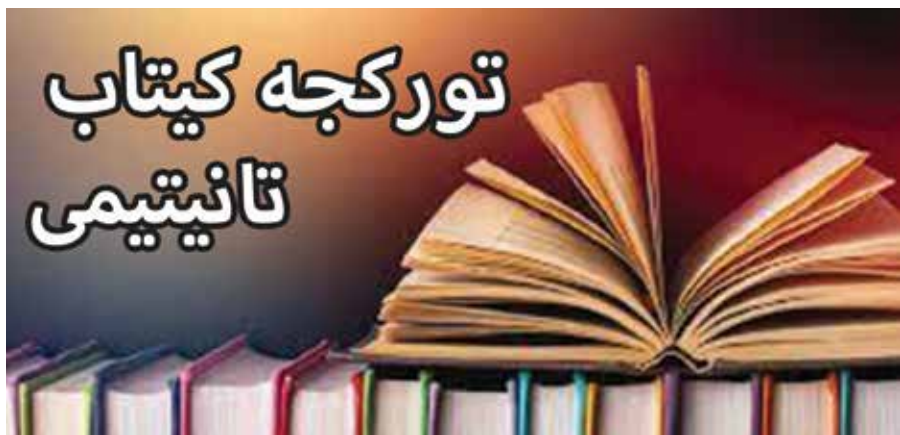
زبان و ادبیات، یکی از اساسی‌ترین ارکان شکل‌گیری و استمرار فرهنگ ملی هر ملت‌اند. ملت‌ها عمده میراث فرهنگی و معنوی خود را از طریق زبان به آیندگان منتقل می‌کنند. در این میان، ادبیات شفاهی، به‌ویژه در جوامعی که امکان نشر از ادانه آثار مکتوب به زبان مادری وجود نداشته، نقش کلیدی ایفا کرده است.

کتاب «عاشیق‌های ترک ایران و هویت ملی» نوشته پژوهشگر و ادیب برجسته علی قفقازلی، اثری ارزشمند درباره نقش سنت عاشیقی در پاسداشت و استمرار هویت ملی ترک‌های ایران است. نویسنده در این اثر با رویکردی تاریخی-فرهنگی، جایگاه عاشیق‌ها را نه تنها به‌عنوان هنرمندان مردمی، بلکه به‌مثابه حاملان زبان، حافظان تاریخ شفاهی، و نگاه‌داران شعور ملی بررسی کرده است.

در شرایطی که تولید ادبیات مکتوب ترکی در ایران همواره با محدودیت‌های سیاسی و زبانی مواجه بوده، سنت عاشیقی به‌عنوان مهم‌ترین ابزار انتقال فرهنگی عمل کرده است. عاشیق‌ها با آوازها، داستان‌ها، منظومه‌ها و موسیقی خود، علاوه بر حفظ زبان ترکی، در تقویت آگاهی قومی، همبستگی اجتماعی، و مقاومت فرهنگی نقش تاریخی داشته‌اند.

محتوای اثر:

در این کتاب، علی قفقازلی با بهره‌گیری از منابع میدانی، مطالعات تاریخی، و بررسی آثار عاشیق‌های ایران، نشان می‌دهد که چگونه این هنر مردمی در خدمت نگهداری از هویت ترکی در

لغت‌نامه‌ای برای پیوند تاریخ: رحیم آغ بایراق ۶۵۸۰ واژه سومری را با زبان‌های تورکی مقایسه کرد

مقدمه این کتاب را پروفیسور معزز علمیه چیغ، محقق برجسته و سومرشناس نامدار نوشته است. او در این مقدمه صراحتاً می‌نویسد:

«این کتاب که مشابهت ۶۵۸۰ واژه تورکی و سومری را به‌صورت مستند اثبات می‌کند، ترکیب‌دن سومری‌ها را به حقیقتی انکارناپذیر بدل ساخته است.»

پیش از این نیز زبان‌شناسان و محققانی همچون هومل آلمانی در حدود یک قرن پیش، پس از سی سال تحقیق، بر ریشه‌های تورکی زبان سومری صحه گذاشته بودند. همچنین پژوهشگرانی چون بگمرات گری با کتاب «سومریان، نیاکان تورکیان» و خانم علمیه چیغ با اثر «سومرها شاخه‌ای از تورکی‌ها هستند» دیدگاه‌های مشابهی را ارائه کرده بودند.

این لغت‌نامه علمی و مرجع‌گونه، در ۱۲۱۶ صفحه، با قطع وزیری، جلد سخت و روی کاغذ تحریر با کیفیت در دو جلد منتشر شده و در سال ۱۴۰۱ برای نخستین‌بار به چاپ رسیده است.

قیمت این اثر پژوهشی ارزشمند ۱/۲۰۰/۰۰۰ تومان اعلام شده و به‌سبب محتوای تخصصی و نگاه نوین آن در حوزه زبان‌شناسی تاریخی، مورد توجه علاقه‌مندان به تاریخ، زبان‌شناسی، سومرشناسی و مطالعات تورکی قرار گرفته است.

کتاب ارزشمند و سترگ «لغت‌نامه سومری» نوشته دکتر رحیم آغ بایراق اثری نوآورانه در حوزه زبان‌شناسی تطبیقی است که در آن، نویسنده تلاش کرده است ارتباط میان زبان‌های تورکی و زبان باستانی سومری را با روشی علمی و تطبیقی مورد تحلیل قرار دهد. این کتاب در دو بخش اصلی تدوین شده و حاصل ۱۲ سال تلاش پیگیرانه نویسنده است.

در بخش نخست کتاب، نویسنده به بررسی ساختار گرامری زبان سومری و تطبیق آن با زبان‌های تورکی پرداخته و بر یکسانی بنیادین این دو زبان تأکید کرده است. اما بخش دوم این اثر، نقطه اوج کار به‌شمار می‌رود؛ جایی که ۶۵۸۰ واژه استخراج‌شده از متون سومری که پیش‌تر توسط دانشگاه پنسیلوانیای آمریکا گردآوری و مستند شده‌اند—با لغات زبان‌های تورکی مقایسه شده‌اند. نویسنده با ارائه تطابق‌های معنایی و آوایی، تلاش نموده تا پیوندهای زبانی و تاریخی ژرفی میان سومری‌ها و اقوام تورک نشان دهد.

همه‌ی ترک‌های دنیا

بررسی گسترده‌ی ترکان در جهان

دکتر افشین امیری ججین

اندیشه‌نو

یویژه‌ی نوجوانان (تاریخ، جغرافیا،

جمعیت، مساحت، حکومت، فرهنگ و...

۱۰۰ صفحه)

تحلیل‌های آماری و تاریخی درباره حضور ترک‌ها

وضعیت اجتماعی و فرهنگی جوامع ترک، در کشورهای ترک‌نشین و غیرترک‌نشین

کوراوغلو چگونه هر کول شد؟

نویسنده: فریدون آغاسی‌اوغلو

مترجم: محمد رضا باغبان کریمی

ناشر/ نباتی - آذرتوران

تعداد جلد: 1000 ج/ قطع / رقعی
تعداد صفحه: 70 / چاپ اول / 1404
ذیری / 100000 تومان
مرکز فروش: تبریز - مابین سه راه طالقانی و تربیت - مجتمع تجاری
استاد شهریار طبقه زیر همکف پلاک 46.
تلفن: 35547510

نگاهی به مطبوعات و نشریات ترکی در دوره مشروطیت

دکتر محمدرضا هیئت

عاشق‌های ترک ایران و هویت ملی

آی تکی‌ن غزنه‌لی‌ر سارایی‌نین تورک سؤیلر شاعیری

تورک دیلی بیلیم دیلی‌دیر می؟

تورک فیلسوفو ابولحسن بهمنیار

یوسف مداح، "ورقا و گولشا"

لغت‌نامه‌ای برای پیوند تاریخ: رحیم آغ بایراق ۶۵۸۰ واژه سومری را با زبان‌های تورکی مقایسه کرد

واژه استخراج‌شده از متون سومری که پیش‌تر توسط دانشگاه پنسیلوانیای آمریکا گردآوری و مستند شده‌اند—با لغات زبان‌های تورکی مقایسه شده‌اند. نویسنده با ارائه تطابق‌های معنایی و آوایی، تلاش نموده تا پیوندهای زبانی و تاریخی ژرفی میان سومری‌ها و اقوام تورک نشان دهد.

مقدمه این کتاب را پروفسور معزز علمیه چیغ، محقق برجسته و سومرشناس نامدار نوشته است. او در این مقدمه صراحتاً می‌نویسد:

«این کتاب که مشابهت ۶۵۸۰ واژه تورکی و سومری را به‌صورت مستند اثبات می‌کند، ترکیب‌دین سومری‌ها را به حقیقتی انکارناپذیر بدل ساخته است.»

پیش از این نیز زبان‌شناسان و محققانی همچون هومل آلمانی در حدود یک قرن پیش، پس از سی سال تحقیق، بر ریشه‌های تورکی زبان سومری صحه گذاشته بودند. همچنین پژوهشگرانی چون بگمراٹ گری با کتاب «سومریان، نیاکان تورکیان» و خانم علمیه چیغ با اثر «سومرها شاخه‌ای از تورکی‌ها هستند» دیدگاه‌های مشابهی را ارائه کرده بودند.

کتاب ارزشمند و سترگ «لغت‌نامه سومری» نوشته دکتر رحیم آغ بایراق اثری نوآورانه در حوزه زبان‌شناسی تطبیقی است که در آن، نویسنده تلاش کرده است ارتباط میان زبان‌های تورکی و زبان باستانی سومری را با روشی علمی و تطبیقی مورد تحلیل قرار دهد. این کتاب در دو بخش اصلی تدوین شده و حاصل ۱۲ سال تلاش پیگیرانه نویسنده است.

در بخش نخست کتاب، نویسنده به بررسی ساختار گرامری زبان سومری و تطبیق آن با زبان‌های تورکی پرداخته و بر یکسانی بنیادین این دو زبان تأکید کرده است. اما بخش دوم این اثر، نقطه اوج کار به‌شمار می‌رود؛ جایی که ۶۵۸۰

آذریسم (آذری) و دولت بریتانیا — مهران باهارلی

